

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини

Право на життя

Оновлено 31 серпня 2024 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов’язань на Суд.

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: *запит на відтворення або повторну публікацію перекладу* для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік *очікуваних перекладів*.

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники з судової практики можна завантажити за посиланням: *https://ks.echr.coe.int*. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твіттері за посиланням: *https://twitter.com/ECHR_ЄСПЛ*.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи та Європейським судом з прав людини і виконано Верховним Судом (Україна).

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025

Зміст

Передмова 5

I. Загальні міркування 6

A. Тлумачення статті 2 6
B. Зобов'язання Держави, що випливають зі статті 2 6
C. Застосування статті 2, якщо заявнику загрожує смерть 7

II. Захист життя 8

A. Характер позитивних зобов'язань Держави 8
B. Обсяг позитивних зобов'язань Держави 8
C. Захист життя за різних обставин 10
1. Захист від застосування сили, що спричинило смертельні наслідки, з боку осіб, які не є представниками Держави 10
2. Захист осіб від самоскалічення 13
3. Захист осіб від екологічних або техногенних катастроф 14
a. Широкі верстви населення 15
b. Особи, позбавлені свободи, і уразливі особи, які перебувають під опікою Держави 18
4. Захист осіб у разі нещасних випадків 19
D. Часові межі 21
1. Початок життя 21
2. Питання, пов'язані із завершенням життя 22
a. Евтаназія 22
b. Припинення лікування, що підтримує життєво важливі функції 22

III. Заборона умисного позбавлення життя 23

A. Смертна кара 23
1. Тлумачення статті 2 § 1 Конвенції у світлі Протоколів №№ 6 і 13 до Конвенції 23
2. Відповідальність Держави на підставі статті 2 у питаннях екстрадиції і видворення 24
B. Застосування сили, що спричиняє смертельні наслідки, представниками Держави 24
1. Оцінка сукупності доказів 24
a. Рівень доказування 25
b. Обов'язок доказування 25
2. Захист осіб від застосування сили, що спричиняє смертельні наслідки, представниками Держави 27
a. Правова база 27
b. Навчання і підбір державних посадових осіб 27
c. Приклади 28
3. Виняткові випадки, коли дозволене застосування сили 28
a. Стандарти безпеки, що мають застосовуватись 29
b. Загальний підхід 29
i. Дії представників Держави 30
ii. Підготовка операції і контроль за нею 30
iii. Приклади 31
C. Особливі випадки 32

1. Смерть, настання якої було прискорене застосуванням особливих прийомів здійснення арешту 32
2. Смерть в ув'язненні 33
3. Позасудові страти 33
4. Військові операції і операції з підтримання безпеки 34
5. Зникнення 35
   a. Презумпція смерті 35
   b. Відповідальність Держави за презюмовану смерть 36
   c. Відповідальність Держави за захист права на життя 36
6. Вбивство, скоєне представниками Держави як приватними особами 37

IV. Процесуальні зобов'язання 38

A. Обсяг процесуальних зобов'язань 38
B. Взаємозв'язок між матеріальним і процесуальним аспектами 39
C. Мета розслідування 39
D. Форма розслідування 40
E. Характер і ступінь контролю 40
F. Критерії вимог до розслідування 41
   1. Незалежність 41
   2. Належний характер 42
   3. Характер і ступінь ретельності 44
   4. Контроль громадськості і залучення рідних 45
G. Питання, що стосуються кримінального переслідування, санкцій і відшкодування шкоди 46
H. Відновлення процесуального зобов'язання 48
I. Розслідування злочинів, скоєних з мотиву ненависті 49
J. Процесуальні зобов'язання у транскордонних справах 49
K. Процесуальні зобов'язання в умовах збройного конфлікту 51
L. Процесуальні зобов'язання за смерть чи тяжкі поранення, скоєні через недбалість 51
   1. Загальні принципи 51
   2. Приклади 54
      a. Скарги на медичну недбалість 54
      b. Нещасні випадки 55

Перелік цитованих справ 57

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 2 Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»). Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідною судовою практикою.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих і/або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*,18 січня 1978 року, § 154, серія A № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, 05 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)*) [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012 р.). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Ширкеті проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ECHR 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№. 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, а державна влада та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство так, щоб забезпечити повну реалізацію прав та свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Ґженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в *Переліку ключових слів*, вибраних із тезауруса термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дає змогу здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. *Посібник користувача HUDOC*.

---

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, всі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

I. Загальні міркування

Стаття 2 Конвенції

« 1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. »

Ключові слова у HUDOC

Вислання (2) – Екстрадиція (2) – Позитивні зобов'язання (2)

Життя (2-1) – Смертна кара (2-1) ; Передбачений законом (2-1) ; Доступність (2-1) ; Передбачуваність (2-1) ; Гарантії проти зловживань (2-1) ; Уповноважений суд (2-1) – Ефективне розслідування (2-1)

Застосування сили (2-2) – Виключно необхідне (2-2) ; Захист від незаконного насильства (2-2) ; Здійснювати законний арешт (2-2) ; Запобігання втечі (2-2) ; Придушення заворушення або повстання (2-2)

A. Тлумачення статті 2

1. Здійснюючи тлумачення, Суд має керуватись тим, що предмет і мета Конвенції, як засобу захисту людей, вимагають розуміти і застосовувати її положення у спосіб, який робить їх вимоги конкретними і дієвими (*«МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. the United Kingdom)*, 1995, § 146).

2. Стаття 2 фігурує поміж засадових статтей Конвенції, і в мирний час не дозволений жоден відступ від неї у розумінні статті 15. Разом зі статтею 3, вона закріплює одну з основоположних цінностей демократичних суспільств, котрі об'єднані у Раду Європи (*«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 174). З огляду на це, вона має бути предметом строгого тлумачення (*«МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. the United Kingdom)*, 1995, § 147).

B. Зобов'язання Держави, що випливають зі статті 2

3. Стаття 2 містить два матеріальні зобов'язання: загальне зобов'язання захистити право на життя за допомогою закону і заборону умисного заподіяння смерті, обмежене вичерпним переліком винятків (*«Босо проти Італії» (Boso v. Italy)* (ухв.), 2002). З огляду на основоположний характер, ця стаття містить також процесуальне зобов'язання здійснити ефективне розслідування заяв про порушення її матеріального аспекту (*«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 229).

C. Застосування статті 2, якщо заявнику загрожує смерть

4. Суд неодноразово підкреслював, що стаття 2 Конвенції може застосовуватись навіть у тому випадку, коли особа, яка вважає себе потерпілою від порушення права на життя, не померла. Зокрема, Суд постановив, що за виняткових обставин, які визначаються такими чинниками, як ступінь і різновид застосованої сили, а також характер поранень, застосування сили з боку представників Держави може, не спричиняючи смерть, становити порушення статті 2 Конвенції, якщо їхня поведінка за своєю сутністю створює серйозну загрозу для життя заявника, навіть тоді, коли йому вдається вижити (*«Макараціс проти Греції» (Makaratzis v. Greece)* [ВП], 2004, § 55, *«Соаре та інші проти Румунії» (Soare and Others v. Romania)*, 2011, §§ 108-109, і *«Тревалек проти Бельгії» (Trévalec v. Belgium)*, 2011, §§ 55-61). В усіх інших справах, коли особи зазнавали нападу або жорстокого поводження з боку представників Держави, їхні скарги вивчались переважно у світлі статті 3 Конвенції (*«Макараціс проти Греції» (Makaratzis v. Greece)* [ВП], 2004, § 51; *«Ільхан проти Туреччини» (İlhan v. Turkey)* [ВП], 2000, § 76). Якщо заявникам вдалось пережити потенційно смертельний напад з боку осіб, що не пов'язані з Державою, Суд використовує підхід, подібний до того, який застосовується у випадку застосування сили з боку представників Держави (*«Йотова проти Болгарії» (Yotova v. Bulgaria)*, 2012, § 69; див. також *«Селчук проти Туреччини» (Selçuk v. Turkey)*, 2024, § 73).

5. Суд вважає, що скарги осіб, які страждають на тяжкі хвороби, також підпадають під статтю 2 Конвенції, якщо, з огляду на обставини, може бути порушене питання про відповідальність Держави (*«Л.К.Б. проти Сполученого Королівства» (L.C.B. v. the United Kingdom)*, 1998, §§ 36-41, щодо заявниці, хворої на лейкемію, *«Г.Н. та інші проти Італії» (G.N. and Others v. Italy)*, 2009, щодо заявників, хворих на гепатит, потенційно смертельну хворобу, *«Христозов та інші проти Болгарії» (Hristozov and Others v. Bulgaria)*, 2012, щодо заявників, хворих на різні форми раку у завершальній стадії, *«Оял проти Туреччини» (Oyal v. Turkey)*, 2010, у якій заявника було інфіковано вірусом ВІЛ, що ставило під загрозу його життя; *«Афтанаш проти Румунії» (Aftanache v. Romania)*, 2020, § 53, у якій медичний персонал відмовився призначити звичайне лікування інсуліном хворому на діабет, що перебував у важкому стані; і, *a contrario*, *«Брінкат та інші проти Мальти» (Brincat and Others v. Malta)*, 2014, § 84, у якій Суд вирішив, що стаття 2 не застосовується до заявників, колишніх працівників державної суднoремонтної верфі, які зазнавали дії азбесту, оскільки стан їхнього здоров'я не вказував на беззаперечні симптоми діагностування рідкісної форми раку, пов'язаної з впливом азбесту, і не становив загрозу для життя).

6. Суд також розглядав щодо суті скарги, сформульовані на підставі статті 2 тими особами, які стверджували, що їхньому життю загрожує небезпека, і хоча жоден подібний ризик ще не став дійсним, проте вони були переконані, що їхньому життю загрожує реальна небезпека (*«P.P. та інші проти Угорщини» (R.R. and Others v. Hungary)*, 2012, §§ 26-32, у якій заявники скаржились на те, що їх виключили з програми захисту свідків; *«Макучян та Мінасян проти Азербайджану та Угорщини» (Makuchyan and Minasyan v. Azerbaijan and Hungary)*, 2020, §§ 93-94, у якій злочинець погрожував вбити заявника, намагаючись виламати двері його кімнати сокирою; і, *a contrario*, *«Селахаттін Демірташ проти Туреччини» (Selahattin Demirtaş v. Turkey)*, 2015, §§ 30-36, у якій заявник стверджував, що оприлюднена у пресі стаття спричинила загрозу для його життя).

7. Також у справах, що стосуються потенційно смертельних нещасних випадків (*«Алкін проти Туреччини» (Alkın v. Turkey)*, 2009, § 29; *«Чакмакчі проти Туреччини» (Çakmakçı v. Turkey)* (ухв.), 2017, § 32; *«Фергек проти Хорватії» (Fergec v. Croatia)*, 2017, §§ 21-24; *«Котельніков проти Росії» (Kotelnikov v. Russia)*, 2016, § 98; *«Джавіт Тінарліоглу проти Туреччини» (Cavit Tınarlıoğlu v. Turkey)*, 2016, § 67; *«Маріус Александру та Марінела Штефан проти Румунії» (Marius Alexandru and Marinela Ştefan v. Romania)*, 2020, § 75), або екологічних катастроф (*«Коляденко та інші проти Росії» (Kolyadenko and Others v. Russia)*, 2012, § 155), Суд розглядав на підставі

статті 2 Конвенції скарги заявників, які, на щастя, вижили. Принцип полягає в тому, що в таких ситуаціях стаття 2 застосовується, якщо (a) діяння, про яке йдеться, було небезпечним за своїм характером і ставило під реальну і неминучу загрозу життя відповідних осіб, або якщо (б) тілесні ушкодження, яких зазнали ці особи, були серйозно небезпечними для життя. Оцінка такої загрози або ушкодження залежить від різних факторів (*«Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, §§ 139-145).

8. У справі *«Жанті проти Бельгії» (Jeanty v. Belgium)*, 2020, у якій ув'язнений з психологічними проблемами зазнав невдачі у своїх численних спробах покінчити життя самогубством, Суд постановив, що стаття 2 застосовується до обставин справи, незалежно від того, що тілесні ушкодження, яких він зазнав, не були серйозними, з огляду на характер діяння, що поставило життя заявника під реальну і неминучу загрозу (§ 62).

9. Фактично, Суд нещодавно підкреслив, що стаття 2 також вступає в дію в ситуаціях, коли відповідна особа стала жертвою діяння чи поведінки, публічної або приватної, яка за своїм характером ставила її життя під реальну та неминучу загрозу, і вона зазнала тілесних ушкоджень, що здавалися в момент настання небезпечними для життя, навіть якщо така особа зрештою вижила (*«Тершана проти Албанії» (Tërshana v. Albania)*, 2020, § 132; *«Лапшин проти Азербайджану» (Lapshin v. Azerbaijan)*, 2021, § 71).

10. Нещодавно Суд роз'яснив, що для застосування статті 2 до скарг на дії та/або бездіяльність Держави в контексті зміни клімату необхідно встановити існування «реального і неминучого» ризику для життя, під яким розуміють наявність серйозної, справжньої і достатньо достовірної загрози життю конкретного заявника, що за своєю суттю і за часовими рамками могла спричинити шкоду, на яку скаржиться заявник (*«Верейн КлімаСеніоріннен Швейц та інші проти Швейцарії» (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland)*, [ВП], 2024, § 513).

II. Захист життя

Пункт 1 статті 2 Конвенції

« 1. Право кожного на життя охороняється законом. (...) »

Ключові слова у HUDOC

Позитивні зобов'язання (2) – Життя (2-1)

A. Характер позитивних зобов'язань Держави

11. Пункт 1 стаття 2 примушує Державу не лише утримуватись від умисного чи протиправного спричинення смерті, але й вживати необхідних заходів для захисту життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією (*«"Центр правових ресурсів" від імені Валентини Кампеану проти Румунії» (Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania)* [ВП], 2014, § 130). Загалом, це позитивне зобов'язання має дві складові: a) запровадити нормативно-правову базу і b) вживати практичних превентивних заходів.

B. Обсяг позитивних зобов'язань Держави

12. Суд вважає, що покладене статтею 2 на Державу позитивне зобов'язання вживати необхідних заходів для захисту життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією, застосовується у

рамках будь-якої діяльності, незалежно від того, чи є вона публічною, якщо вона може стосуватись права на життя (*«"Центр правових ресурсів" від імені Валентини Кампеану проти Румунії» (Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania)* [ВП], 2014, § 130).

13. Так, Суд постановив, що стаття 2 передбачає позитивні зобов'язання у різних випадках, наприклад:

- охорона здоров'я (*«Кальвеллі та Чіліо проти Італії» (Calvelli and Ciglio v. Italy)* [ВП], 2002; *«Во проти Франції» (Vo v. France)* [ВП], 2004);
- небезпечна діяльність, зокрема, техногенні чи екологічні катастрофи (*«Онер'їлдіз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey)* [ВП], 2004; *«Будаєва та інші проти Росії» (Budayeva and Others v. Russia)*, 2008; *«Коляденко та інші проти Росії» (Kolyadenko and Others v. Russia)*, 2012; *«Брінкат та інші проти Мальти» (Brincat and Others v. Malta)*, 2014; *«М. Озель та інші проти Туреччини» (M. Özel and Others v. Turkey)*, 2015; *«Дурдай та інші проти Албанії» (Durdaj and Others v. Albania)*, 2023; *«Ердал Мухаммет Арслан та інші проти Туреччини» (Erdal Muhammet Arslan and Others v. Türkiye)*, 2023);
- нещасні випадки на борту судна (*«Лере та інші проти Франції» (Leray and Others v. France)* (ухв.), 2001) або у поїзді (*«Календер проти Туреччини» (Kalender v. Turkey)*, 2009), на будівництві (*«Перейра Енрікес проти Люксембургу» (Pereira Henriques v. Luxembourg)*, 2006), на ігровому майданчику (*«Коческі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Koceski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* (ухв.), 2013, § 26), або ж у шкільному закладі (*«Ільбей Кемалоглу та Меріє Кемалоглу проти Туреччини» (Ilbeyi Kemaloğlu and Meriye Kemaloğlu v. Turkey)*, 2012);
- безпека дорожнього руху (*«Райковська проти Польщі» (Rajkowska v. Poland)* (ухв.), 2007; *«Анна Тодорова проти Болгарії» (Anna Todorova v. Bulgaria)*, 2011); служби невідкладної допомоги (*«Фурдік проти Словаччини» (Furdík v. Slovakia)* (ухв.), 2008), або ж водолазні роботи на великій глибині (*«Вільнес та інші проти Норвегії» (Vilnes and Others v. Norway)*, 2013);
- лікування і медична допомога для уразливих осіб, які утримуються у державних закладах (*«Ненчева та інші проти Болгарії» (Nencheva and Others v. Bulgaria)*, 2013; *«"Центр правових ресурсів" від імені Валентини Кампеану проти Румунії» (Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania)* [ВП], 2014; *«Думпе проти Латвії» (Dumpe проти Латвії)* (ухв.), 2018);
- якщо Держава не здійснює належної охорони території, замінованої військовими (*«Паша та Еркан Ерол проти Туреччини» (Paşa and Erkan Erol v. Turkey)*, 2006; *«Альбеков та інші проти Росії» (Albekov and Others v. Russia)*, 2008), або ж території, на якій проводились обстріли, і залишались боєприпаси, що не вибухнули (*«Орук проти Туреччини» (Oruk v. Turkey)*, 2014), або ж якщо Держава не вживає негайних дій у випадку зникнення осіб за обставин, що становлять загрозу для життя (*«Османоглу проти Туреччини» (Osmanoğlu v. Turkey)*, 2008; *«Додов проти Болгарії» (Dodov v. Bulgaria)*, 2008);
- операції з порятунку мігрантів, які тонули, намагаючись перетнути кордон морем (*«Сафі та інші проти Греції» (Safi and Others v. Greece)*, 2022) або річкою (*«Алховейш проти Угорщини» (Alhowais v. Hungary)*, 2023);
- у випадку надання екстреної медичної допомоги військовослужбовцям (*«Дімаксян проти Вірменії» (Dimaksyan v. Armenia)*, 2023).

14. У справі, у якій чоловік заявниці загинув через те, що на нього на території лікарняного закладу впало дерево, Суд вирішив, що покладене на Державу зобов'язання захищати право на життя зобов'язує її вживати розумних заходів, спрямованих на гарантування безпеки осіб, які перебувають у громадських місцях (*«Цехонська проти Польщі» (Ciechońska v. Poland)*, 2011, § 67).

15. Водночас Суд неодноразово підкреслював, що статтю 2 Конвенції не можна тлумачити як таку, що гарантує кожній особі абсолютний рівень безпеки за будь-якої життєдіяльності, що становить ризик порушення права на життя, зокрема, якщо відповідна особа певною мірою відповідальна за нещасний випадок, який спричинив для неї невиправдану загрозу (*«Молі проти Румунії» (Molie v. Romania)* (ухв.), 2009, § 44; *«Косева проти Болгарії» (Koseva v. Bulgaria)* (ухв.), 2010; *«Гокдемір проти Туреччини» (Gökdemir v. Turkey)* (ухв.), 2015, § 17; *«Чакмак проти Туреччини» (Çakmak v. Turkey)* (ухв.), 2017).

16. Однак у дуже специфічному контексті тримання особи під вартою Суд постановив, що існують певні базові запобіжні заходи, яких органи влади повинні вживати в усіх випадках, щоб мінімізувати будь-який потенційний ризик для захисту здоров'я і благополуччя осіб, позбавлених волі (*«Дарайбу проти Хорватії» (Daraibou v. Croatia)*, 2023, § 84; див. також *«Айніс та інші проти Італії» (Ainis and Others v. Italy)*, 2023, § 58, де родич заявника помер від передозування наркотиками, перебуваючи під вартою у відділенні поліції).

C. Захист життя за різних обставин

17. Як зазначалось вище, позитивні зобов'язання Держави з'являються за різних обставин, наприклад, як наведено далі.

1. Захист від застосування сили, що спричинило смертельні наслідки, з боку осіб, які не є представниками Держави

18. Суд вирішував, що стаття 2 Конвенції за певних чітко визначених обставин породжує позитивне зобов'язання державних органів вживати практичних превентивних заходів, спрямованих на захист особи, життя якої опинилось під загрозою внаслідок злочинних діянь інших осіб (*«Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. the United Kingdom)*, 1998, § 115; *«Бранко Томашич та інші проти Хорватії» (Branko Tomašić and Others v. Croatia)*, 2009, § 50).

19. Водночас, не забуваючи ні про труднощі, з якими у сучасному суспільстві стикається поліція у своїй діяльності, ні про вибір оперативних заходів з огляду на пріоритетність цілей і наявні ресурси, позитивне зобов'язання вживати конкретних заходів слід тлумачити так, щоб не покладати на державні органи непосильний або надмірний тягар. Тому не кожна передбачувана загроза для життя зобов'язує державні органи, з точки зору Конвенції, вживати конкретних заходів, спрямованих на запобігання її втіленню (*«Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. the United Kingdom)*, 1998, § 116; *«Хорефтакіс і Хорефтакі проти Греції» (Choreftakis and Choreftaki v. Greece)*, 2012, § 46).

20. У зв'язку з цим Суд бере також до уваги необхідність переконатись у тому, що поліція здійснює своє повноваження з викорінення і запобігання злочинності, повною мірою залишаючись у правовому руслі, а також дотримуючись інших гарантій, які у законний спосіб обмежують обсяг її діяльності з розслідування злочинів і передання правопорушників до рук правосуддя, включно з гарантіями, наведеними у статтях 5 і 8 Конвенції (*«Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. the United Kingdom)*, 1998, § 116).

21. Для існування позитивного зобов'язання необхідно встановити, що на той час державні органи знали чи мали знати, що життя однієї чи багатьох осіб потрапило під реальну і негайну загрозу через злочинні діяння третіх осіб, і що ці органи не вжили, у рамках наданих їм повноважень, тих заходів, які, з точки зору здорового глузду, безсумнівно усунули б цей ризик (*«Мастроматтео проти Італії» (Mastromatteo v. Italy)* [ВП], 2002, § 68; *«Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» (Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom)*, 2002, § 55).

22. У зв'язку з цим Суд підкреслив, що обов'язок вживати практичних превентивних заходів за статтею 2 є зобов'язанням щодо засобів, а не результату. Відтак за обставин, коли компетентним органам влади стало відомо про реальну і негайну загрозу для життя, що зумовило їхній

обов'язок діяти, і вони відреагували на виявлену загрозу шляхом вжиття відповідних заходів у межах своїх повноважень з метою запобігання матеріалізації цієї загрози, той факт, що ці заходи, зрештою, можуть не досягти бажаного результату, сам по собі не може слугувати підставою для визнання порушення за цим пунктом. З іншого боку, Суд зазначає, що в цьому контексті оцінка характеру та рівня загрози є невід'ємною частиною обов'язку вживати практичних превентивних заходів, якщо цього вимагає наявність ризику. Так, перевірка дотримання Державою цього обов'язку за статтею 2 повинна включати аналіз як належності оцінки загрози, проведеної національними органами влади, так і, якщо відповідна загроза, що зумовлює обов'язок діяти, була або повинна була бути виявленою, належності вжитих превентивних заходів (*«Курт проти Австрії» (Kurt v. Austria)* [ВП], 2021, § 160).

23. На думку Суду, заявникові достатньо довести, що державні органи не зробили все, чого від них можна було розумно очікувати, аби перешкодити втіленню очевидного і негайного ризику для життя, про який вони знали чи мали знати. У даному випадку йдеться про питання, відповідь на яке залежить від сукупності усіх обставин конкретної справи (*«Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. the United Kingdom)*, 1998, § 116). Крім того, Суд повинен обережно розглядати події, що відбулися в минулому, з мудрістю ретроспективи. Це означає, що конкретну справу, у якій реальний і негайний ризик став дійсним, потрібно оцінювати з точки зору того, що було відомо компетентним органам влади у відповідний момент (*«Курт проти Австрії» (Kurt v. Austria)* [ВП], 2021, § 160).

24. Якщо Суд вважає, що не було встановлено, що державні органи знали чи мали знати у відповідний момент про існування реальної і негайної загрози, зобов'язання вжити практичних превентивних заходів у зв'язку з цим не виникає (*«Курт проти Австрії» (Kurt v. Austria)* [ВП], 2021, § 211; див. також *«Дереник Мкртчян і Гаяне Мкртчян проти Вірменії» (Derenik Mkrtchyan and Gayane Mkrtchyan v. Armenia)*, 2021, §§ 59-60, яка стосувалася смерті десятирічної дитини, що вже мала проблеми зі здоров'ям, під час бійки з однолітками в класі за відсутності вчителя; *«Тагієва проти Азербайджану» (Tagiyeva v. Azerbaijan)*, 2022, §§ 60-66, у якій відомий письменник і колумніст, проти якого за кілька років до подій в Ірані було видано фетву, був смертельно поранений ножем невідомою особою, а також *«Фернандеш де Олівейра проти Португалії» (Fernandes de Oliveira v. Portugal)* [ВП], 2019, § 131-132, хоча й в іншому контексті, а саме – самогубство).

25. Наприклад, у наступних випадках Суд вирішив, що Держава була зобов'язана вживати практичних превентивних заходів, спрямованих на захист однієї чи багатьох осіб, яких заздалегідь можна було визначити як потенційні мішені для заподіяння смерті:

- вбивство особи, яка перебувала під вартою (*«Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» (Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom)*, 2002, § 57);
- сімейне насилля (*«Бранко Томашич та інші проти Хорватії» (Branko Tomašić and Others v. Croatia)*, 2009, §§ 52-53; *«Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey)*, 2009, § 129); *«Тхелідзе проти Грузії» (Tkhelidze v. Georgia)*, 2021, § 57; *«А і Б проти Грузії» (A and B v. Georgia)*, 2022, § 49);
- вбивство свідка у кримінальному провадженні (*«Ван Колле проти Сполученого Королівства» (Van Colle v. the United Kingdom)*, 2012, і *«А і Б проти Румунії» (A and B v. Romania)*, 2020, § 118);
- вбивство у зоні збройного конфлікту (*«Кіліч проти Туреччини» (Kılıç v. Turkey)*, 2000, § 63; *«Махмут Кая проти Туреччини» (Mahmut Kaya v. Turkey)*, 2000, § 88);
- вбивство призовника під час проходження ним військової служби іншим призовником (*«Ябансу та інші проти Туреччини» (Yabansu and Others v. Turkey)*, 2013, § 91; див. також *«Оганесян і Карапетян проти Вірменії» (Hovannisyan and Karapetyan v. Armenia)*, 2023);

- викрадення особи (*«Олевнік-Чеплінська та Олевнік проти Польщі» (Olewnik-Cieplińska i Olewnik v. Poland)*, 2019, § 125).

26. Суд також застосовував наведені вище принципи у випадках, коли існувало зобов'язання загального захисту населення за певних точно визначених обставин, наприклад:

- вбивство, скоєне засудженою особою, яка отримала дозвіл тимчасово залишити місце позбавлення волі або утримувалась за режимом неповного обмеження волі (*«Мастроматтео проти Італії» (Mastromatteo v. Italy)* [ВП], 2002, § 69);
- вбивство, скоєне особою, яку було визнано винною у вбивстві і було звільнено умовно-достроково (*«Хорефтакіс і Хорефтакі проти Греції» (Choreftakis and Choreftaki v. Greece)*, 2012, §§ 48-49);
- вбивство, скоєне поліцейським у неслужбовий час (*«Горовеньки та Бугара проти України» (Gorovenky and Bugara v. Ukraine)*, 2012, § 32);
- умисне вбивство адвоката, скоєне психічно хворим чоловіком її клієнтки (*«Блакай та інші проти Хорватії» (Bljakaj and Others v. Croatia)*, 2014, § 121);
- вбивства, скоєні під час широкомасштабного захоплення заручників терористами (*«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia)*, 2017, §§ 482-492; *a contrario*, *«Фіногенов та інші проти Росії» (Finogenov and Others v. Russia)* (ухв.), 2010, § 173);
- травми, отримані заявником під час демонстрації після терористичного акту, унаслідок якого загинуло сто осіб (*«Селчук проти Туреччини» (Selçuk v. Turkey)*, 2024, §§ 96-97).

27. У нещодавній справі органи влади попередньо не конфіскували пістолет в учня, чиї публікації в Інтернеті перед вчиненням вбивств у школі, хоч і не містили конкретних погроз, але ставили під сумнів його здатність безпечно володіти вогнепальною зброєю. Суд наголосив на тому, що використання вогнепальної зброї пов'язане з високим рівнем невід'ємного ризику для життя, а отже, Держава повинна була запровадити та суворо застосовувати систему достатніх і ефективних гарантій, спрямованих на протидію та запобігання будь-якому неналежному та небезпечному використанню такої зброї (*«Котілайнен та інші проти Фінляндії» (Kotilainen and Others v. Finland)*, 2020, § 88).

28. Справа *«Рибчева та інші проти Болгарії» (Ribcheva and Others v. Bulgaria)*, 2021, стосувалася загибелі співробітника правоохоронних органів під час спланованої операції. Суд постановив, що, приймаючи рішення про залучення родича заявників до операції як спеціаліста, якому доручено працювати з небезпечними особами, органи влади мали позитивне зобов'язання зробити все, що від них можна було розумно очікувати, щоб захистити його від ризиків такої операції. У цьому відношенні, спираючись на свою усталену практику, Суд підкреслив, що критерій розумності щодо цього позитивного зобов'язання (стаття 2 § 1) не є таким суворим, як щодо негативного зобов'язання (стаття 2 § 2) утримуватися від застосування сили, що не є «виключно необхідною» (суворо пропорційне застосування сили, що виключає будь-яку свободу розсуду). Скоріше, обсяг і зміст позитивного оперативного зобов'язання, про яке йде мова, повинні бути визначені таким чином, щоб не накладати на органи влади неможливого або непропорційного тягаря з огляду на вибір, що стоїть перед ними (щодо пріоритетів і ресурсів), та з огляду на непередбачуваність людської поведінки (§ 165). На підставі інформації, що містилися в матеріалах справи, Суд встановив, що, хоча органи влади припустилися помилок при плануванні та проведенні операції, кроки, яких вони вжили для мінімізації ризику для життя офіцера, були обґрунтованими (§ 180).

29. У нещодавній справі про домашнє насильство, у якій родичку заявниць убив її чоловік, з яким вони де-факто проживали окремо протягом трьох років і який переслідував її протягом дев'яти місяців, Суд встановив, що органи влади не забезпечили негайної реакції на скарги загиблої, за винятком одного випадку, і не провели жодної проактивної, автономної та всебічної оцінки

ризиків з урахуванням контексту домашнього насильства. Суд вважає, що якби органи влади провели таку оцінку ризиків, вони б зрозуміли, що існував реальний і негайний ризик життю родички заявників, і могли б вжити різних заходів, у тому числі забезпечити належну координацію між собою, щоб відвернути загрозу для її життя. Єдиний запобіжний захід, вжитий органами влади, а саме, захисний припис, залишився без будь-якого відчутного ефекту. Відтак, з огляду на обставини справи, органи влади не вжили належних запобіжних заходів для захисту життя родички заявників (*«Й та інші проти Болгарії» (Y and Others v. Bulgaria)*, 2022, §§ 91-110; див. також *«Ланді проти Італії» (Landi v. Italy)*, 2022, у якій невжиття органами влади запобіжних заходів проти повторюваного домашнього насильства призвело до замаху на вбивство заявниці її партнером і до вбивства їхнього сина).

2. Захист осіб від самоскалічення

30. Суд постановив, що за певних, чітко визначених обставин стаття 2 може покладати на державні органи позитивне зобов'язання вживати практичних превентивних заходів, щоб захистити особу від себе самої (*«Ренольд проти Франції» (Renolde v. France)*, 2008, § 81).

31. Зокрема, особи, позбавлені свободи, перебувають в уразливому становищі, і державні органи зобов'язані їх захищати (*«Кінан проти Сполученого Королівства» (Keenan v. the United Kingdom)*, 2001, § 91). Також пенітенціарні служби повинні виконувати свої завдання у спосіб, сумісний з правами і свободами відповідної особи. Може бути вжито загальних і запобіжних заходів задля зменшення ризику самоскалічення, не порушуючи при цьому особисту автономію. Стосовно того, чи слід вживати суворіших заходів щодо певної особи, позбавленої свободи, і чи розумно такі заходи застосовувати, то це залежить від усіх обставин справи (*«Ренольд проти Франції» (Renolde v. France)*, 2008, § 83).

32. Керуючись подібними міркуваннями щодо осіб, які перебувають на військовій службі, Суд підкреслив, що, як і особи позбавлені свободи, призовники та військослужбовці за контрактом, умови життя і служби яких є такими ж, що й у випадку призовників, перебувають під винятковим контролем державних органів і ці органи зобов'язані їх захищати (*«Бекер проти Туреччини» (Beker v. Turkey)*, 2009, §§ 41-42; *«Мосендз проти України» (Mosendz v. Ukraine)*, 2013, § 92; *«Бойченко проти Росії» (Boychenko v. Russia)*, 2021, § 80).

33. Люди з розумовими психічними порушеннями вважаються особливо вразливою групою, яку потрібно захищати від самоскалічення (*«Ренольд проти Франції» (Renolde v. France)*, 2008, § 84; *«С.Ф. проти Швейцарії» (S.F. v. Switzerland)*, 2020, § 78).

34. Зокрема, органи влади мають загальний практичний обов'язок вживати розумних заходів для запобігання самоскалічення особи, незалежно від того, чи відбулася добровільна чи примусова госпіталізація. У зв'язку з цим, конкретні заходи, які необхідно вжити, залежать від конкретних обставин справи, і ці конкретні обставини часто відрізняються залежно від того, чи був пацієнт госпіталізований добровільно чи недобровільно. Однак у випадку пацієнтів, госпіталізованих за рішенням суду, а отже, недобровільно, Суд, у своїй оцінці, може застосувати більш суворий критерій перевірки (*«Фернандеш де Олівейра проти Португалії» (Fernandes de Oliveira v. Portugal)* [ВП], 2019, § 124).

35. Зрештою, вирішуючи питання про наявність позитивного зобов'язання у випадку, коли згаданий ризик походить від самої зацікавленої особи, наприклад, у випадку скоєння самогубства в умовах тримання під вартою або в психіатричному закладі, необхідно встановити, що державні органи на той час знали чи повинні були знати, що життя конкретної особи знаходилось під дійсною і негайною загрозою, і що, в такому випадку, вони не вжили в межах наданих їм повноважень тих заходів, які, з точки зору здорового глузду, безсумнівно усунули б цей ризик (*«Янгер проти Сполученого Королівства» (Younger v. the United Kingdom)* (ухв.), 2003; *«Фернандеш де Олівейра проти Португалії» (Fernandes de Oliveira v. Portugal)* [ВП], 2019, § 110).

36. Для того, щоб встановити, чи органи влади знали або мали знати, що життя конкретної особи опинилося під реальною і негайною загрозою, що зумовило їхній обов'язок вжити відповідних превентивних заходів, Суд бере до уваги низку факторів, зокрема: i) чи мала особа проблеми з психічним здоров'ям у минулому; ii) тяжкість психічного стану; iii) попередні спроби вчинити самогубство або заподіяти собі шкоду; iv) суїцидальні думки або погрози; v) ознаки фізичного або психічного страждання (*«Фернандеш де Олівейра проти Португалії» (Fernandes de Oliveira v. Portugal)* [ВП], 2019, § 115 і *«Бойченко проти Росії» (Boychenko v. Russia)*, 2021, § 80).

37. До того ж, Суд нагадує, що зобов'язання захищати здоров'я і добробут ув'язнених осіб чітко передбачає зобов'язання захищати від будь-якої передбачуваної небезпеки життя затриманих і заарештованих осіб (*«Єреміашова і Печова проти Чеської Республіки» (Eremiášová and Pechová v. the Czech Republic)* (переглянуте), 2013, § 117; *«Келлер проти Росії» (Keller v. Russia)*, 2013, § 88).

38. Зобов'язання вживати практичних превентивних заходів виникає переважно у наступних сферах:

- затримання або досудовий арешт як запобіжний захід (*«Трубніков проти Росії» (Trubnikov v. Russia)*, 2005; *«Акдогду проти Туреччини» (Akdoğdu v. Turkey)*, 2005; *«Де Дондер і Де Кліппель проти Бельгії» (De Donder and De Clippel v. Belgium)*, 2011; *«Кетреб проти Франції» (Ketreb v. France)*, 2012; *«Волк проти Словенії» (Volk v. Slovenia)*, 2012; *«Мітіч проти Сербії» (Mitić v. Serbia)*, 2013; *«Келлер проти Росії» (Keller v. Russia)*, 2013); *«С.Ф. проти Швейцарії» (S.F. v. Switzerland)*, 2020);
- загальнообов'язкова військова служба (*«Кілінч та інші проти Туреччини» (Kılınç and Others v. Turkey)*, 2005; *«Аташан проти Туреччини» (Ataman v. Turkey)*, 2006; *«Переведенцев проти Росії» (Perevedentsevy v. Russia)*, 2014; *«Малік Бабаєв проти Азербайджану» (Malik Babayev v. Azerbaijan)*, 2017); або військова служба за контрактом (*«Бойченко проти Росії» (Boychenko v. Russia)*, 2021);
- добровільне чи примусове перебування у закритій психіатричній лікарні (*«Рейнольдс проти Сполученого Королівства» (Reynolds v. the United Kingdom)*, 2012; *«Фернандеш де Олівейра проти Португалії» (Fernandes de Oliveira v. Portugal)* [ВП], 2019; *«Гіллер проти Австрії» (Hiller v. Austria)*, 2016).

39. У справі, в якій дружина заявника підпалила себе на знак протесту проти примусового виселення, Суд вирішив, що у випадку, коли особа погрожує скоїти самогубство, і державні посадові особи це бачать і знають, тим паче, якщо ця погроза є емоційною реакцією безпосередньо на дії і вимоги представників Держави, то вони повинні з усією серйозністю поставитись до цієї погрози як до неминучої небезпеки для життя цієї особи, якою б несподіваною не була ця погроза. У подібному випадку, коли представники Держави заздалегідь знають про існування такої загрози, стаття 2 покладає на них позитивне зобов'язання стати на перешкоді втіленню подібної погрози, вживаючи усіх засобів, які, з огляду на обставини, є розумними і реальними (*«Мікаїл Мамедов проти Азербайджану» (Mikayil Mammadov v. Azerbaijan)*, 2009, § 115).

3. Захист осіб від екологічних або техногенних катастроф

40. У сфері промислової діяльності, яка за своїм характером вважається небезпечною, Суд робить особливий наголос на нормативно-правовому регулюванні, пристосованому до особливостей певної діяльності, зокрема, стосовно ризику, який вона може становити для людського життя. Суд вважає, що нормативно-правова база має регулювати надання дозволу, запуск, експлуатацію, безпеку і контроль за згаданою діяльністю, а також вимагати від усіх осіб, яких вона стосується, вжиття практичних заходів, здатних забезпечити дієвий захист осіб, життя яких може опинитись під загрозою небезпеки, невід'ємної від даної сфери.

41. Поміж превентивних заходів особливо важливим є право громадськості бути поінформованою, як воно є усталеним у практиці органів, заснованих відповідно до Конвенції, і, водночас, у даному випадку нормативно-правова база повинна передбачати належні процедури, котрі беруть до уваги технічні аспекти згаданої діяльності і дозволяють встановити недоліки й помилки, яких могли припуститись відповідальні особи на різних рівнях (*«Онер'їлдіз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey)* [ВП], 2004, § 90; *«Будаєва та інші проти Росії» (Budayeva and Others v. Russia)*, 2008, § 132; *«Коляденко та інші проти Росії» (Kolyadenko and Others v. Russia)*, 2012, § 159).

42. Стосовно вибору конкретних і особливих заходів Суд неухильно нагадує, що у випадку, коли Держава-учасниця повинна вжити позитивних заходів, то їх вибір в принципі належить до її можливості розсуду. З огляду на різноманітність засобів, здатних гарантувати захищені Конвенцією права, той факт, що відповідна Держава не вжила певного заходу, передбаченого її внутрішнім правом, не перешкоджає виконанню нею свого позитивного зобов'язання у інший спосіб. У зв'язку з цим не можна покладати на державні органи нерозумний або надмірний тягар, ігноруючи те, що вони мають робити оперативний вибір з огляду на пріоритети і наявні ресурси; як неодноразово постановляв Суд, це належить до широкої можливості розсуду, яка має бути надана Державі у складних соціальних і технічних питаннях (*«Будаєва та інші проти Росії» (Budayeva and Others v. Russia)*, 2008, §§ 134-135; *«Вільнес та інші проти Норвегії» (Vilnes and Others v. Norway)*, 2013, § 220; *«Брінкат та інші проти Мальти» (Brincat and Others v. Malta)*, 2014, § 101).

43. Суд вітає, коли Держава-відповідач виконує своє позитивне зобов'язання, беручи до уваги особливі обставини справи, такі як відповідність дій чи бездіяльності державних органів до внутрішньодержавного права, процес ухвалення рішень на національному рівні, що передбачає здійснення належних досліджень і вивчень, а також складність питання, особливо, якщо задіяно захищені Конвенцією конкуруючі інтереси. Обсяг позитивних зобов'язань, покладених на Державу з огляду на особливі обставини, залежить від походження небезпеки і від ступеню можливості зменшити (*«Будаєва та інші проти Росії» (Budayeva and Others v. Russia)*, 2008, §§ 136-137; *«Коляденко та інші проти Росії» (Kolyadenko and Others v. Russia)*, 2012, § 161).

44. Якщо Держава веде чи організовує небезпечну діяльність або ж дозволяє її, то вона має перевірити за допомогою достатнього правового регулювання і контролю, щоб ризики було зменшено до розумного мінімуму (*«Мучібабіч проти Сербії» (Mučibabić v. Serbia)*, 2016, § 126). Якщо така діяльність все ж спричиняє шкоду, то це становитиме порушення позитивних зобов'язань Держави лише у тому випадку, коли правове регулювання або контроль були недостатніми, а не тоді, коли шкоду було спричинено внаслідок недбалості певної особи або ж низки нещасливих подій (*«Стоянові проти Болгарії» (Stoyanovi v. Bulgaria)*, 2010, § 61).

45. Держави не контролюють такі природні явища, як землетруси, однак вони несуть відповідальність за забезпечення запобігання передбачуваних природних ризиків і вжиття заходів, спрямованих на зменшення їхніх наслідків з метою мінімізації їхнього катастрофічного впливу. У зв'язку з цим обсяг зобов'язання щодо запобігання, яке залишається зобов'язанням щодо засобів, полягає у зміцненні спроможності Держави боротися з цим типом природних і руйнівних явищ (*«Ердал Мухаммет Арслан та інші проти Туреччини» (Erdal Muhammet Arslan and Others v. Türkiye)*, 2023, § 128).

46. Більш детальну інформацію можна знайти в *Посібнику із судової практики у сфері довкілля*.

a. Широкі верстви населення

47. У сфері охорони здоров'я позитивні зобов'язання вимагають від Держав запровадження нормативно-правової бази, що зобов'язувала б лікарні, як приватні, так і державні, вживати заходів, необхідних для захисту життя хворих (*«Кальвеллі та Чіліо проти Італії» (Calvelli and*

Ciglio v. Italy) [ВП], 2002, § 49; *«Во проти Франції» (Vo v. France)* [ВП], 2004, § 89; *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 166).

48. У цьому випадку зобов'язання Держав-учасниць запровадити нормативно-правову базу слід розуміти в широкому значенні, тобто як таке, що включає обов'язок зробити так, аби запроваджена нормативно-правова база належно функціонувала. Тож Держави повинні також вживати необхідних заходів, аби забезпечити імплементацію прийнятих ними правових норм, зокрема заходів із контролю і застосування (*«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 190).

49. Водночас, питання щодо того, чи Держава не виконала своє зобов'язання запровадити нормативно-правову базу, вимагає конкретної, а не абстрактної оцінки стверджуваних упущень. Тому сам факт, що нормативно-правова база є певною мірою недосконалою, не є достатнім, аби становити проблему з точки зору статті 2 Конвенції. Необхідно ще й довести, що цей недолік зашкодив пацієнту (*«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 188).

50. Навіть якщо буде встановлено медичну недбалість, Суд зазвичай робить висновок про порушення матеріального аспекту статті 2 лише тоді, коли чинна нормативно-правова база не захищала належним чином життя пацієнта (*«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 187). У зв'язку з цим Суд вважає, що у випадку, коли Держава-учасниця ухвалила правові положення, необхідні для забезпечення високого рівня професійності медичних працівників і гарантування захисту життя пацієнтів, не можна вважати, що такі питання, як неправильна оцінка з боку медичного працівника або, зокрема, неналежна співпраця між медичними працівниками у лікуванні даного пацієнта, є самі по собі достатніми, аби зобов'язати Державу-учасницю звітуватись на підставі позитивного зобов'язання захищати життя, покладеного на неї відповідно до статті 2 Конвенції (*«Пауелл проти Сполученого Королівства» (Powell v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000; *«Додов проти Болгарії» (Dodov v. Bulgaria)*, 2008, § 82; *«Кудра проти Хорватії» (Kudra v. Croatia)*, 2012, § 102; *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 187).

51. Водночас, не виключено, що дії і бездіяльність державних органів у рамках державної політики з охорони здоров'я можуть за певних обставин спричинити їхню відповідальність з точки зору матеріального аспекту статті 2 (*«Пауелл проти Сполученого Королівства» (Powell v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000), і що питання може постати під кутом статті 2 Конвенції, коли буде доведено, що влада Держави-учасниці поставила життя особи у небезпеку, відмовивши їй у наданні медичної допомоги, яку зобов'язалась надавати всьому населенню (*«Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey)* [ВП], 2001, § 219; *«Христозов та інші проти Болгарії» (Hristozov and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 106).

52. У двох виняткових випадках Суд визнав, що мала місце відповідальність Держави за матеріальними положеннями статті 2 через дії і бездіяльність медичних закладів: по-перше, коли для життю пацієнта була умисно створена загроза через те, що йому відмовили у доступі до життєво важливої невідкладної медичної допомоги (*«Мехмет Шентюрк і Бекір Шентюрк проти Туреччини» (Mehmet Şentürk and Bekir Şentürk v. Turkey)*, 2013), і, по-друге, коли пацієнт не мав доступу до життєво важливої невідкладної медичної допомоги через системний чи організаційний безлад у лікарняних відділеннях, і що влада знала чи мала знати про цей ризик, але не вжила заходів, необхідних для того, аби стати на перешкоді його втіленню, таким чином ставлячи під загрозу життя пацієнтів загалом і конкретного пацієнта зокрема (*«Айдогду проти Туреччини» (Aydoğdu v. Turkey)*, 2016).

53. На думку Суду, щоб зробити висновок про відмову у доступі до життєво важливої невідкладної медичної допомоги, необхідно, щоб були наявні в сукупності наступні обставини:

- По-перше, потрібно, щоб дії і бездіяльність медичних закладів виходили за межі звичайної помилки чи медичної недбалості, тобто ці установи всупереч своїм професійним зобов'язанням відмовили пацієнту у невідкладній медичній допомозі, беззаперечно знаючи, що це становить загрозу для життя пацієнта;
- По-друге, для того, щоб відповідальність була покладена на Державу, дане неналежне функціонування має об'єктивно і дійсно бути визнане системним і організаційним;
- По-третє, має існувати зв'язок між оскаржуваним неналежним функціонуванням і шкодою, завданою пацієнту, і
- Зрештою, таке неналежне функціонування має бути породжене недотриманням Державою зобов'язання запровадити нормативно-правову базу в широкому розумінні (*«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)*, [ВП], 2017, §§ 191-196).

54. До Суду надходила низка справ, у яких порушувалась проблема медичної недбалості і/або відмов у наданні лікарняних послуг, наприклад:

- Введення медикаментів дитині з інвалідністю, незважаючи на заперечення матері (*«Гласс проти Сполученого Королівства» (Glass v. the United Kingdom)* (ухв.), 2003);
- Смерть літньої жінки від (наслідків) бронхопневмонії (*«Севім Гюнгер проти Туреччини» (Sevim Güngör v. Turkey)* (ухв.), 2009);
- Смерть вагітної жінки, хворої на інфекційний виразковий коліт (*«З проти Польщі» (Z v. Poland)*, 2012);
- Смерть пацієнта у лікарні від наслідків легеневих ускладнень і його відмова погодитись на лікування (*«Арская проти України» (Arskaya v. Ukraine)*, 2013);
- Смерть вагітної жінки через те, що лікарі відмовились невідкладно прооперувати її, оскільки вона не могла сплатити за медичні послуги (*«Мехмет Шентюрк і Бекір Шентюрк проти Туреччини» (Mehmet Şentürk and Bekir Şentürk v. Turkey)*, 2013);
- Смерть у автомобілі швидкої допомоги новонародженої дитини, яку відмовились приймати до кількох державних лікарень (*«Асія Генч проти Туреччини» (Asiye Genç v. Turkey)*, 2015);
- Смерть внаслідок інфаркту, спричиненого застосуванням медичного препарату (*«Алтуг та інші проти Туреччини» (Altuğ and Others v. Turkey)*, 2015);
- Смерть сина заявника у лікарні, де до нього були застосовані недозволені медичні маніпуляції, здійснені лікарем, котрий, всупереч вимогам національного права, не мав ні відповідної ліцензії, ні кваліфікації (*«Сарішвілі-Болквадзе проти Грузії» (Sarishvili-Bolkvadze v. Georgia)*, 2018).

55. У низці справ Суд вивчав скарги, породжені відсутністю доступу до медичної допомоги через відмову Держави брати на себе у повному обсязі витрати на певне звичайне лікування. Див., наприклад, *«Нітецький проти Польщі» (Nitecki v. Poland)* (ухв.), 2002; *«Пентякова та інші проти Молдови» (Pentiacova and Others v. Moldova)* (ухв.), 2005; *«Георге проти Румунії» (Gheorghe v. Romania)* (ухв.), 2005; *«Віатер проти Польщі» (Wiater v. Poland)* (ухв.), 2012.

56. У справі *«Христозов та інші проти Болгарії» (Hristozov and Others v. Bulgaria)*, 2012, у якій пацієнти, хворі на рак у останній стадії, скаржились на те, що не мають доступу до недозволеного експериментального медикаменту, Суд дійшов висновку про відсутність прогалин у нормативно-правовій базі, що регламентувала доступ до недозволених медичних препаратів, якщо звичайні форми медичного лікування виявляються недостатніми, і вирішив, що стаття 2 Конвенції не може тлумачитись як така, що зобов'язує регламентувати ті чи інші способи доступу до недозволених медичних препаратів для пацієнтів, уражених хворобою у останній стадії (§ 108).

57. У випадку, коли заявники не змогли отримати доступ до зібраних коштів для оплати лікування за кордоном свого вмираючого сина через законодавчу заборону, питання про застосовність статті 2 залишилося відкритим, оскільки Суд встановив, що в будь-якому випадку, з огляду на конкретні обставини, з боку Держави не було допущено невиконання вимог цього положення щодо захисту життя (*«Піціладі і Василелліс проти Греції» (Pitsiladi and Vasilellis v. Greece)*, §§ 54-55).

58. У справі *«Траскунова проти Росії» (Traskunova v. Russia)*, 2022, донька заявниці померла під час участі в двох етапах клінічних випробувань нового препарату для лікування шизофренії. Суд підкреслив важливість для осіб, які стикаються з ризиками для свого здоров'я, мати доступ до інформації, що дозволяє їм оцінити ці ризики. У зв'язку з цим він вважав, що Держави зобов'язані запроваджувати необхідні регуляторні заходи для забезпечення того, аби лікарі враховували передбачувані наслідки запланованої медичної процедури для фізичної безпеки їхніх пацієнтів і заздалегідь інформували пацієнтів про ці наслідки таким чином, щоб ті могли надати інформовану згоду (*там само*, § 70). Суд підкреслив, що особи з психічними розладами повинні користуватися підвищеним захистом і що їхня участь у клінічних випробуваннях повинна супроводжуватися особливо надійними гарантіями, з належним урахуванням особливостей їхнього психічного стану та його еволюції з часом (*там само*, п. 79). З огляду на факти справи, Суд дійшов висновку, що імплементація нормативно-правової бази була недосконалою і що гарантії щодо інформованої згоди учасників клінічних випробувань не були дотримані. Так, він встановив, що Держава не змогла захистити право на життя доньки заявниці, яка була особливо вразливою (*там само*, § 80).

b. Особи, позбавлені свободи, і уразливі особи, які перебувають під опікою Держави

59. Суд підтвердив право кожного ув'язненого на умови позбавлення свободи, що відповідають людській гідності настільки, аби гарантувати те, що обставини виконання вжитих заходів не викликали у зацікавленої особи відчаю і не становили для неї настільки тяжке випробування, яке перевищувало б невід'ємний рівень страждання, притаманний позбавленню свободи; Суд додав, що окрім здоров'я ув'язненого, необхідно у належний спосіб забезпечити його добробут, беручи до уваги фактичні вимоги ув'язнення (*«Дзецяк проти Польщі» (Dzieciak v. Poland)*, 2008, § 91).

60. Суд визнає, що наявні у лікарнях пенітенціарних установ медичні послуги не можуть завжди бути тієї ж якості, що й у медичних установах для загалу населення. Проте Держава має належним чином гарантувати здоров'я і добробут ув'язнених, зокрема, надаючи їм необхідну медичну допомогу. Державні органи повинні також забезпечити, щоб зацікавлені особи швидко отримали діагностування і пильний нагляд, і щоб у випадку, коли того потребує хвороба, на яку вони страждають, їм було забезпечено регулярний і систематичний нагляд у поєднанні із загальним планом лікування спрямованим на усунення проблем з їхнім здоров'ям або на запобігання їх ускладненню (*«Піталев проти Росії» (Pitalev v. Russia)*, 2009, § 54). Тим не менш, Конвенцію не можна тлумачити як таку, що запроваджує загальне зобов'язання звільняти ув'язненого через проблеми зі здоров'ям (*«Дзецяк проти Польщі» (Dzieciak v. Poland)*, 2008, § 91).

61. Оскільки Держава є безпосередньо відповідальною за добробут осіб, позбавлених свободи, то у випадку, коли одна з таких осіб помирає внаслідок проблем зі здоров'ям, Держава має надати пояснення щодо причин цієї смерті і допомоги, яка надавалась даній особі за життя (*«Слімані проти Франції» (Slimani v. France)*, 2004, § 27; *«Кац та інші проти України» (Kats and Others v. Ukraine)*, 2008, § 104).

62. Суд визнав неналежним надання медичної допомоги особам, позбавленим свободи, наприклад, у наступних випадках:

- Хоча державні органи знали, що ув'язнений страждає на хронічну хворобу, йому не було надано належні огляд і лікування; цю особу занадто пізно госпіталізували, а надана йому хірургічна допомога була недостатньою. Його виписали з лікарні, хоча лікарі знали, що його необхідно негайно знову прооперувати через післяопераційні ускладнення. Лікарі також приховали вкрай важливу інформацію щодо його операції і спричинені нею ускладнення. Медичні працівники тюрми ставились до цього ув'язненого як до звичайного пацієнта після хірургічного втручання, а не як до невідкладного випадку, і тому його було повторно прооперовано занадто пізно. До того ж, у тюремній лікарні не було необхідного обладнання, аби зупинити сильну кровотечу (*«Тарарієва проти Росії» (Tarariyeva v. Russia)*, 2006, §§ 88-89);
- Між різними державними органами не було необхідної співпраці і координації; заявника не було доставлено до лікарні для проведення двох запланованих операцій; судовому органу не було належно і невідкладно повідомлено про стан здоров'я заявника; протягом останніх днів життя його не оглядали лікарі, а стан його здоров'я не було взято до уваги під час автоматичного ухвалення рішення про продовження тримання його під вартою (*«Дзецяк проти Польщі» (Dzieciak v. Poland)*, 2008, § 101);
- Серопозитивна особа, яка страждала на численні тяжкі хвороби, не отримала медичної допомоги; їй відмовили у переведенні до медичного закладу і у розгляді клопотання про невідкладне звільнення, коли стан її здоров'я тяжко погіршився; окрім того, її було занадто пізно звільнено, і тому вона померла від наслідків хвороб, пов'язаних із серопозитивністю (*«Кац та інші проти України» (Kats and Others v. Ukraine)*, 2008, §§ 105-112);
- Лікування, надане першому заявнику, хворому на мультирезистентний туберкульоз, було недостатнім, оскільки діагностування і лікування за допомогою другорядних препаратів було проведено запізно, а медичні працівники не мали досвіду, необхідного для лікування цієї хвороби (*«Махарадзе і Сіхарулідзе проти Грузії» (Makharadze and Sikharulidze v. Georgia)*, 2011, §§ 90-93).

63. Суд дотримувався подібного підходу у випадку надання медичної допомоги вразливій особі, яка перебувала під опікою державних органів, коли національні органи влади, незважаючи на те, що їм було відомо про жахливі умови, що згодом призвели до смерті осіб, поміщених до закладів соціального захисту або лікарень, все ж таки безпідставно поставили життя цих людей під загрозу (див., зокрема, *«"Центр правових ресурсів" від імені Валентини Кампеану проти Румунії» (Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania)* [ВП], 2014, §§ 131 і 143-144, справа стосувалась смерті в психіатричному закладі молодого рома, який був ВІЛ-позитивним і людиною з розумовими психічними порушеннями, унаслідок неналежної допомоги, в тому числі медичної і, на противагу, *«Думпе проти Латвії» (Dumpe v. Latvia)* (ухв.), 2021, §§ 56 і 57, справа стосувалася тверджень про неналежне виконання професійних обов'язків медичними працівниками в державному закладі соціального захисту при догляді за сином заявниці, який страждав від кількох серйозних захворювань).

4. Захист осіб у разі нещасних випадків

64. На думку Суду, позитивні зобов'язання, що випливають зі статті 2, вимагають від Держав запроваджувати нормативно-правову базу, спрямовану на захист безпеки осіб у громадських місцях, і гарантувати її належну імплементацію (*«Цехонська проти Польщі» (Ciechońska v. Poland)*, 2011, § 69; *«Банель проти Литви» (Banel v. Lithuania)*, 2013, § 68).

65. У зв'язку з цим не можна виключати, що за певних обставин дії та бездіяльність органів влади в контексті політики гарантування безпеки в громадських місцях можуть мати наслідком їхню відповідальність за матеріальною частиною статті 2 Конвенції. Проте, якщо Договірна Держава прийняла загальну правову базу та законодавство, пристосоване до різних ситуацій у

громадських місцях, з метою захисту осіб, що перебувають у цих місцях, Суд не може погодитися з тим, що такі питання, як помилка в судженні з боку окремого суб'єкта або неналежна координація дій між професіоналами, як державними, так і приватними, самі по собі є достатніми для того, щоб покласти на Договірну Державу відповідальність з точки зору її позитивного зобов'язання за статтею 2 Конвенції щодо захисту життя (*«Маріус Александру та Марінела Штефан проти Румунії» (Marius Alexandru and Marinela Ștefan v. Romania)*, 2020, § 100; *«Сміляніч проти Хорватії» (Smiljanić v. Croatia)*, 2021, § 70).

66. Суд також підкреслив, що позитивне зобов'язання не повинно тлумачитися таким чином, щоб накладати надмірний тягар на органи державної влади, беручи до уваги, зокрема, непередбачуваність людської поведінки та оперативні рішення, які необхідно ухвалювати з точки зору пріоритетів і ресурсів (*«Цехонська проти Польщі» (Ciechońska v. Poland)*, 2011, § 64; *«Маріус Александру та Марінела Штефан проти Румунії» (Marius Alexandru and Marinela Ștefan v. Romania),* 2020, § 100).

67. Крім того, він нагадав, що вибір засобів забезпечення позитивних зобов'язань за статтею 2 у принципі є питанням, що залишається на розсуд Договірної Держави. Існують різні способи забезпечення конвенційних прав, і навіть якщо Держава не змогла застосувати один конкретний засіб, передбачений національним законодавством, вона все ще може виконати своє позитивне зобов'язання за допомогою іншого (*«Цехонська проти Польщі» (Ciechońska v. Poland)*, 2011, § 65; *«Маріус Александру та Марінела Штефан проти Румунії» (Marius Alexandru and Marinela Ștefan v. Romania)*, 2020, § 102).

68. Зрештою, питання про те, чи мало місце невиконання Державою своїх регуляторних обов'язків, вимагає конкретної, а не абстрактної оцінки стверджуваних недоліків (*«Маріус Александру та Марінела Штефан проти Румунії» (Marius Alexandru and Marinela Ștefan v. Romania)*, 2020, § 103 та *«Сміляніч проти Хорватії» (Smiljanić v. Croatia)*, 2021, § 72).

69. У випадку діяльності, здатної становити загрозу для людського життя через по своїй суті небезпечний характер, наприклад, проведення будівництва, Держава повинна вживати розумних заходів, які за потреби гарантували б безпеку осіб, включно із нормативно-правовою базою, адаптованою до специфіки даної діяльності (*«Чевріоглу проти Туреччини» (Cevrioğlu v. Turkey)*, 2016, § 57, з іншими посиланнями). Зокрема, за відсутності необхідних заходів безпеки будь-який будівельний майданчик, особливо в житловому районі, має потенційний ризик виникнення небезпечних для життя нещасних випадків, що можуть вплинути не тільки на професійних будівельників, краще обізнаних з можливими ризиками, але й на населення в цілому, включаючи вразливі групи, такі як діти, які можуть легко стати об'єктом цих ризиків (*«Зінатуллін проти Росії» (Zinatullin v. Russia)*, 2020, § 28).

70. У справі, яка стосувалася тверджень про недоліки в імплементації нормативно-правової бази щодо безпеки дорожнього руху, Суд підкреслив, що позитивні зобов'язання Держави в цьому контексті передбачають, по-перше, зобов'язання мати відповідну систему превентивних заходів, спрямованих на забезпечення громадської безпеки та мінімізацію кількості дорожньо-транспортних пригод, і, по-друге, зобов'язання забезпечити ефективне функціонування цих заходів на практиці (*«Сміляніч проти Хорватії» (Smiljanić v. Croatia)*, 2021, § 69).

71. Суд дійшов висновку про недотримання Державою-відповідачем свого зобов'язання захищати право на життя у наступних справах:

- *«Календер проти Туреччини» (Kalender v. Turkey)*, 2009, § 49, у якій двоє осіб загинули внаслідок аварії на залізниці;
- *«Банель проти Литви» (Banel v. Lithuania)*, 2013, § 69, у якій син заявників помер від поранень, які отримав внаслідок того, що на нього, коли він бавився на вулиці, впав балкон, що відвалився від будинка;

- *«Чевріоглу проти Туреччини» (Cevrioğlu v. Turkey)*, 2016, § 72, у якій десятирічний син заявника втопився у заповненій водою незакритій дірі на будівництві; див. також *«Біннур Узун та інші проти Туреччини» (Binnur Uzun and Others v. Turkey)*, 2017, § 49, у якій батько заявників впав у ліфтову шахту у будинку, спорудження якого було залишене;
- *«Сміляніч проти Хорватії» (Smiljanić v. Croatia)*, 2021, § 85, у якій заявник загинув у дорожньо-транспортній пригоді, спричиненій неодноразовим порушником, який керував автомобілем у стані алкогольного сп'яніння.

72. Натомість Суд не дійшов висновку про недотримання Державою-відповідачем свого зобов'язання захищати право на життя у наступних справах:

- *«Сесілія Перейра Енрікес та інші проти Люксембургу» (Cecilia Pereira Henriques and Others v. Luxembourg)* (ухв.), 2003, у якій робітника було вбито під час нещасного випадку на роботі: його завалила і роздушила стіна будинку, який зносили;
- *«Фурдік проти Словаччини» (Furdík v. Slovakia)* (ухв.), 2008, стосовно проведення невідкладної рятувальної операції у горах;
- *«Молі проти Румунії» (Molie v. Romania)* (ухв.), 2009, § 47, стосовно нещасного випадку зі смертельним наслідком у шкільному спортзалі;
- *«Джавіт Тінарліоглу проти Туреччини» (Cavit Tınarlıoğlu v. Turkey)*, 2016, § 107, у якій заявник, який плавав у необгородженому місці для купання, був смертельно поранений внаслідок зіткнення з моторним човном.
- *«Маріус Александру та Марінела Штефан проти Румунії» (Marius Alexandru and Marinela Ștefan v. Romania)*, 2020, § 109, стосовно дорожньо-транспортної пригоди, спричиненої падінням дерева на автомобіль заявників, коли вони їхали по головній дорозі загального користування.
- *«Соарес Кампос проти Португалії» (Soares Campos v. Portugal)*, 2020, § 172, стосовно смерті сина заявника, якого віднесло в море під час того, як на пляжі він брав участь у заході, пов'язаному зі студентською традицією, що включала в себе гейзинг.
- *«Вардосанідзе проти Грузії» (Vardosanidze v. Georgia)*, 2020, § 61, стосовно смерті сина заявниці від отруєння чадним газом після повторного підключення неправильно встановленого газового водонагрівача, незважаючи на попередження газової компанії.

D. Часові межі

1. Початок життя

73. На відміну від статті 4 Американської конвенції з прав людини, яка стверджує, що право на життя захищене «загалом, з моменту зачаття», стаття 2 Конвенції мовчить про часові межі права на життя і, зокрема, не визначає, хто є «кожним», чиє «життя» захищене Конвенцією (*«Во проти Франції» (Vo v. France)* [ВП], 2004, § 75).

74. Суд вважає, що за відсутності загальноєвропейського консенсусу у науковому і юридичному визначенні початку життя, відправна точка права на життя належить до можливості розсуду, яка, на його думку, на загал у цьому питанні має бути визнана за Державами (*«Во проти Франції» (Vo v. France)* [ВП], 2004, § 82).

75. У справі *«Во проти Франції» (Vo v. France)* [ВП], 2004, у якій заявниці мав бути зроблений медичний аборт через лікарську помилку, Суд не визнав за потрібне вивчати питання про те, чи підпадає небажане переривання вагітності під дію статті 2, оскільки навіть якби ця стаття застосовувалась, вимоги щодо збереження життя у сфері охорони здоров'я не були знехтувані

Державою-відповідачем (§ 85 ; стосовно подібного підходу див. також *«Мехмет Шентюрк і Бекір Шентюрк проти Туреччини» (Mehmet Şentürk and Bekir Şentürk v. Turkey)*, 2013, § 109).

76. У справі *«Еванс проти Сполученого Королівства» (Evans v. the United Kingdom)* [ВП], 2007, у якій заявниця скаржилась на те, що британське законодавство дозволяло її колишньому чоловіку відкликати згоду на зберігання і використання ембріонів, створених парою, Суд констатував, що британське право не визнає за ембріоном самостійної правосуб'єктності і не дозволяє особі-посереднику стверджувати від його імені про право на життя, гарантоване статтею 2, і тому ембріон не користується правом на життя у розумінні статті 2 (§§ 54-56).

2. Питання, пов'язані із завершенням життя

a. Евтаназія

77. Суд вважає, що зі статті 2 Конвенції неможливо вивести право на те, щоб померти як від рук третьої особи, так і за допомогою державного органу. В усіх справах, які він розглядав, Суд наголошував на зобов'язанні Держави захищати життя (*«Прітті проти Сполученого Королівства» (Pretty v. the United Kingdom)*, 2002, § 39 і *«Мортьє проти Бельгії» (Mortier v. Belgium)*, 2022, § 119). Однак Суд також постановив, що право на життя, гарантоване статтею 2, не може тлумачитися як таке, що саме по собі забороняє умовну декриміналізацію евтаназії. Проте для того, щоб бути сумісною зі статтею 2, така декриміналізація повинна супроводжуватися відповідними і достатніми гарантіями для запобігання зловживанням і, таким чином, забезпечення поваги до права на життя (*«Мортьє проти Бельгії» (Mortier v. Belgium)*, 2022, §§ 138-139).

78. У справі *«Мортьє проти Бельгії» (Mortier v. Belgium)* акт евтаназії було здійснено щодо матері заявника, яка страждала від хронічної депресії більше сорока років. Суд, розглядаючи питання про те, чи виконала Держава свої позитивні зобов'язання щодо захисту її життя, взяв до уваги наступні елементи: чи існувала законодавча база для процедур, що передують евтаназії, яка відповідала б вимогам статті 2; чи було її дотримано в конкретних обставинах справи; і чи забезпечував механізм перегляду рішення про евтаназію всі гарантії, що вимагаються статтею 2 (§ 141). Суд підкреслив, що, зважаючи на складність цього питання і відсутність європейського консенсусу, Державам повинно бути надано свободу розсуду, яка не є безмежною (§ 143). За фактами справи Суд не встановив порушення статті 2 щодо законодавчої бази, яка регулює процедуру, що передує евтаназії (§§ 155-156), а також того, що діяння, про яке йдеться, було здійснено з дотриманням цієї процедури (§ 165). Однак він встановив порушення щодо механізму перегляду рішення про евтаназію, зважаючи на відсутність незалежності спеціалізованої комісії з перегляду і тривалість кримінального розслідування (§ 184).

b. Припинення лікування, що підтримує життєво важливі функції

79. У справі *«Ламберт та інші проти Франції» (Lambert and Others v. France)* [ВП], 2015, яка стосувалась рішень державних органів припинити штучні живлення і гідратацію, від яких повністю залежало виживання пацієнта, Суд констатував, що поміж Державами-учасницями Ради Європи не існує консенсусу щодо надання дозволу на припинення лікування, що штучно підтримує життя, попри те, що більшість Держав усе ж дозволяють це. У зв'язку з цим Суд зазначив, що хоча формальності, що супроводжують припинення лікування, є відмінними у різних Державах, проте існує консенсус щодо визначальної ролі волевиявлення пацієнта в ухваленні рішення, яким би не був спосіб його висловлення. Тому Суд вважає, що у питаннях стосовно закінчення життя, як і стосовно початку життя, Державам слід надати можливість розсуду не лише щодо дозволу або заборони на припинення лікування, яке штучно підтримує життя, і супутніх формальностей, але й стосовно способу врівноваження захисту права на життя пацієнта і права на повагу до його приватного життя і особистої автономії. Водночас Суд

підкреслив, що ця можливість розсуду не є необмеженою, і він залишає за собою можливість слідкувати за дотриманням Державою своїх зобов'язань за статтею 2 (§§ 147-148).

80. Коли Суд має досліджувати питання стосовно надання або припинення медичної допомоги, він бере до уваги наступні чинники: існування у внутрішньодержавному праві і практиці нормативно-правової бази, відповідної до статті 2 ; врахування побажань, попередньо висловлених заявником і його близькими, а також думки інших медичних працівників; і можливість судового оскарження у випадку сумнівів щодо оптимального рішення, яке має бути ухвалене в інтересах пацієнта (*«Гард та інші проти Сполученого Королівства» (Gard and Others v. the United Kingdom)* (ухв.), 2017, § 83 і *«Парфітт проти Сполученого Королівства» (Parfitt v. the United Kingdom)* (ухв.), 2021, § 37).

III. Заборона умисного позбавлення життя

A. Смертна кара

Стаття 2 § 1 Конвенції

« 1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. »

Ключові слова у HUDOC

Вислання (2) – Екстрадиція (2)

Життя (2-1) – Смертна кара (2-1) ; Передбачений законом (2-1) ; Доступність (2-1) ; Передбачуваність (2-1) ; Гарантії проти зловживань (2-1) ; Уповноважений суд (2-1)

1. Тлумачення статті 2 § 1 Конвенції у світлі Протоколів №№ 6 і 13 до Конвенції

81. Під час укладання Конвенції смертна кара не вважалась такою, що суперечить міжнародно-правовим положенням. Тому в праві на життя було передбачено виняток, і стаття 2 § 1 каже, що «нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання». Проте, надалі відбулись зміни, що призвели до повного скасування *de facto* і *de jure* смертної кари в Державах-учасницях Ради Європи (*«Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom)*, 2010, § 116).

82. *Протокол № 6 до Конвенції* до Конвенції, який скасовує смертну кару, окрім як «за діяння, вчинені під час війни або неминучої загрози війни», був відкритий для підписання 28 квітня 1983 року і набув чинності 1 березня 1985 року. На цей час усі Держави-учасниці Ради Європи його підписали і усі, окрім Росії, ратифікували (*«Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom)*, 2010, § 116). *Протокол № 13*, який скасовує смертну кару за будь-яких обставин, був відкритий для підписання 3 травня 2002 року і набув чинності 1 липня 2003 року. Станом на 2010 рік, усі Держави-учасниці Ради Європи, окрім

двох (Азербайджан і Росія), його підписали і усі, що підписали, ратифікували його (*там само*, § 117).[1]

83. На думку Суду, ці цифри, у поєднанні з усталеною практикою Держав, які дотримуються мораторію на смертну кару, надають усі підстави вважати, що стаття 2 вже зазнала змін і забороняє смертну кару за будь-яких обставин (*«Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom)*, 2010, § 120).

2. Відповідальність Держави на підставі статті 2 у питаннях екстрадиції і видворення

84. Стаття 2 Конвенції забороняє екстрадицію і видворення до іншої Держави, якщо є серйозні і доведені підстави вважати, що зацікавлена особа опиниться там під реальною загрозою смертної кари (*«Аль Наширі проти Польщі» (Al Nashiri v. Poland)*, 2014, § 577; *«Ф.Г. проти Швеції» (F.G. v. Sweden)* [ВП], 2016, § 110; *«Аль-Хавсаві проти Литви» (Al-Hawsawi v. Lithuania)*, 2024, § 258).

85. Більш детальну інформацію можна знайти в *Посібнику із судової практики з питань імміграції*.

B. Застосування сили, що спричиняє смертельні наслідки, представниками Держави

Стаття 2 Конвенції

« 1. Право кожного на життя охороняється законом. (...)

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. »

Ключові слова у HUDOC

Життя (2-1) – Застосування сили (2-2) : Виключно необхідне (2-2) ; Захист від незаконного насильства (2-2) ; Здійснення законного арешту (2-2) ; Запобігання втечі (2-2) ; Придушення заворушення або повстання (2-2)

1. Оцінка сукупності доказів

86. Суд, застосовуючи власну процедуру та власні правила, має повну свободу оцінювати не лише допустимість і належність, але й доказову цінність кожного доказу, що перебуває на його розгляді. Відповідно до Конвенції або загальних принципів, що застосовуються до міжнародних трибуналів, Суд не зв'язаний суворими правилами доказування, і не існує жодних

1. Зверніть увагу, що Російська Федерація припинила членство в Раді Європи 16 березня 2022 року і перестала бути учасницею Конвенції 16 вересня 2022 року. На момент останнього оновлення даного Посібника показники підписань і ратифікацій Протоколу № 6 залишились такими ж. Стосовно Протоколу № 13, то його підписали всі держави-члени Ради Європи і ратифікували всі, окрім однієї (Азербайджан).

процесуальних бар'єрів щодо допустимості доказів у провадженні Суду (*«Картер проти Росії» (Carter v. Russia)*, 2021, § 97).

87. Однак Суд не може без вагомих підстав брати на себе роль судді, який розглядає справу щодо суті у першій інстанції, якщо тільки це не є необхідним з огляду на обставини заяви, що надійшла на його розгляд (*«МакКерр проти Сполученого Королівства» (McKerr v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000). В принципі, якщо було здійснене внутрішнє провадження, Суд не повинен підмінювати своєю власною оцінкою фактів ті висновки, які були зроблені національними судами, котрі, на загал, мають встановлювати факти на підставі матеріалів справи (див., поміж численними іншими прецедентами, *«Едвардс проти Сполученого Королівства» (Edwards v. the United Kingdom)*, 1992, § 34; *«Клаас проти Німеччини» (Klaas v. Germany)*, 1993, § 29). Хоча висновки національних судів не є обов'язковими для Суду, котрий зберігає повноваження здійснювати власну оцінку у світлі сукупності наданих йому доказів, проте він зазвичай відступає від зроблених ними висновків щодо фактів лише тоді, коли йому буде надано для цього переконливу інформацію (*«Авшар проти Туреччини» (Avşar v. Turkey)*, 2001, § 283; *«Барбу Ангелеску проти Румунії» (Barbu Anghelescu v. Romania)*, 2004, § 52). У зв'язку з цим Суд підкреслив, що його посилання на докази, отримані в результаті розслідування на національному рівні, і на факти, встановлені в межах провадження на національному рівні, залежить від якості національного процесу розслідування, а також від ретельності та послідовності відповідного провадження (*«Картер проти Росії» (Carter v. Russia)*, 2021, § 98).

a. Рівень доказування

88. Суд напрацював низку принципів, що застосовуються до заяв, у межах яких він має встановити факти стосовно подій, щодо яких між сторонами існує незгода: встановлення фактів має ґрунтуватись на критерії доказу «поза будь-яким розумним сумнівом»; такий доказ може бути заснований на низці вказівок або неспростованих, достатньо вагомих, точних і узгоджених між собою презумпцій. У зв'язку з цим, може бути взята до уваги поведінка сторін під час пошуку доказів (*«Таніш та інші проти Туреччини» (Tanış and Others v. Turkey)*, 2005, § 160; *«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia)*, 2017,§ 586; і *«Кухалашвілі та інші проти Грузії» (Kukhalashvili and Others v. Georgia)*, 2020, § 148).

b. Обов'язок доказування

89. Ступінь переконаності, необхідної для ухвалення певного висновку і, у зв'язку з цим, розподіл обов'язку доказування невід'ємно пов'язані зі специфікою фактів, характером висловлених заяв і захищеним Конвенцією правом, про яке йдеться у даному випадку (*«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia)*, 2017,§ 586).

90. Якщо про події у справі повністю або переважно знають лише державні органи, наприклад, у випадку заарештованих осіб, які перебувають під їхнім контролем, будь-які поранення або смерть, що трапились протягом цього періоду позбавлення свободи, дають підстави для вагомої презумпції щодо фактів. У такому випадку обов'язок доказування покладається на державні органи, які повинні надати належне і переконливе пояснення (*«Салман проти Туреччини» (Salman v. Turkey)* [ВП], 2000, § 100).

91. Цей принцип застосовується також у випадку, коли хоч і не було доведено, що особу було заарештовано представниками влади, проте можливо встановити, що цю особу було офіційно викликано військовими органами або поліцією, вона зайшла на територію чи у приміщення, що перебуває під їхнім контролем, і відтоді не поверталась. За таких обставин Держава має надати вірогідне і належне пояснення того, що сталось у згаданому приміщенні, і довести, що дана особа не була затримана представниками державних органів, а залишила це місце і після цього не була позбавлена свободи (*«Таніш та інші проти Туреччини» (Tanış and Others v. Turkey)*, 2005, § 160).

92. Також у справах стосовно збройних конфліктів Суд поширив цей принцип на випадки, коли осіб було знайдено пораненими чи мертвими, або ж вони зникали на території, що перебувала виключно під контролем державної влади, або ж коли певні докази дозволяли вважати, що до цього може бути причетна Держава (*«Аккум та інші проти Туреччини» (Akkum and Others v. Turkey)*, 2005, § 211; *«Аслаханова та інші проти Росії» (Aslakhanova and Others v. Russia)*, 2012, § 97 і цитовані посилання).

93. Наприклад, у низці справ, пов'язаних зі звинуваченнями у зникненнях на російському Північному Кавказі, Суд вважав достатнім для заявників подати небезпідставну скаргу про викрадення представниками Держави, що підпадає під сферу контролю влади, і тоді уряд мав би зняти із себе тягар доведення, або оприлюднивши документи, що перебувають у його виключному володінні, або надавши задовільне і переконливе пояснення того, як відбувалися зазначені події. Якщо уряд не зміг зняти із себе тягар доведення, це призвело б до порушення статті 2 Конвенції в її матеріально-правовій частині. І навпаки, якщо заявники не змогли подати небезпідставну скаргу, тягар доведення не може бути перекладений (*«Естемірова проти Росії» (Estemirova v. Russia)*, 2021, § 63).

94. Окрім того, Суд підкреслював, що в усіх справах, коли він не може встановити точні обставини подій через причини, за які об'єктивно є відповідальними державні органи, то саме Держава-відповідач повинна належно і переконливо встановити хронологію подій і надати вагомі докази, які дозволили б спростувати твердження заявника (*«Мансуроглу проти Туреччини» (Mansuroğlu v. Turkey)*, 2008, § 80 та *«Картер проти Росії» (Carter v. Russia)*, 2021, § 152). Суд також констатував труднощі, з якими стикаються заявники у отриманні доказів, необхідних для підтвердження своїх заяв, у тих випадках, коли Держава-відповідач володіє необхідними доказовими елементами, але не надає їх. Якщо Держава не розкриває важливі документи, які могли б допомогти Суду встановити факти, або якщо вона не надає належного чи переконливого пояснення, то з її поведінки можна вивести вагомі припущення (*«Варнава та інші проти Туреччини» (Varnava and Others v. Turkey)* [ВП], 2009, § 184). Врахування Судом доказової бази, зібраної під час розслідування на національному рівні, а також фактів, встановлених протягом судового провадження на національному рівні, великою мірою залежатиме від якості внутрішньодержавного процесуального провадження, його поглибленого характеру і послідовності (*«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia)*, 2017, § 586 і *«Лапшин проти Азербайджану» (Lapshin v. Azerbaijan)*, 2021, § 95).

95. Зрештою, якщо твердження про порушення статті 2 Конвенції стають підставою для кримінального переслідування у внутрішніх судах, не слід оминати увагою те, що кримінальна відповідальність відрізняється від відповідальності Держави на підставі Конвенції. Повноваження Суду обмежуються другим різновидом відповідальності. Відповідальність з точки зору Конвенції випливає з її положень, які слід тлумачити з огляду на предмет і мету Конвенції, а також беручи до уваги усі відповідні міжнародно-правові норми і принципи. Не слід плутати відповідальність Держави за дії її органів, посадових осіб і службовців із внутрішньо-правовими питаннями стосовно індивідуальної кримінальної відповідальності, оцінка якої належить до компетенції внутрішніх судових органів. Постановлення обвинувальних чи виправдальних вироків у кримінально-правовому сенсі не належить до завдань Суду (*«Танлі проти Туреччини» (Tanli v. Turkey)*, 2001, § 111; *«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 182).

2. Захист осіб від застосування сили, що спричиняє смертельні наслідки, представниками Держави

a. Правова база

96. У випадку застосування сили представниками Держави, першочергове завдання гарантувати право на життя передбачає для Держави, зокрема, зобов'язання запровадити належну правову і адміністративну базу, яка, беручи до уваги відповідні міжнародно-правові норми, визначала б вичерпні умови, за яких представники правозахисних органів можуть застосовувати силу і використовувати вогнепальну зброю (*«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 209; *«Макараціс проти Греції» (Makaratzis v. Greece)* [ВП], 2004, §§ 57-59).

97. Відповідно до принципу суворої пропорційності, невід'ємного від статті 2, національна правова база має підпорядковувати застосування вогнепальної зброї ретельному вивченню ситуації (*«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 209) і, особливо, оцінці характеру правопорушення, скоєного зацікавленою особою, а також небезпеки, яку ця особа становить (*«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, § 96). Окрім того, національне право, яке регламентує проведення поліцейських операцій, має передбачати систему належних і дієвих гарантій від сваволі або зловживання силою, а також від нещасних випадків, яких можна уникнути (*«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 209; *«Макараціс проти Греції» (Makaratzis v. Greece)* [ВП], 2004, § 58).

98. Розмежовуючи «звичайні поліцейські операції» і випадки проведення важливих операцій, спрямованих на боротьбу із тероризмом, Суд вважає, що у другому випадку, часто за умов тяжкої кризи, що вимагає «належної» відповіді, Держава повинна бути спроможною ухвалювати рішення, узгоджені з обставинами. Водночас, Суд також вважає, що в рамках проведення законної операції з відновлення безпеки, спрямованої, перш за все, на захист осіб, котрі самі опинились під загрозою протиправного насилля з боку третіх осіб, застосування сили, що може мати смертельні наслідки, продовжує залишатись під дією суворих правил «крайньої необхідності» у розумінні статті 2 Конвенції. Тому вкрай важливо, аби внутрішньо-правові положення керувались тим же принципом і містили у такому випадку чіткі вказівки, зокрема, зобов'язання мінімізувати ризик завдання непотрібної шкоди і виключити застосування зброї і боєприпасів, яке могло б спричинити небажані наслідки (*«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia)*, 2017, § 595).

b. Навчання і підбір державних посадових осіб

99. Як підкреслював Суд, працівники правоохоронних органів повинні пройти навчання, яке дозволить їм оцінити наявність чи відсутність виключної необхідності застосовувати вогнепальну зброю не лише дотримуючись букви відповідних нормативно-правових актів, але й належно враховуючи верховенство поваги до людського життя як основоположної цінності (*«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, § 97; *«Какуллі проти Туреччини» (Kakoulli v. Turkey)*, 2005, § 110).

100. Наприклад, у справах, що стосуються застосування сили з метою придушити заворушення або повстання, Суд, здійснюючи контроль, перевіряє, зокрема, чи працівники служб безпеки мали належне спорядження (*«Гюлеч проти Туреччини» (Güleç v. Turkey)*, 1998, § 71; *«Шимшек та інші проти Туреччини» (Şimşek та інші проти Туреччини)*, 2005, § 117); чи отримали вони відповідну підготовку, спрямовану на дотримання міжнародно-правових норм у сфері захисту прав людини і здійснення поліцейськими органами своїх функцій; і чи пройшли вони чіткий і точний інструктаж щодо того, у який спосіб і за яких обставин вони можуть застосовувати вогнепальну зброю (*там само*, § 109). Зокрема, Суд вважає, що, наскільки це можливо, перш

ніж відкривати вогонь, необхідно зробити попереджувальні постріли (*«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 177).

101. До того ж, Держави повинні забезпечити високий рівень компетентності працівників правоохоронних органів і слідкувати за тим, щоб вони відповідали встановленим критеріям. Зокрема, працівники правоохоронних органів, які можуть носити вогнепальну зброю, повинні не лише пройти необхідну технічну підготовку, але й мають добиратись з особливою ретельністю (*«Сашо Горгієв проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Sašo Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2012, § 51).

c. Приклади

102. Застосовуючи ці принципи, Суд, наприклад, визнав неналежним правову базу Болгарії, яка дозволяла поліцейським стріляти в усіх дезертирів, які не здавались одразу ж після усного попередження і попереджувального пострілу. Не існувало жодних чітких гарантій, які мали б на меті перешкодити свавільному заподіянню смерті (*«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, §§ 99-102).

103. Застосовуючи такий же підхід, Суд також констатував неналежність правової бази Туреччини, ухваленої ще у 1934 році, і яка передбачала довгий перелік випадків, коли поліцейський міг застосовувати вогнепальну зброю і не нести відповідальності за наслідки (*«Ердоган та інші проти Туреччини» (Erdoğan and Others v. Turkey)*, 2006, §§ 77-79). Натомість у іншій справі Суд визнав відповідним до Конвенції нормативно-правовий акт, який наводив вичерпний перелік випадків, у яких жандарми могли застосовувати вогнепальну зброю, і уточнював, що її застосування може бути виключно крайнім засобом, і що попереджувальні постріли мають бути здійснені до пострілів на рівні ніг і пострілів без прицілювання (*«Бакан проти Туреччини» (Bakan v. Turkey)*, 2007, § 51).

104. У справі *«Макараціс проти Греції» (Makaratzis v. Greece)* [ВП], 2004, що стосувалась безладного переслідування поліцією, під час якого заявника, який проїхав на червоне світло, було тяжко поранено кулею, Суд вирішив, що внутрішнє право Греції не передбачало для працівників правоохоронних органів чітких рекомендацій і критеріїв щодо застосування сили у мирний час. Суд додав, що, безсумнівно, поліцейські, які переслідували і зрештою зупинили заявника, могли діяти з високим рівнем автономії і втілювати необмірковані ініціативи, чого, ймовірно, не сталось би, якби вони пройшли належне навчання й інструктаж (§ 70).

105. У справі *«Алхатіб та інші проти Греції» (Alkhatib and Others v. Greece)*, 2024, член сім'ї заявників, який подорожував на човні з іншими мігрантами з метою нелегального в'їзду на територію Греції, отримав серйозне вогнепальне поранення в результаті пострілів, здійснених береговою охороною. Суд постановив, що Держава-відповідач не забезпечила належної нормативно-правової і адміністративної бази, яка б регулювала застосування потенційно смертоносної сили під час морського патрулювання, враховуючи невизначеність чинного законодавства, що застосовувалось за таких обставин (§§ 130-132).

106. Суд вирішив, що влада не здійснила належної перевірки міліціонера перед тим, як довірити йому вогнепальну зброю (*«Горовеньки та Бугара проти України» (Gorovenky and Bugara v. Ukraine)*, 2012, § 39, у якій міліціонер у неслужбовий час втрутився у сварку і, відкривши вогонь зі службової зброї, вбив родичів заявників; див. також *«Сашо Горгієв проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Sašo Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2012, § 52).

3. Виняткові випадки, коли дозволене застосування сили

107. Винятки, визначені у частині 2, засвідчують, що стаття 2, звичайно ж, говорить про випадки, коли смерть було заподіяно умисно, але це не єдина її мета. Текст статті 2, як одне ціле, каже,

що її частина 2 не визначає перш за все випадки, у яких дозволено умисно заподіювати смерть, а перелічує ситуації, у яких можливо «застосовувати силу», що може призвести до неумисного заподіяння смерті. Проте застосування сили має бути здійснене як «виключно необхідне», аби досягти однієї з цілей, перелічених у пунктах a), b) і c) (*«МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. the United Kingdom)*, 1995, § 148; *«Юксель Ердоган та інші проти Туреччини» (Yüksel Erdoğan and Others v. Turkey)*, 2007, § 86; *«Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. the Netherlands)* [ВП], 2007, § 286; *«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 17).

a. Стандарти безпеки, що мають застосовуватись

108. В принципі, застосування терміну «виключно необхідне» у пункті 2 статті 2 вказує на те, що потрібно використовувати критерій необхідності, суворіший і вимогливіший, ніж той, що зазвичай застосовується, аби визначити, чи втручання Держави є «необхідним у демократичному суспільстві», у розумінні частини 2 статтей 8 - 11 Конвенції. Вжита сила, зокрема, має бути строго пропорційною до цілей, згаданих у частині 2 a), b) і c) статті 2 (*«МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. the United Kingdom)*, 1995, § 149).

109. Тобто, Суд нагадує, що він цілковито усвідомлює труднощі, з якими стикаються сучасні Держави у боротьбі проти тероризму, а також небезпечність аналізу *a posteriori*. У зв'язку з цим Суд підкреслював необхідність усвідомлювати різницю між політичним вибором у рамках боротьби з тероризмом, що, за своєю суттю, не підпадає під його контроль, та іншими конкретними складовими діяльності державної влади, що може мати прямий наслідок для захищених прав. Отже, критерій виключної необхідності, передбачений статтею 2, повинен застосовуватись із різним ступенем контролю, залежно від того, чи контролювала влада ситуацію і якою мірою, а також залежно від інших наявних обмежень, притаманних ухваленню конкретних рішень у цій дражливій сфері (*«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia)*, 2017, § 481).

110. Стосовно саме операцій з порятунку заручників, Суд вважає, що, в принципі, їх підготовка і проведення можуть бути предметом підвищеного контролю. У зв'язку з цим Суд нагадує про наступні чинники: i) чи була операція спонтанною або ж чи могли державні органи обміркувати ситуацію і вжити конкретних підготовчих заходів? ii) чи могли державні органи спиратись на заздалегідь підготовлений загальний план дії у надзвичайній ситуації, що не стосувався даної кризи; iii) ступінь контролю за ситуацією є вищим поза будівлею, де відбувається переважна більшість рятувальних заходів; і iv) чим передбачуванішою є небезпека, тим важливішим є зобов'язання підготуватись до її упередження (*«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia)*, 2017, § 563).

b. Загальний підхід

111. Визнаючи важливість цього положення у демократичному суспільстві, Суд має скласти власну думку, з особливою увагою вивчаючи випадки заподіяння смерті, зокрема, якщо було умисно використано силу, що призвела до смертельних наслідків, а також врахувати не лише дії представників Держави, які її застосували, але й сукупність обставин справи, зокрема підготовку згаданих дій і контроль над ними (*«МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. the United Kingdom)*, 1995, § 150; *«Ергі проти Туреччини» (Ergi v. Turkey)*, 1998, § 79).

112. Зрозуміло, що між метою і засобами, застосованими для її досягнення, має існувати рівновага (*«Гюлеч проти Туреччини» (Güleç v. Turkey)*, 1998, § 71).

113. Наприклад, Суд вважає, що законна мета здійснити законний арешт може виправдати створення небезпеки для життя людей лише у випадку виключної необхідності. Тому, в

принципі, така необхідність не може існувати, якщо відомо, що особа, яку потрібно арештувати, не становить жодної небезпеки для життя чи фізичної недоторканності жодної особи, і її не підозрюють у скоєнні насильницького злочину, навіть якщо це може призвести до неможливості арештувати втікача (*«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, § 95; *«Какуллі проти Туреччини» (Kakoulli v. Turkey)*, 2005, § 108).

114. Так само стосовно прикордонного контролю Суд підкреслив, що хоча Договірні Держави можуть, у принципі, запроваджувати на своїх кордонах заходи, спрямовані на запобігання несанкціонованому в'їзду на їхню територію, а також застосовувати силу, необхідну для запобігання незаконному в'їзду на їхню територію, необхідність прикордонного контролю не може виправдовувати застосування практик, несумісних з Конвенцією або Протоколами до неї (*«Бішар Айхан проти Туреччини» (Bişar Ayhan v. Turkey)*, 2021, § 65).

i. Дії представників Держави

115. Застосування сили представниками Держави задля досягнення цілей, перерахованих у пункті 2 статті 2 Конвенції, може бути виправданим на підставі цього положення, якщо воно ґрунтується на щирій переконаності, котра з поважних причин може вважатись дійсною на момент подій, але згодом виявиться хибною. Ствердження протилежного поклало б на Державу і на працівників правоохоронних органів нереальний тягар, можливо, коштом їхнього життя і життя інших осіб (*«МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. the United Kingdom)*, 1995, § 200; *«Андроніку і Константіну проти Кіпру» (Andronicou and Constantinou v. Cyprus)*, 1997, § 192; *«Баббінс проти Сполученого Королівства» (Bubbins v. the United Kingdom)*, 2005, § 138; *«Хуохванайнен проти Фінляндії» (Huohvanainen v. Finland)*, 2007, § 96).

116. Суд також вважає, що, розмірковуючи абстрактно, він не може замінити своєю власною оцінкою подій ту оцінку, яку зробила посадова особа в критичний момент, щиро вірячи у небезпеку і бажаючи врятувати своє життя чи життя інших осіб (*«Баббінс проти Сполученого Королівства» (Bubbins v. the United Kingdom)*, 2005, § 139; *«Хуохванайнен проти Фінляндії» (Huohvanainen v. Finland)*, 2007, § 97).

117. Вивчаючи дії представників Держави, головне питання, яке ставить перед собою Суд, полягає у тому, чи згадана особа чесно і щиро вірила у необхідність застосування сили. Аби відповісти на це питання, Суд має перевірити суб'єктивно розумний характер цієї переконаності, повною мірою враховуючи обставини, за яких відбувались події. Якщо Суд дійде висновку, що ця переконаність не була суб'єктивно розумною (тобто, не спиралась на суб'єктивно обґрунтовані підстави), то, ймовірно, він навряд чи погодиться з тим, що вона була чесною і щирою (*«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 248, хоча стосовно процесуальних зобов'язань).

ii. Підготовка операції і контроль за нею

118. Аби встановити, чи застосування сили було сумісним зі статтею 2, може бути доцільно дізнатись, чи дана операція правоохоронних органів була підготована і проконтрольована у спосіб, який мінімізував наскільки це можливо застосування сили, яка могла спричинити смертельні наслідки, або випадкове заподіяння смерті (*«Баббінс проти Сполученого Королівства» (Bubbins v. the United Kingdom)*, 2005, § 136; *«Хуохванайнен проти Фінляндії» (Huohvanainen v. Finland)*, 2007, § 94).

119. Суд проаналізував підготовчу стадію і керування операцією під кутом статті 2 Конвенції, особливу увагу звертаючи на обставини, за яких відбувся інцидент, а також на наступний розвиток ситуації (*«Андроніку і Константіну проти Кіпру» (Andronicou and Constantinou v. Cyprus)*, 1997, § 182; *«Юксель Ердоган та інші проти Туреччини» (Yüksel Erdoğan and Others v. Turkey)*, 2007, § 86).

120. Єдине, що турбує його – це те, чи, з огляду на обставини, підготовка операції з підтримання порядку і керування нею вказують на те, що державні органи виявили необхідну сумлінність, аби будь-яка можливість створення небезпеки для життя була зведена до мінімуму, і що вони не припустились недбалості у виборі вжитих заходів (*«Баббінс проти Сполученого Королівства» (Bubbins v. the United Kingdom)*, 2005, § 141).

iii. Приклади

121. У наступних випадках Суд вирішив, що застосування сили не було суворо пропорційним або виключно необхідним для досягнення однієї з цілей, перерахованих у частині 2 статті 2 Конвенції:

- *«Гюлеч проти Туреччини» (Güleç v. Turkey)*, 1998, § 71, у якій сина заявника було вбито під час маніфестації, коли органи безпеки, зіткнувшись із насильницькими діями і не маючи кийків, щитів, водометів, гумових куль чи сльозогінного газу, застосували автомати; див. також *«Еврім Октем проти Туреччини» (Evrim Öktem v. Turkey)*, 2008, у якій неповнолітнього хлопця було випадково тяжко поранено кулею, вистріленою з поліцейської зброї під час проведення операції з розгону маніфестації;
- *«Какуллі проти Туреччини» (Kakoulli v. Turkey)*, 2005, § 121, у якій неозброєного грека-кіпріота, котрий проник у буферну зону між Північним і Південним Кіпром, було застрелено турецькими солдатами;
- *«Василевська і Калуцька проти Польщі» (Wasilewska and Kałucka v. Poland)*, 2010, § 57, у якій підозрюваного було вбито під час проведення поліцейської операції;
- *«Тревалек проти Бельгії» (Trévalec v. Belgium)*, 2011, § 87, у якій підрозділ поліції з проведення спеціальних операцій стріляв у журналіста, оскільки поліцейських не повідомили про те, що цій особі дозволено бути присутньою під час даної операції;
- *«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, § 109, у якій двоє неозброєних ромів-утікачів були застрелені військовими поліцейськими, котрі намагались їх заарештувати;
- *«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia)*, 217, § 611, у якій було вбито заручників в ході проведення рятувальної операції під час захоплення терористами великої кількості заручників у школі в Беслані, у Північній Осетії; див. натомість, *«Фіногенов та інші проти Росії» (Finogenov and Others v. Russia)*, 2010, §§ 226 і 236, у якій було вбито багатьох заручників в ході проведення рятувальної операції під час захоплення терористами заручників у одному з московських театрів;
- *«Кухалашвілі та інші проти Грузії» (Kukhalashvili and Others v. Georgia)*, 2020, §157, у якій поліція застосувала невибіркову і надмірну силу зі смертельними наслідками під час придушення заворушень у в'язниці;
- *«Юхимович проти України» (Yukhymovych v. Ukraine)*, 2020, § 86, у якій син заявника був убитий під час проведення поліцією заходів із затримання, організованих в рамках кримінального розслідування за фактом вимагання грошових коштів;
- *«Парву проти Румунії» (Pârvu v. Romania)*, 2022, § 87, у якій чоловік заявниці, помилково ідентифікований як небезпечна особа, що ухиляється від правосуддя, був застрелений в голову співробітником поліції під час спланованої операції з його затримання;
- *«Алхатіб та інші проти Греції» (Alkhatib and Others v. Greece)*, 2024, § 155, у якій родич заявника, який плив на човні з метою нелегального в'їзду на територію Греції, був застрелений береговою охороною.

122. Натомість у наступних справах Суд вирішив, що застосування сили було суворо пропорційним для досягнення однієї з цілей, перерахованих у частині 2 статті 2 Конвенції:

- *«Баббінс проти Сполученого Королівства» (Bubbins v. the United Kingdom)*, 2005, § 141, у якій брата заявника поліцейські застрелили у власній квартирі після двогодинної облоги; див. також *«Хуохванайнен проти Фінляндії» (Huohvanainen v. Finland)*, 2007, § 107;
- *«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 194, у якій під час самміту Великої Вісімки працівник служби безпеки застрелив одного з маніфестантів;
- *«Перк та інші проти Туреччини» (Perk and Others v. Turkey)*, 2006, § 73, у якій рідних заявника було застрелено під час поліцейської операції, спрямованої проти радикального руху (див. також *«Юксель Ердоган та інші проти Туреччини» (Yüksel Erdoğan and Others v. Turkey)*, 2007, § 100, у якій рідних заявника було застрелено під час збройного зіткнення з поліцією);
- *«Менді проти Франції» (Mendy v. France)* (ухв.), 2018, §§ 31-33, у якій особу з психічними розладами, яка погрожувала чоловіку ножем, було застрелено поліцейським під час його арешту.

C. Особливі випадки

Стаття 2 Конвенції

« 1. Право кожного на життя охороняється законом. (...)

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. »

Ключові слова у HUDOC

Позитивні зобов'язання (2) – Життя (2-1)

Застосування сили (2-2) ; Виключно необхідне (2-2) ; Захист від незаконного насильства (2-2) ; Здійснення законного арешту (2-2) ; Запобігання втечі (2-2) ; Придушення заворушення або повстання (2-2)

1. Смерть, настання якої було прискорене застосуванням особливих прийомів здійснення арешту

123. У низці справ, коли настання смерті було прискорене застосуванням особливих прийомів здійснення арешту, які самі по собі не є вбивчими, Суд встановлював, чи існував причинно-наслідковий зв'язок між вжитою силою і смертю певної особи, і чи представники Держави захищали право на життя, надаючи необхідну медичну допомогу (*«Скавуццо-Хагер та інші проти Швейцарії» (Scavuzzo-Hager and Others v. Switzerland)*, 2006, § 55, у якій поліцейські заарештували особливо збудженого наркомана, який після цього помер; *«Сауд проти Франції» (Saoud v. France)*, 2007, стосовно смерті внаслідок постуральної асфіксії молодого чоловіка, на якого поліцейські вдягнули наручники і протягом більше ніж тридцяти хвилин тримали лежачи ниць; *«Букруру та інші проти Франції» (Boukrourou and Others v. France)*, 2017, у якій психічно хворий член родини заявників помер від інфаркту, що стався під час проведення поліцейської

операції; *«Семаш проти Франції» (Semache v. France)*, 2018, стосовно смерті літнього водія, який перебував у стані алкогольного сп'яніння і якого знерухомили, зв'язавши таким чином, що його голова торкалася колін («подвійні обійми») та *«Куцарові проти Болгарії» (Kutsarovi v. Bulgaria)*, 2022, у якій син заявника помер від зупинки серця під час його перевезення поліцією в транспортному засобі.

124. У нещодавній справі, у якій партнер заявника, який мав проблеми з психічним здоров'ям, помер під час поліцейського втручання, Суд не міг виключити, що його смерть було спричинено знерухомленням у лежачому положенні, оскільки він помер незабаром після цього, коли його перевозили до лікарні. Однак для того, щоб притягнути Державу-відповідача до міжнародної відповідальності, Суд вважає, що необхідно також встановити, що представники Держави могли усвідомлювати, що жертва перебувала в стані вразливості, що вимагає особливої обережності при виборі «звичайних» методів арешту (*«Т.В. проти Хорватії» (T.V. v. Croatia)*, 2024, § 58; див. також *«В проти Чеської Республіки» (V v. the Czech Republic)*, 2023, § 99, стосовно смерті пацієнта психіатричної лікарні після того, як поліцейські застосували до нього електрошокер, а медична сестра дала йому заспокійливий засіб).

2. Смерть в ув'язненні

125. Ув'язнені особи перебувають в уразливому становищі, і державні органи зобов'язані захищати їх. Тому, якщо на момент позбавлення свободи особа була здоровою, а на момент звільнення вона є пораненою, Держава має надати вичерпне пояснення щодо походження цих тілесних ушкоджень. Покладене на владу зобов'язання виправдати поводження щодо особи, позбавленої (свободи), є суворішим, якщо така особа помирає (*«Салман проти Туреччини» (Salman v. Turkey)* [ВП], 2000, § 99; *«Танлі проти Туреччини» (Tanli v. Turkey)*, 2001, § 141; *«Текін і Арслан проти Бельгії» (Tekın and Arslan v. Belgium)*, 2017, § 83).

126. У наступних справах Суд не був переконаний поясненнями, наданими Державами-відповідачами щодо обставин смерті заявників:

- *«Ангелова проти Болгарії» (Anguelova v. Bulgaria)*, 2002, § 121, у якій син заявниці помер від поранення черепа через дві години після того, як його взяли під варту;
- *«Кішмір проти Туреччини» (Kişmir v. Turkey)*, 2005, § 105, у якій син заявниці помер у поліцейській дільниці міста Даярбакир від дихальної недостатності внаслідок легеневого набряку;
- *«Акташ проти Туреччини» (Aktaş v. Turkey)*, 2003, § 294, у якій родич заявників помер від механічної асфіксії під час ув'язнення;
- *«Мойсеєв проти Польщі» (Mojsiejew v. Poland)*, 2009, § 65, у якій син заявниці помер у витверезнику;
- *«Хайрулліна проти Росії» (Khayrullina v. Russia)*, 2017, §§ 84-85, у якій чоловік заявниці помер від поранень, які отримав під час незаконного перебування під вартою.

3. Позасудові страти

127. До Суду також надходили справи, у яких не оспорювалось те, що рідні заявників помирали за обставин, що не підпадають під жоден з винятків, перерахованих у другій частині статті 2. У подібних випадках, якщо Суд з огляду на матеріали справи визнає доведеним те, що рідні заявників були вбиті представниками Держави або за їхньою згодою чи за їхнього потурання, Держава-відповідач буде визнана відповідальною за їхню смерть (*«Авшар проти Туреччини» (Avşar v. Turkey)*, 2001, §§ 413-416; *«Хашиєв та Акаєва проти Росії» (Khashiyev and Akayeva v. Russia)*, 2005, § 147; *«Естаміров та інші проти Росії» (Estamirov and Others v. Russia)*, 2006, § 114; *«Мусаєва та інші проти Росії» (Musayeva and Others v. Russia)*, 2007, § 155; *«Амуєва та інші проти Росії» (Amuyeva and Others v. Russia)*, 2010, §§ 83-84; див. також *«Лапшин проти*

Азербайджану» (Lapshin v. Azerbaijan), 2021, § 119, у якій заявник пережив спробу замаху на своє життя у в'язниці, і, *a contrario*, *«Денізсі та інші проти Кіпру» (Denizci and Others v. Cyprus)*, 2001, § 373; *«Булдан проти Туреччини» (Buldan v. Turkey)*, 2004, § 81; *«Нурай Шен проти Туреччини (№ 2)» (Nuray Şen v. Turkey (no. 2)*, 2004, § 173; *«Сейхан проти Туреччини» (Seyhan v. Turkey)*, 2004, § 82 і *«Картер проти Росії» (Carter v. Russia)*, 2021, §§ 170-172).

128. Водночас, навіть якщо Суд не може встановити поза будь-яким розумним сумнівом, що якийсь представник Держави є причетним до згаданої смерті, то Державу-відповідача все ж буде визнано відповідальною, якщо Суд вирішить, що державні органи не вжили заходів, які могли б розумно втілити, задля захисту життя померлого (*«Махмут Кая проти Туреччини» (Mahmut Kaya v. Turkey)*, 2000, §§ 87 і 101; *«Кіліч проти Туреччини» (Kılıç v. Turkey)*, 2000, §§ 64 і 77; *«Гонгадзе проти України» (Gongadze v. Ukraine)*, 2005, §§ 170-171; і, *a contrario*, *«Денізсі та інші проти Кіпру» (Denizci and Others v. Cyprus)*, 2001, §§ 374 і 377).

4. Військові операції і операції з підтримання безпеки

129. Стосовно операцій з підтримання безпеки Суд вважає, що відповідальність Держави не обмежується лише тими випадками, коли наявні вагомі докази того, що неправильно скеровані постріли представників Держави спричинили загибель цивільної особи: ця відповідальність може виникати і тоді, коли представники Держави, обираючи засоби і методи проведення спецоперації проти групи супротивників, не вжили усіх доступних їм запобіжних заходів, аби уникнути випадкового завдання смерті цивільним особам або ж принаймні зменшити цей ризик (*«Ахмет Озкан та інші проти Туреччини» (Ahmet Özkan and Others v. Turkey)*, 2004, § 297).

130. У цій сфері Суд, наприклад, дійшов наступного висновку:

- Військові не вжили запобіжних заходів, аби захистити життя цивільних осіб (*«Ергі проти Туреччини» (Ergi v. Turkey)*, 1998, § 81, у якій сестра заявника була вбита під час засідки, влаштованої органами безпеки проти ПКК);
- Хоча рішення органів безпеки відкрити масований вогонь у відповідь на постріли, спрямовані у їхньому напрямку із села, були «виключною необхідністю» з точки зору захисту життя, проте Туреччина не дотрималась свого обов'язку захистити життя, що витікає зі статті 2, тому що органи безпеки після цього не перевірили, чи були втрати серед цивільного населення (*«Ахмет Озкан та інші проти Туреччини» (Ahmet Özkan and Others v. Turkey)*, 2004, §§ 306-308, у якій військове вторгнення у село з метою спіймати терористів спричинило загибель двох дітей);
- Військова операція не була підготовлена і проведена з дотриманням усіх запобіжних заходів, необхідних задля збереження життя цивільного населення (*«Ісаєва та інші проти Росії» (Isayeva and Others v. Russia)*, 2005, § 199, що стосувалась здійсненого російською військовою авіацією бомбардування конвою зі смертельними наслідками під час війни у Чечні; див. також *«Абуєва та інші проти Росії» (Abuyeva and Others v. Russia)*, 2010, § 203, і *«Бензер та інші проти Туреччини» (Benzer and Others v. Turkey)* 2013, § 184, у якій Суд нагадав, що сліпе авіаційне бомбардування цивільного населення і їхніх сіл є неприпустимим у демократичному суспільстві і не може узгоджуватись із жодною з підстав застосування сили, перерахованих у статті 2 § 2 Конвенції, і що застосування сили у воєнних конфліктах регулюється звичаєвими нормами міжнародного гуманітарного права і міжнародними договорами.
- У справі *«Ширін Їлмаз проти Туреччини» (Şirin Yılmaz v. Turkey)*, 2004, у якій дружина заявника була вбита під час артилерійського обстрілу, Суд не міг поза будь-яким розумним сумнівом зробити висновок, що органи безпеки вбили її умисно або через недбалість (§ 76; див. також *«Зенгін проти Туреччини» (Zengin v. Turkey)*, 2004, § 44).
- На противагу, Суд встановив, що поранення першого заявника та вбивство родича решти заявників внаслідок мінометного обстрілу солдатами поблизу іранського

кордону, коли вони незаконно перетинали заборонену військову зону, становило непропорційне застосування сили, яке не було абсолютно необхідним (*«Бішар Айхан проти Туреччини» (Bişar Ayhan v. Turkey)*, 2021, § 74).

131. Стаття 2, наскільки це можливо, має тлумачитись у світлі міжнародно-правових норм, зокрема, норм міжнародного гуманітарного права, які відіграють незамінну і загальновизнану роль у зменшенні варварства і негуманності воєнних конфліктів. У зоні міжнародного конфлікту Держави-учасниці повинні захищати життя тих, хто не залучені чи вже не залучені у військові дії, що вимагає, зокрема, надання медичної допомоги пораненим. Стосовно тих, хто гине в бою або помирає від поранень, зобов'язання надати звітність передбачає, що їхні тіла мають бути належно поховані, а влада має зібрати і поширити інформацію про їх особу і їхню долю, або ж дозволити зробити це таким організаціям, як Міжнародний комітет Червоного Хреста (*«Варнава та інші проти Туреччини» (Varnava and Others v. Turkey)* [ВП], 2009, § 185). Отже, навіть у випадку міжнародного воєнного конфлікту закріплені у Конвенції гарантії продовжують застосовуватись, хоча й витлумачені у світлі міжнародного гуманітарного права (*«Хассан проти Сполученого Королівства» (Hassan v. the United Kingdom)* [ВП], 2014, § 104).

5. Зникнення

a. Презумпція смерті

132. Якщо особа, яка на момент взяття під варту була у доброму здоров'ї, на час звільнення має поранення, то Держава повинна надати достовірне пояснення появи цих тілесних ушкоджень, у протилежному ж випадку має застосовуватись стаття 3 Конвенції. Керуючись такими ж міркуваннями, стаття 5 покладає на Державу зобов'язання повідомити про місце, у якому перебуває кожна особа, котра взята під варту і, отже, знаходиться в руках влади. Відповідь на питання, чи відсутність достовірного пояснення з боку влади стосовно долі ув'язненого, якщо відсутнє його тіло, може також становити проблему з точки зору статті 2 Конвенції, залежить від сукупності обставин справи, зокрема, від існування достатніх непрямих доказів, заснованих на матеріальних доказах, котрі дозволяють з достатнім ступенем доведеності зробити висновок, що слід презюмувати смерть ув'язненого під час перебування під вартою (*«Тімурташ проти Туреччини» (Timurtaş v. Turkey)*, 2000, § 82).

133. У зв'язку з цим, проміжок часу, що сплинув після взяття даної особи під варту, хоч і не є вирішальним, проте становить той фактор, який має бути взятий до уваги. Слід погодитись з тим, що чим більше часу спливає без отримання відомостей про ув'язнену особу, тим ймовірнішим є те, що вона загинула. Тому спливання часу може мати певний вплив на значимість інших непрямих доказів, перш ніж можна буде дійти висновку, що дану особу треба вважати загиблою. На думку Суду, така ситуація породжує питання, що виходять за рамки звичайного незаконного позбавлення свободи, що спричиняє порушення статті 5. Це тлумачення відповідає ефективному захисту права на життя, гарантованому статтею 2, одним з найважливіших положень Конвенції (*«Таніш та інші проти Туреччини» (Tanış and Others v. Turkey)*, 2005, § 201).

134. Водночас, така презумпція загибелі не є автоматичною: вона може бути зроблена тільки після дослідження обставин справи, і тому дата, коли дану особу бачили востаннє або коли про неї востаннє чули, є вирішальним чинником (*«Варнава та інші проти Туреччини» (Varnava and Others v. Turkey)* [ВП], 2009, § 143 ; *«Аслаханова та інші проти Росії» (Aslakhanova and Others v. Russia)*, 2012, § 100).

135. До того ж, доведення того, що Держава є причетною до зникнення особи, не є умовою *sine qua non* для встановлення того, що її можна вважати загиблою: за певних обставин саме зникнення може вважатись потенційно смертельно небезпечним (*«Медова проти Росії» (Medova v. Russia)*, 2009, § 90).

136. Наприклад, у випадку конфлікту у Чечні Суд дійшов висновку, що коли особа перебуває в руках невстановлених військових, і що це позбавлення свободи не було згодом визнане, то цю ситуацію можна вважати загрозою для життя (*«Байсаєва проти Росії» (Baysayeva v. Russia)*, 2007, § 119; *«Бексултанова проти Росії» (Beksultanova v. Russia)*, 2011, § 83).

137. Також Суд постановив, що зникнення особи на південному сході Туреччини між 1992 і 1996 роками можна розглядати як ситуацію, що становить загрозу для життя (*«Османоглу проти Туреччини» (Osmanoğlu v. Turkey)*, 2008, §§ 57-58; *«Меріем Челік та інші проти Туреччини» (Meryem Çelik and Others v. Turkey)*, 2013, § 58), зокрема, якщо влада підозрювала дану особу у причетності до ПКК (*«Ензіле Оздемір проти Туреччини» (Enzile Özdemir v. Turkey)*, 2008, § 45).

138. Коли Уряд України стверджував, що Російська Федерація несе відповідальність за адміністративну практику насильницьких зникнень у Криму, Суд постановив, що при визначенні наявності такої практики загальна оцінка не має обмежуватися лише особами, зниклими безвісти. Незважаючи на те, що презумпція смерті застосовується лише до цих осіб, враховуючи загальний контекст, включно з великою кількістю випадків незаконного позбавлення волі, вчинених особами, дії яких тягнуть за собою відповідальність Росії, той факт, що жертвами стали особи, які сприймалися як опоненти подій, що розгорталися в Криму в той час, і той факт, що викрадення відбувалися за певною схемою і використовувалися як засіб залякування та переслідування таких осіб з метою придушення існуючої в Криму опозиції російській «окупації», Суд вважав, що мали місце «достатньо численні» випадки викрадень, щоб становити практику або систему («повторюваність дій»), яка сама по собі є небезпечною для життя, і обумовлює застосування статті 2 щодо цієї адміністративної практики (*«Україна проти Росії (щодо Криму)» (Ukraine v. Russia (re Crimea)*, [ВП], 2024, § 970).

b. Відповідальність Держави за презюмовану смерть

139. Якщо Суд встановить доведеним поза будь-яким розумним сумнівом, що зниклу особу треба вважати загиблою внаслідок невизнаного затримання представниками Держави, то відповідальність покладається на неї. Оскільки така обставина у жодному випадку не може бути визнана однією з підстав, перерахованих у статті 2 § 2 Конвенції, Суд визнає Державу відповідальною за презюмовану загибель зниклої особи (*«Акденіз та інші проти Туреччини» (Akdeniz and Others v. Turkey)*, 2001, § 101; *«Орхан проти Туреччини» (Orhan v. Turkey)*, 2002, § 331; *«Іпек проти Туреччини» (İpek v. Turkey)*, 2004, § 168; *«Базоркіна проти Росії» (Bazorkina v. Russia)*, 2006, § 111; *«Магомадов проти Росії» (Magomadov v. Russia)*, 2007, § 99; *«Меріем Челік та інші проти Туреччини» (Meryem Çelik and Others v. Turkey)*, 2013, § 60; *«Мікієва та інші проти Росії» (Mikiyeva and Others v. Russia)*, 2014, § 160; *«Куштова та інші проти Росії (№2)» (Kushtova and Others v. Russia (no. 2)*, 2017, § 83 ; і, *a contrario, «Тахсін Акар проти Туреччини» (Tahsin Acar v. Turkey)* [ВП], 2004, §§ 217-219; *«Несібе Харан проти Туреччини» (Nesibe Haran v. Turkey)*, 2005, § 68; *«Шафієва проти Росії» (Shafiyeva v. Russia)*, 2012, § 79; *«Кагіров проти Росії» (Kagirov v. Russia)*, 2015, § 97).

c. Відповідальність Держави за захист права на життя

140. Зникнення особи за потенційно смертельно небезпечних обставин змушує Державу, на підставі позитивного зобов'язання, невід'ємного від статті 2 Конвенції, вжити конкретних заходів для захисту життя зниклої особи (*«Коку проти Туреччини» (Koku v. Turkey)*, 2005, § 132; *«Османоглу проти Туреччини» (Osmanoğlu v. Turkey)*, 2008, § 75)[2].

141. Тому будь-яка недбалість слідчих або контролюючих органів може становити порушення позитивного зобов'язання захистити життя у тому випадку, коли йдеться про представників Держави, які, діючи поза своїми посадовими обов'язками, реально і безпосередньо загрожують

[2] Див. Розділ «Захист життя».

конкретній особі, (*«Гонгадзе проти України» (Gongadze v. Ukraine)*, 2005, § 170; *«Турлуєва проти Росії» (Turluyeva v. Russia)*, 2013, §§ 100-101).

142. У нещодавній справі, яка стосувалася зникнення молодої жінки, хворої на шизофренію, Суд встановив, що органи влади, яким було відомо про існування реального і негайного ризику самогубства, вжили негайних і належних заходів для того, щоб знайти її живою. Відтак основне зобов'язання Держави щодо захисту права на життя було дотримано (*«Гонкалвеш Монтейру проти Португалії» (Goncalves Monteiro v. Portugal)*, 2022, § 118; див. також *«Тунч проти Туреччини» (Tunç v. Turkey)* (ухв.), 2022, §§ 82-83, у якій Суд не знайшов жодних ознак того, що органи влади знали або мали знати про існування реального і негайного ризику для життя родича заявників, який зник під час кримінального провадження проти нього за його стверджувану участь у терористичній організації, а отже, не знайшов жодних ознак того, що вони не вжили заходів, яких від них можна було б розумно очікувати).

6. Вбивство, скоєне представниками Держави як приватними особами

143. Будь-яка дія представника Держави-учасниці на здійснення своїх повноважень, що спричиняє порушення прав людини, породжує відповідальність цієї Держави на підставі Конвенції (*«Крастанов проти Болгарії» (Krastanov v. Bulgaria)*, 2004, § 53). Статус представника Держави, з точки зору Конвенції, визначається на підставі сукупності різних критеріїв, один з яких - функціональний (*«Фергек проти Хорватії» (Fergec v. Croatia)*, 2017, § 36). До того ж, якщо представник Держави діє незаконно, питання стосовно покладення на Державу відповідальності за його дії вимагає дослідження усієї сукупності обставин, а також характеру і обставин даної поведінки (*«Сашо Горгієв проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Sašo Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2012, §§ 47-48).

144. Зокрема, Суд вважає, що не кожне посягання на життя чи на фізичну недоторканність особи, скоєне представниками Держави у якості приватних осіб, безпосередньо спричиняє відповідальність Держави, якщо тільки вони не прикривались своїми повноваженнями під час згаданих протиправних дій, принаймні за згодою чи за потурання органу влади, який вони представляли чи не представляли на момент подій (*«Енукідзе та Ґірґвліані проти Грузії» (Enukidze and Girgvliani v. Georgia)*, 2011, § 290; *«Котельніков проти Росії» (Kotelnikov v. Russia)*, 2016, § 93; *«Фергек проти Хорватії» (Fergec v. Croatia)*, 2017, § 36).

145. Водночас, у подібних випадках зберігається покладене на Державу зобов'язання вжити усіх необхідних заходів задля збереження життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією (див., наприклад, мотивувальну частину в рішенні *«Горовенки та Бугара проти України» (Gorovenky and Bugara v. Ukraine)*, 2012, §§ 31-40).

146. У нещодавній справі, у якій азербайджанський офіцер убив вірменського офіцера та погрожував убити ще одного вірменського солдата під час участі в курсах НАТО в Будапешті, Суд постановив, що Азербайджан не може нести відповідальність за ці дії. У зв'язку з цим він надав вирішального значення тому факту, що злочинець не діяв при виконанні своїх службових обов'язків або за наказом свого керівництва. Суд також відхилив аргумент заявників, заснований на статті 11 Проекту статей ООН про відповідальність Держав за міжнародно-протиправні діяння: хоча заходи, вжиті урядом Азербайджану, явно свідчили про його «схвалення» і «підтримку» кримінальних дій злочинця, не було переконливо продемонстровано, що Азербайджан «чітко і недвозначно» «визнав» і «прийняв» його дії «як свої власні», таким чином, прямо і категорично взявши на себе відповідальність за фактичне вбивство однієї жертви і замах на вбивство іншої (*«Макучян і Мінасян проти Азербайджану та Угорщини» (Makuchyan and Minasyan v. Azerbaijan and Hungary)*, 2020, §§ 111-118).

147. І навпаки, у справі, яка стосувалася цілеспрямованого смертельного отруєння полонієм-210 російського політичного втікача і дисидента у Сполученому Королівстві, Суд, враховуючи беззаперечні докази причетності Держави, що не були спростовані урядом-відповідачем,

встановив, що двоє росіян, встановлених внутрішнім розслідуванням у Сполученому Королівстві як виконавці, діяли в ролі представників Держави, і що оскаржуване діяння, таким чином, може бути приписане Росії (*«Картер проти Росії» (Carter v. Russia)*, 2021, §§ 162-169).

IV. Процесуальні зобов'язання

Пункт 1 статті 2 Конвенції

« 1. Право кожного на життя охороняється законом. (...) »

Ключові слова у HUDOC

Ефективне розслідування (2-1)

A. Обсяг процесуальних зобов'язань

148. Покладені на Державу процесуальні зобов'язання були перш за все перераховані у контексті застосування представниками Держави сили зі смертельними наслідками. Для того, щоб спрямована на представників Держави загальна заборона свавільного вбивства була ефективною на практиці, необхідне існування процедури, яка дозволяла б контролювати законність застосування державними органами сили зі смертельними наслідками. Зобов'язання захищати право на життя, закріплене цим положенням, в сукупності із загальним обов'язком, покладеним на Державу на підставі статті 1 Конвенції «гаранту[вати] кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені ... [у цій] Конвенції», передбачає і вимагає провадити ефективне розслідування, якщо застосування сили, тим паче представниками Держави, спричинило загибель людини (*«МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. the United Kingdom)*, 1995, § 161).

149. Відтоді Суд вважає, що це зобов'язання виникає у різних випадках, коли особі було завдано потенційно смертельних тілесних ушкоджень, коли особа загинула чи зникла за насильницьких або підозрілих обставин, незалежно від того, чи ймовірно відповідальними є представники Держави чи приватні особи, як і від того, відомі вони чи ні, або ж від того, завдала особа сама собі поранень чи ні (стосовно, наприклад, насилля поміж в'язнями: *«Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» (Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom)*, 2002, § 69; вбивства, скоєні ув'язненими особами, звільненими достроково або за програмою соціальної реінтеграції: *«Майорано та інші проти Італії» (Maiorano and Others v. Italy)*, 2009, §§ 123-26; вбивства відомих осіб: *«Колеві проти Болгарії» (Kolevi v. Bulgaria)*, 2009, §§ 191-215; сімейне насилля: *«Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey)*, 2009, §§ 150-150; підозрілі загибель або зникнення: *«Йорга проти Молдови» (Iorga v. Moldova)*, 2010, § 26; *«Тахсін Акар проти Туреччини» (Tahsin Acar v. Turkey)* [ВП], 2004, § 226; самогубство: *«Трубніков проти Росії» (Trubnikov v. Russia)*, 2005; *«Мосендз проти України» (Mosendz v. Ukraine)*, 2013, § 92; *«Василка проти Республіки Молдова» (Vasîlca v. the Republic of Moldova)*, 2014, § 28).

Це випливає зі статті 2, яка зобов'язує Державу гарантувати право на життя, запроваджуючи конкретне кримінальне законодавство, котре ставало б на перешкоді скоєнню злочинів проти особи і спиралося б на імплементаційний механізм, спрямований на запобігання і переслідування порушень, а також на покарання за них. Згадане зобов'язання неухильно вимагає проведення ефективного офіційного розслідування, якщо є підстави вважати, що особа отримала потенційно смертельні поранення за підозрілих обставин, незважаючи на те, що

особа, підозрювана у посяганні на життя даної особи, не виступала у якості представника Держави (*«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey)* [ВП], 2015, § 171).

150. Суд поширив це зобов'язання на випадки завдання потенційно смертельних поранень або смерті за обставин, які можуть спричинити відповідальність Держави за недбалість (див., наприклад, у сфері охорони здоров'я: *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 214, і дорожньо-транспортних пригод: *«Анна Тодорова проти Болгарії» (Anna Todorova v. Bulgaria)*, 2011, § 72). У подібних випадках стаття 2 Конвенції також зобов'язує Державу запровадити ефективну і незалежну судову систему, яка надавала би правові засоби для встановлення фактів, примушувала би винних відповідати за свої вчинки і надавала би потерпілим можливість отримати належне відшкодування (*«Сінім проти Туреччини» (Sinim v. Turkey)*, 2017, § 59; *«Цехонська проти Польщі» (Ciechońska v. Poland)*, 2011, § 66). У справах цього виду Суд поступово і з певними змінами запровадив загальні принципи, що стосуються обов'язку провести розслідування, зокрема, невід'ємні мінімальні стандарти (див. нижче частину L. нижче).

151. Коли жертвою смертельного нападу стає державний службовець, який виконує свої службові обов'язки, Суд підкреслив, що процесуальний обов'язок Держави вимагає додаткового розслідування щодо того, чи недбалі дії або бездіяльність з боку посадових осіб також безпосередньо сприяли цій смерті (*«Рибчева та інші проти Болгарії» (Ribcheva and Others v. Bulgaria)*, 2021, §§ 125-130).

B. Взаємозв'язок між матеріальним і процесуальним аспектами

152. Зобов'язання Держави провести ефективне розслідування у практиці Суду вважається зобов'язанням, невід'ємним від статті 2, яка вимагає, зокрема, щоб право на життя було «захищене законом». Хоча недотримання цього зобов'язання може мати наслідки для права, захищеного статтею 13, проте процесуальне зобов'язання за статтею 2 є окремим зобов'язанням (*«Ільхан проти Туреччини» (İlhan v. Turkey)* [ВП], 2000, §§ 91-92; *«Шиліх проти Словенії» (Šilih v. Slovenia)* [ВП], 2009, §§ 153-154). Воно може спричинити констатацію окремого і незалежного «втручання». Цей висновок випливає з того, що Суд завжди вивчав питання процесуальних зобов'язань окремо від питання про дотримання матеріального зобов'язання (і, у відповідних випадках, робив висновок про окреме порушення процесуального аспекту статті 2), і з того, що у численних випадках заява про порушення процесуального зобов'язання виникала за відсутності скарги стосовно процесуального аспекту цього положення (*«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 231).

C. Мета розслідування

153. Головна мета розслідування, що випливає зі статті 2, полягає у гарантуванні ефективного запровадження внутрішньо-правових положень, що захищають право на життя, і, якщо причиною могла бути поведінка представників Держави або її органів, контролю за тим, щоб вони відповіли за смерть, що сталась за їхньої відповідальності (*«Г'ю Джордан проти Сполученого Королівства» (Hugh Jordan v. the United Kingdom)*, 2001, § 105; *«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, § 110; *«Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2011, § 163).

D. Форма розслідування

154. Різновид розслідування, що здатен допомогти досягти мети, котру переслідує стаття 2, залежить від обставин. Який би спосіб розслідування не було обрано, державні органи повинні діяти за власною ініціативою, як тільки отримають повідомлення. Вони не повинні покладати на рідних загиблого ініціативу з подання формальної заяви або ж відповідальність за здійснення будь-яких слідчих дій (*«Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2011, § 165).

155. У випадку вбивств, котрі, як стверджується, були скоєні власноруч представниками Держави або ж у співучасті з ними, позов до суду цивільної юрисдикції, поданий за ініціативи рідних жертви, а не влади, і внаслідок якого не було ні встановлено, ні покарано злочинця, не може братись до уваги під час дослідження питання про дотримання Державою своїх процесуальних зобов'язань, що випливають зі статті 2 Конвенції (*«Г'ю Джордан проти Сполученого Королівства» (Hugh Jordan v. the United Kingdom)*, 2001, § 141), оскільки у подібних випадках ці зобов'язання не можуть бути виконані лише шляхом відшкодування шкоди (*«МакКерр проти Сполученого Королівства» (McKerr v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000, § 121; *«Базоркіна проти Росії» (Bazorkina v. Russia)*, 2006, § 117; *«Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2011, § 165).

156. На думку Суду, причина полягає у тому, що у справах, які стосуються вбивства, тлумачення статті 2, котре передбачає зобов'язання провести офіційне розслідування, ґрунтується не лише на тому, що будь-яка заява про порушення цього різновиду зазвичай здатна спричинити кримінальну відповідальність, але й на тому, що на практиці часто трапляється, що у випадку вбивства, котре, як стверджується, було скоєне власноруч представниками Держави або ж у співучасті з ними, відповідні державні посадові особи чи органи є фактично єдиними, хто знає чи може знати про дійсні обставини смерті, тому і порушення належного процесуального провадження – кримінального переслідування, притягнення до дисциплінарної відповідальності і провадження, що передбачає для потерпілих і для їхніх сімей можливість звернутись до суду – перебуває в залежності від належного офіційного розслідування (*«Макараціс проти Греції» (Makaratzis v. Greece)* [ВП], 2004, § 73; *«Хашиєв та Акаєва проти Росії» (Khashiyev and Akayeva v. Russia)*, 2005, §§ 120-121).

E. Характер і ступінь контролю

157. Характер і ступінь контролю, які відповідають мінімальному стандарту ефективності, залежать від особливих обставин справи і мають оцінюватись у світлі сукупності відповідних фактів і з огляду на практичні реалії слідчої роботи (*«"Центр правових ресурсів" від імені Валентини Кампеану проти Румунії» (Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania)* [ВП], 2014, § 147). Різноманітні ситуації, які можуть скластись, неможливо звести до звичайного переліку слідчих дій або інших спрощених критеріїв (*«Велікова проти Болгарії» (Velikova v. Bulgaria)*, 2000, § 80).

158. Коли людина втрачає життя від рук представника Держави за підозрілих обставин, внутрішньодержавні органи повинні тримати під особливо суворим контролем розслідування цих фактів (*«Енукідзе та Ґірґвліані проти Грузії» (Enukidze and Girgvliani v. Georgia)*, 2011, § 277; *«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 234).

159. Зникнення, в свою чергу, є особним явищем, яке характеризується ситуацією, коли рідні протягом тривалого часу стикаються з непевністю і відсутністю пояснень та інформації стосовно того, що сталось, оскільки відповідні докази іноді можуть бути навіть умисно приховані або знищені. Така ситуація часто триває дуже довго, тим самим посилюючи неспокій рідних жертви. Наступна відсутність пояснень стосовно того, що сталось зі зниклою особою, і щодо місця її

перебування є додатковим відмінним чинником, котрий спричиняє тривале становище. Тому в подібних випадках процесуальне зобов'язання потенційно продовжує існувати, доки не буде встановлено долю згаданої особи; постійна відсутність необхідного розслідування має вважатись такою, що становить тривале порушення. Так має бути навіть тоді, коли зрештою можна припустити загибель жертви (*«Варнава та інші проти Туреччини» (Varnava and Others v. Turkey)* [ВП], 2009, § 148).

160. У випадках замовних вбивств Суд вважав, що розслідування не можна вважати належним за відсутності справжніх і серйозних зусиль у проведенні слідчих дій, вжитих з метою встановити того, кому належить злочинний умисел, тобто особу чи осіб, які замовили вбивство. У таких випадках ретельність державних органів має сягати далі, ніж встановлення виконавця (*«Мазепа та інші проти Росії» (Mazepa and Others v. Russia)*, 2018, §§ 75-79; див. також *«Нємцова проти Росії» (Nemtsova v. Russia)*, 2023, §§ 111 і 116).

161. Якщо жертвою вбивства є журналіст, Суд, спираючись на Рекомендацію CM/Rec (2016) 4 щодо захисту журналістської діяльності і безпеки журналістів та інших працівників ЗМІ, вирішив, що вкрай важливо перевірити можливість зв'язку між злочином і професійною діяльність даного журналіста (*«Мазепа та інші проти Росії» (Mazepa and Others v. Russia)*, 2018, § 73).

162. Так само, якщо жертвою був відомий політик і лідер опозиції, Суд вважав надзвичайно важливим дослідити, чи існував можливий політичний мотив його вбивства і чи могли бути причетні до цього певні державні посадові особи (*«Нємцова проти Росії» (Nemtsova v. Russia)*, 2023, §§ 117-127; див. також *«Навальний проти Росії (№ 3)» (Navalnyy v. Russia (No. 3)*, у якій влада відмовилася порушити кримінальну справу за фактом замаху на вбивство відомого опозиційного діяча із застосуванням речовини, ідентифікованої як нервово-паралітична).

F. Критерії вимог до розслідування

1. Незалежність

163. Загалом можна вважати, що для того, аби розслідування заяви про протиправне вбивство, скоєне представниками Держави, було ефективним, необхідно, щоб особи, на яких воно покладене, були незалежними від причетних осіб. Це передбачає не лише відсутність ієрархічного або інституційного зв'язку, але й практичну незалежність. Йдеться про довіру громадської думки до монополії Держави у сфері застосування сили (*«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 232).

164. Вимоги статті 2 передбачають конкретну перевірку незалежності розслідування в цілому, а не абстрактну оцінку (*«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey)* [ВП], 2015, § 222).

165. Водночас стаття 2 вимагає не того, щоб особи і органи, на які покладене розслідування, мали абсолютну незалежність, а радше щоб вони були достатньо незалежними від осіб та інституцій, про відповідальність яких може йтись. Достатній характер ступеню незалежності оцінюється з огляду на сукупність обставин, обов'язково особливих, кожної справи (*там само*, § 223).

166. Водночас, якщо виникає сумнів щодо правової чи інституційної незалежності, то ця ситуація, хоча вона не обов'язково є вирішальною, має змусити Суд суворіше дослідити, чи розслідування було проведене у незалежний спосіб. Якщо постає питання про незалежність і неупередженість розслідування, необхідно встановити, чи оспорювана обставина зашкодила, і якою мірою, ефективності розслідування і його здатності пролити світло на обставини смерті і покарати наявних відповідальних осіб (*там само*, § 224).

167. У зв'язку з цим Суд підкреслював, що прокурори неодмінно повинні звертатись до поліції для отримання інформації і допомоги, і що цього ще не достатньо, аби дійти висновку про те, що вони не мають необхідної незалежності щодо поліції. Водночас, можуть поставати проблеми, якщо прокурор має тісні робочі зв'язки з певним поліцейським відділенням (*«Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. the Netherlands)* [ВП], 2007, § 344).

168. Суд дійшов висновку про недостатню незалежність розслідування, якщо, наприклад, особи, які мали його здійснювати:

- були потенційними підозрюваними (*«Бекташ і Озалп проти Туреччини» (Bektaş and Özalp v. Turkey)*, 2010, § 66; *«Орхан проти Туреччини» (Orhan v. Turkey)*, 2002, § 342);
- були безпосередніми колегами особи, проти якої провадилось розслідування, або ймовірно могла стати такою (*«Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. the Netherlands)* [ВП], 2007, §§ 335-341; *«Емарс проти Латвії» (Emars v. Latvia)*, 2014, §§ 85 і 95);
- мали ієрархічний зв'язок із потенційними підозрюваними (*«Шандру та інші проти Румунії» (Şandru and Others v. Romania)*, 2009, § 74; *«Енукідзе та Ґірґвліані проти Грузії» (Enukidze and Girgvliani v. Georgia)*, 2011, §§ 247 і далі).

169. У певних випадках Суд, на підставі конкретних заходів, вжитих слідчими органами, зробив висновок про наявність ознак недостатньої незалежності, наприклад:

- невжиття певних заходів, які дозволили б пролити світло на обставини справи (*«Сергій Шевченко проти України» (Sergey Shevchenko v. Ukraine)*, 2006, §§ 72-73);
- надання надмірної ваги свідченням підозрюваних (*«Кая проти Туреччини» (Kaya v. Turkey)*, 1998, § 89);
- відмова розслідувати певні очевидні і неодмінні гіпотези (*«Огур проти Туреччини» (Oğur v. Turkey)* [ВП], 1999, §§ 90-91);
- інертність (*«Рупа проти Румунії (№ 1)» (Rupa v. Romania (no. 1)*, 2008, §§ 123-124).

170. Суд не вбачав проблеми з незалежністю розслідування у наступних випадках:

- сам факт, що слідчі і особи, проти яких велось розслідування, жили в одній казармі у особливому випадку проведення військових операцій за кордоном (*«Джалуд проти Нідерландів» (Jaloud v. the Netherlands)* [ВП], 2014, § 189);
- військовий суд, який мав провести розслідування, не був повністю незалежним у своєму статусі, але не було прямого ієрархічного, інституційного чи іншого зв'язку між ним і основним потенційним підозрюваним і, з іншого боку, його конкретна поведінка не виявляла жодних ознак недостатньої незалежності і неупередженості у проведенні розслідування (*«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey)* [ВП], 2015, § 254).

2. Належний характер

171. Аби вважатись «ефективним» у тому сенсі, який мається на увазі стосовно статті 2 Конвенції, розслідування загибелі, що породжує відповідальність Держави-учасниці на підставі цього положення, має перш за все бути належним (*«Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. the Netherlands)* [ВП], 2007, § 324). Аби бути «належним», воно має допомогти вияснити, чи було виправданим застосування сили за даних обставин, а також встановити відповідальних і, за потреби, покарати їх (*«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 233). Йдеться про зобов'язання не щодо результату, а щодо засобів (*«Тахсін Акар проти Туреччини» (Tahsin Acar v. Turkey)* [ВП], 2004, § 223; *«Джалуд проти Нідерландів» (Jaloud v. the Netherlands)* [ВП], 2014, § 186).

172. Державні органи повинні вжити доступних їм розумних засобів, щоб отримати докази стосовно даних фактів, включно з, поміж іншим, показами очевидців, висновками експертизи, і, за потреби, розтину тіла, котрі допомогли б скласти повний і точний звіт стосовно поранень і об'єктивний аналіз медичних висновків, зокрема, стосовно причини смерті (*«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 233). У зв'язку з цим Суд постановив, що ефективне розслідування може за певних обставин вимагати ексгумації тіл померлих, незважаючи на заперечення сім'ї (*«Сольська та Рибіцька проти Польщі» (Solska and Rybicka v. Poland)*, 2018, §§ 120-121). До того ж, якщо представники Держави застосували силу, розслідування має бути ефективне і у тому напрямку, аби допомогти встановити, чи було виправданим застосування сили (*«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 233). Будь-який недолік розслідування, який послаблює його спроможність встановити причину смерті або осіб, відповідальних за неї, потенційно може не відповідати цьому стандарту (*«Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2011, § 166).

173. Зокрема, висновки розслідування мають спиратись на ретельний, об'єктивний і неупереджений аналіз усіх належних доказів. Відмова від однієї зі слідчих гіпотез, яка виглядає очевидною, неодмінно підриває спроможність розслідування встановити обставини справи і відповідальних осіб (*«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey)* [ВП], 2015, § 175).

174. Наприклад, Суд дійшов висновку про неналежний характер розслідування в наступних випадках:

- Розслідування пострілів, що спричинили смертельні наслідки, зроблених поліцейськими під час спроби арешту, мало такі прогалини, як відсутність перевірки рук відповідного поліцейського, аби встановити, чи є на них сліди пороху; не було здійснено відтворення інциденту; не було перевірено зброю і боєприпаси поліцейських; не було належним чином зафіксовано тілесні ушкодження, завдані фатальним пострілом тілу жертви; перед допитом відповідних поліцейських не було відокремлено (*«Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. the Netherlands)* [ВП], 2007, §§ 326-332);
- Криміналістичний аналіз мав численні недоліки (*«Танлі проти Туреччини» (Tanli v. Turkey)*, 2001, § 153);
- Державні органи дотримувались версії подій, наданої представниками Держави, причетними до справи, і не було допитано жодного іншого свідка (*«Озалп та інші проти Туреччини» (Özalp and Others v. Turkey)*, 2004, § 45) або ж вони надали вирішальної ваги зробленому ними звіту (*«Ікінчісой проти Туреччини» (İkincisoy v. Turkey)*, 2004, § 78);
- Зовсім не було вивчено бортовий журнал, попри те, що це був вирішальний доказ для встановлення і наступного притягнення до відповідальності осіб, винних у бомбардуванні мирних сіл військовою авіацією (*«Бензер та інші проти Туреччини» (Benzer and Others v. Turkey)*, 2013, § 196);
- Розслідування замовного вбивства журналіста зосереджувалось тільки на одній слідчій версії, інші версії не досліджувались (*«Мазепа та інші проти Росії» (Mazepa and Others v. Russia)*, 2018, § 77-79);
- Розслідування обставин, що призвели до смерті сина заявника після випадкового пострілу, зробленого іншим військовослужбовцем під час проходження ним військової служби, не змогло встановити такі важливі фактичні обставини справи, як загальний період часу, що знадобився для транспортування в лікарню, а також причини й походження низки ушкоджень, виявлених під час розтину (*«Дімаксян проти Вірменії» (Dimaksyan v. Armenia)*, 2023, § 102).

175. Натомість, беручи до уваги різноманітні заходи, вжиті внутрішньодержавними органами, Суд не зробив висновку про неналежний характер розслідування у наступних справах:

- *«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey)* [ВП], 2015, § 209, що стосувалась розслідування загибелі сина і брата заявників під час проходження ним військової служби;
- *«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 286, що стосувалась розслідування пострілів, які спричинили загибель особи, помилково ідентифікованої як потенційний терорист;
- *«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 309, що стосувалась розслідування маніфестації, придушеної службами безпеки під час проведення самміту Великої Вісімки;
- *«Паліч проти Боснії та Герцеговини» (Palić v. Bosnia and Herzegovina)*, 2011, §§ 64-66, що стосувалась розслідування зникнення чоловіка заявниці під час війни у Боснії і Герцеговіні.
- *«Тунч проти Туреччини» (Tunç v. Turkey)* (ухв.), 2022, §§ 96-97, що стосувалась розслідування владою зникнення родича заявників, проти якого велося кримінальне провадження у зв'язку з його стверджуваною участю в терористичній організації.

3. Характер і ступінь ретельності

176. Стаття 2 вимагає, аби розслідування було проведене невідкладно (*«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 237) і з розумною сумлінністю (*«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 305).

177. Суд погоджується з тим, що можуть виникати перешкоди і ускладнення, які у певному випадку перешкоджають успішному проведенню розслідування; водночас, негайне вжиття заходів державними органами, коли йдеться про розслідування будь-якого застосування сили, що спричинило смертельні наслідки, може також вважатись вирішальним для збереження довіри громадськості до дотримання ними принципу законності і для уникнення будь-яких підозр у їх причетності або терпимості до незаконних дій (*«Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2011, § 167; *«Тахсін Акар проти Туреччини» (Tahsin Acar v. Turkey)* [ВП], 2004, § 224; *«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 237).

178. Сплив часу не лише перешкоджає проведенню розслідування, але й незворотньо підриває можливості його успішного завершення (*«Мокану та інші проти Румунії» (Mocanu and Others v. Romania)* [ВП], 2014, § 337).

179. Зокрема, у наступних випадках Суд вирішив, що державні органи не провели розслідування з достатньою невідкладністю:

- *«Келлі та інші проти Сполученого Королівства» (Kelly and Others v. the United Kingdom)*, 2001, § 136, у якій процедура судового розслідування загибелі рідних заявників під час проведення операції органами безпеки була порушена через вісім років після подій;
- *«Нафіє Четін та інші проти Туреччини» (Nafiye Çetin and Others v. Turkey)*, 2009, § 42, у якій кримінальне провадження, відкрите задля встановлення фактів і виявлення та покарання осіб, винних у загибелі рідних заявників під час перебування під арештом, тривала майже 15 років;
- *«Мокану та інші проти Румунії» (Mocanu and Others v. Romania)* [ВП], 2014, § 348, у якій розслідування загибелі пана Мокану під час маніфестації у 1990 році проти правлячого режиму Румунії все ще тривало протягом більш ніж двадцяти трьох років;

- *«Гемсворт проти Сполученого Королівства» (Hemsworth v. the United Kingdom)*, 2013, § 74, у якій процедура судового розслідування була порушена через 13 років після того, як, відповідно до тверджень заявників, їхній родич був убитий у Північній Ірландії органами безпеки;
- *«Єліч проти Хорватії» (Jelić v. Croatia)*, 2014, § 91, у якій розслідування подій і вбивства чоловіка заявниці у 1991 році провадилось із незрозумілими затримками;
- *«Мазепа та інші проти Росії» (Mazepa and Others v. Russia)*, 2018, § 81: розслідування замовного вбивства журналіста-розслідувача, зокрема, щодо встановлення осіб, які замовили злочин, після одинадцяти років все ще тривало;
- *«Дурдай та інші проти Албанії» (Durdaj and Others v. Albania)*, 2023, § 235: кримінальне провадження, що стосувалось високопосадовця та його ролі у вибуху на об'єкті з утилізації зброї, який призвів до загибелі людей і тяжких тілесних ушкоджень, тривало понад чотирнадцять років після подій.

180. Водночас, у випадку вбивств, відповідальність за які покладалась на рух «Хізбуллах», Суд вирішив, що тривалість розслідування і/або наступного кримінального провадження не була надмірною. Беручи до уваги характер злочинів (вбивства, скоєні невідомими особами) і заходи, необхідні для виявлення злочинної організації, Суд вирішив, що розслідування, проведене у даних справах, звичайно ж, було тривалими, проте достатньо ефективним, і не можна було стверджувати, що влада не вжила жодних дій стосовно загибелі рідних заявників (*«Байрак та інші проти Туреччини» (Bayrak and Others v. Turkey)*, 2006, §§ 54-55; *«Адіяман проти Туреччини» (Adıyaman v. Turkey)* (ухв.), 2010). Див. також щодо розслідування загибелі і зникнення під час збройного конфлікту, *«Паліч проти Боснії та Герцеговини» (Palić v. Bosnia and Herzegovina)*, 2011, § 70; *«Здjелар та інші проти Хорватії» (Zdjelar and Others v. Croatia)*, 2017, §§ 91-94.

4. Контроль громадськості і залучення рідних

181. Громадськість повинна мати право достатнім чином стежити за розслідуванням або його висновками, щоб забезпечити як практичну, так і теоретичну відповідальність. Проте цей принцип не можна поширювати настільки, аби вимагати того, щоб уся сукупність проваджень, наступних за розслідуванням насильницьких смертей, мала публічний характер. Наприклад, оприлюднення або публікація поліцейських звітів і доказів, що стосуються розслідування, може спричинити дражливі проблеми і становити ризик згубних наслідків для приватних осіб або ж для інших розслідувань, і тому їх не можна вважати вимогою, що автоматично випливає зі статті 2. Необхідний рівень контролю громадськості може змінюватись залежно від ситуації (*«Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. the Netherlands)* [ВП], 2007, § 353; *«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 304).

182. Водночас, у будь-якому випадку рідні жертви повинні бути залучені до провадження тією мірою, яка необхідна для захисту їхніх законних інтересів (*«Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2011, § 167). Слідчі органи, тим не менш, не зобов'язані задовольняти усі клопотання стосовно слідчих дій, які можуть надходити від рідних протягом проведення розслідування (*«Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. the Netherlands)* [ВП], 2007, § 348; *«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 304). До того ж, відсутність контролю громадськості за поліцейським розслідуванням може бути компенсована наданням громадськості і рідним жертви необхідного доступу на інших стадіях провадження (*«Г'ю Джордан проти Сполученого Королівства» (Hugh Jordan v. the United Kingdom)*, 2001, § 121).

183. У наступних випадках Суд постановив, що розслідування не було доступним для рідних або ж не надавало громадськості можливості належного контролю:

- сім'я жертви не мала доступу ні до попереднього слідства, ні до судових документів (*«Огур проти Туреччини» (Oğur v. Turkey)* [ВП], 1999, § 92; див. також *«Тагієва проти Азербайджану» (Tagiyeva v. Azerbaijan)*, 2022, § 73, у якій заявниця не мала доступу до матеріалів справи) або ж їй не повідомляли про важливі зміни, що мали місце під час розслідування (*«Бетаєв і Бетаєва проти Росії» (Betayev and Betayeva v. Russia)*, 2008, § 88; див. також *«Бойченко проти Росії» (Boychenko v. Russia)*, 2021, § 99, у якій заявнику не було надано статусу потерпілого та не було повідомлено про будь-які слідчі дії);
- дружина жертви не отримала жодної інформації щодо просування розслідування; вона не могла ознайомитись з матеріалами справи і їй не було надано жодного документу ні стосовно показів свідків, ні щодо інших слідчих дій (*«Межиєва проти Росії» (Mezhiyeva v. Russia)*, 2015, § 75);
- батькові жертви не повідомили про закриття провадження через відсутність складу злочину (*«Гюлеч проти Туреччини» (Güleç v. Turkey)*, 1998, § 82);
- аби мати можливість брати участь у слідчому провадженні, рідні повинні були подати заяву про відкриття кримінального провадження і визнання їх цивільними позивачами (*«Слімані проти Франції» (Slimani v. France)*, 2004, § 47);
- прокуратура намагалась перешкодити заявникам ознайомитись з матеріалами розслідування (*«Бензер та інші проти Туреччини» (Benzer and Others v. Turkey)*, 2013, § 193);
- батько загиблого не мав доступу до документів з матеріалів кримінальної справи або адміністративного провадження і був повідомлений про смерть сина лише після розтину, хоча тіло загиблого було ідентифіковано раніше (*«Фонтас проти Греції» (Fountas v. Greece)*, 2019, § 96);
- повна відсутність публічності та залучення заявників до двох внутрішніх розслідувань Міністерства внутрішніх справ щодо смерті їхнього родича – поліцейського, вбитого небезпечною особою під час поліцейської операції, що вплинуло на можливість подати позов про компенсацію (*«Рибчева та інші проти Болгарії» (Ribcheva та інші проти Болгарії)*, 2021, §§ 146-147).

184. У наступних випадках Суд не встановив жодних проблем із доступом до розслідування для рідних або громадськості:

- *«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 315, стосовно розслідування придушення службами безпеки маніфестації під час самміту Великої Вісімки;
- *«Баббінс проти Сполученого Королівства» (Bubbins v. the United Kingdom)*, 2005, § 161, у якій брат заявника був убитий поліцейськими у власній квартирі після двогодинної облоги;
- *«Паліч проти Боснії та Герцеговини» (Palić v. Bosnia and Herzegovina)*, 2011, § 69, стосовно розслідування зникнення чоловіка заявниці під час війни у Боснії і Герцеговіні;
- *«Вареcяк проти Польщі» (Waresiak v. Poland)*, 2020, § 95, стосовно обмежень, що застосовуються до близьких членів родини жертви у кримінальному провадженні щодо неповнолітньої особи.

G. Питання, що стосуються кримінального переслідування, санкцій і відшкодування шкоди

185. Не існує жодного права на те, щоб було проголошене обвинувачення або вирок, ні навіть щоб було призначене певне покарання, і той факт, що розслідування завершується без

конкретного результату або з обмеженими наслідками, не є сам по собі показником будь-яких недоліків (*«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 306).

186. Водночас, вимоги, що випливають із процесуального аспекту статті 2, поширюються поза межі офіційного розслідування. Тому якщо внаслідок проведення розслідування було відкрите провадження у національних судах, то вже сукупність провадження, включно зі стадією постановлення судом рішення, має відповідати вимогам позитивного зобов'язання захистити життя за допомогою закону (*«Онер'їлдіз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey)* [ВП], 2004, § 95; *«Алі та Айше Дюран проти Туреччини» (Ali and Ayşe Duran v. Turkey)*, 2008, § 61).

187. У зв'язку з цим, за загальним правилом, змагальне кримінальне провадження перед незалежним і безстороннім суддею має вважатись таким, що надає вагомі гарантії ефективності для встановлення фактів і притягнення до кримінальної відповідальності (*«МакКерр проти Сполученого Королівства» (McKerr v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000, § 134). Водночас, не можна виключати того, що, наприклад, прогалини у розслідуванні можуть тяжко нашкодити спроможності суду здійснити притягнення до відповідальності за настання смерті (*«Агдаш проти Туреччини» (Ağdaş v. Turkey)*, 2004, § 102).

188. Суд визнає роль національних судів у виборі покарань, які мають бути застосовані до представників Держави за жорстоке поводження і вбивство. Водночас, Суд має зберігати свою функцію контролю і втручатись у випадках, коли існує явна непропорційність між скоєним правопорушенням і застосованим покаранням (*«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 285).

189. Наприклад, Суд підкреслював, що процесуальні зобов'язання, які витікають зі статті 2 Конвенції, у жодному випадку не можна вважати виконаними, якщо внаслідок бездіяльності державних органів розслідування закривається за спливом строків давності (*«Асоціація "21 грудня 1989 року" та інші проти Румунії» (Association "21 December 1989" and Others v. Romania)*, 2011, § 144).

190. Загалом, якщо йдеться про загибель, спричинену жорстоким поводженням з боку представників Держави, Суд постановляв, що відстрочка виконання покарання у вигляді позбавлення волі, застосована до поліцейських, визнаних винними, є подібною до часткової амністії, і що такий захід не можна вважати відповідним до практики Суду, оскільки дані особи, незважаючи на обвинувальний вирок, практично залишились безкарними (*«Алі та Айше Дюран проти Туреччини» (Ali and Ayşe Duran v. Turkey)*, 2008, § 69).

191. До того ж, контроль Суду не обмежується суворістю покарань, первинно застосованих внутрішніми судами, а стосується також і способу, у який ці покарання згодом виконувались (*«Енукідзе та Ґірґвліані проти Грузії» (Enukidze and Girgvliani v. Georgia)*, 2011, §§ 269 і 275, у якій Суд дійшов висновку про порушення процесуального аспекту статті 2, зокрема через необґрунтовано м'яке ставлення до засуджених, яких було достроково звільнено; *«Кітановська Станойкович та інші проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Kitanovska Stanojkovic and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2016, § 33, у якій Суд дійшов висновку про порушення процесуального аспекту статті 2 через невиправдану повільність виконання покарання у вигляді позбавлення волі). У зв'язку з цим Суд підкреслив, що вимога ефективності розслідування в кримінальній справі за статтею 2 може також тлумачитися як така, що покладає на Держави обов'язок виконувати свої остаточні судові рішення без невиправданої затримки. Суд зробив такий висновок, оскільки виконання вироку в контексті права на життя має розглядатися як невід'ємна частина процесуального зобов'язання Держави за цією статтею (*«Кітановська Станойкович та інші проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Kitanovska Stanojkovic and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2016, § 32, *«Акелієне проти Литви» (Akelienė v. Lithuania)*, 2018, § 85, у якій Суд, беручи до уваги заходи, вжиті Державою для розшуку засудженого, який переховувався після винесення вироку, і його екстрадиції, не встановив порушення статті 2 в її процесуальній частині).

192. Відтак, Суд вважає, що амністування осіб, винних у вбивствах цивільних осіб або у жорстокому поводженні з ними, суперечить зобов'язанням, покладеним на Державу відповідно до статті 2 Конвенції, оскільки такий захід перешкоджатиме розслідуванню подібних дій і неодмінно призведе до безкарності осіб, що їх скоїли (*«Маргуш проти Хорватії» (Marguš v. Croatia)* [ВП], 2014, § 127). Так само, у принципі, було б абсолютно недоречним і неправильним сигналом для суспільства, якби особа, яка вчинила особливо тяжкий злочин, зберегла право обіймати державні посади в майбутньому (*«Макучян і Мінасян проти Азербайджану та Угорщини» (Makuchyan and Minasyan v. Azerbaijan and Hungary)*, 2020, § 171).

193. У справі, яка порушила питання про відповідні зобов'язання Держав щодо передачі засуджених осіб, Суд постановив, що незважаючи на те, що Держава винесення вироку (Угорщина), зробила все можливе для забезпечення відбування покарання ув'язненим після його передачі іншій Державі (Азербайджану), дії останньої фактично забезпечили безкарність і, таким чином, були несумісними із зобов'язанням цієї Держави за статтею 2 ефективно попереджувати вчинення злочинів, спрямованих проти життя особи (*«Макучян і Мінасян проти Азербайджану та Угорщини» (Makuchyan and Minasyan v. Azerbaijan and Hungary)*, 2020, §§ 195-197 і §§ 163- 173 відповідно).

194. Зрештою, в іншій справі, у якій національні суди відмовили заявнику в дозволі вступити як цивільній стороні до кримінального провадження щодо вбивства його брата приватною особою і отримання компенсації, Суд вирішив, що зобов'язання Держави створити судову систему, здатну забезпечити «належне відшкодування» для цілей статті 2, вимагало засобу правового захисту, який дозволив би йому – як єдиному члену сім'ї і єдиному спадкоємцю його померлого брата, з яким він підтримував близькі стосунки, – вимагати компенсації за моральну шкоду, якої міг зазнати заявник (*«Ваньо Тодоров проти Болгарії» (Vanyo Todorov v. Bulgaria)*, 2020, § 66).

H. Відновлення процесуального зобов'язання

195. Процесуальне зобов'язання покладається на Державу протягом всього часу, коли можна розумно очікувати від влади вжиття заходів, спрямованих на встановлення обставини смерті, і встановити відповідальних за неї (*«Шиліх проти Словенії» (Šilih v. Slovenia)* [ВП], 2009, § 157). Водночас, у певних випадках докази, що можуть пролити світло на нові обставини смерті, можуть виявитись згодом. Тоді питання полягає у тому, чи відновлюється, і у якому вигляді, процесуальне зобов'язання. У такому випадку, якщо виникає заява, доказ або обґрунтоване і вірогідне повідомлення, які могли б допомогти встановити і, зрештою, притягнути до кримінальної відповідальності і покарати винних, державні органи повинні вжити нових слідчих дій (*«Брекнелл проти Сполученого Королівства» (Brecknell v. the United Kingdom)*, 2007, § 71).

196. Характер і обсяг будь-якого пізнішого розслідування, котрого вимагає процесуальне зобов'язання, неодмінно залежать від обставин кожної окремої справи і цілком можуть бути відмінними від тих, на які очікують одразу ж після настання смерті (*«Гаррісон та інші проти Сполученого Королівства» (Harrison and Others v. the United Kingdom)* (ухв.), 2014, § 51). Сплив часу обов'язково становить перешкоду, наприклад, для встановлення свідків і їх спроможності правильно пригадати події. Подібні пошуки іноді можуть розумно обмежуватись перевіркою достовірності джерела або нового доказового елементу (*«Серф проти Туреччини» (Cerf v. Turkey)*, 2016, § 65). До того ж, вимога невідкладності у певних випадках є цілком відмінною від тої, яка застосовується до нещодавніх інцидентів, коли часто важливо діяти швидко, аби на місці події зберегти вирішальні докази або допитати свідків тоді, коли вони добре пам'ятають усі подробиці (*«Гуртекін та інші проти Кіпру» (Gurtekin and Others v. Cyprus)* (ухв.), 2014, § 21 і цитовані посилання).

197. Беручи до уваги першочергову мету відновлення будь-яких слідчих дій, влада має право керуватись перспективою успішності будь-якого кримінального переслідування (*«Брекнелл проти Сполученого Королівства» (Brecknell v. the United Kingdom)*, 2007, § 71).

198. Водночас, немає підстав надмірно регламентувати можливість зобов'язання розслідувати протиправні вбивства через багато років після цих подій, оскільки інтерес громадськості у тому, щоб отримати притягнення до відповідальності і визнання винними осіб, які скоїли злочини, є загальновизнаним, зокрема, коли йдеться про воєнні злочини і злочини проти людства (*«Єліч проти Хорватії» (Jelić v. Croatia)*, 2014, § 52).

I. Розслідування злочинів, скоєних з мотиву ненависті

199. При розслідування насильницьких нападів органи влади повинні вживати всіх розумних заходів для викриття будь-яких можливих дискримінаційних мотивів. Ставлення до насильства, вчиненого з дискримінаційних мотивів, нарівні з випадками, які не мають таких мотивів, означало б ігнорування специфічного характеру дій, які є особливо руйнівними для основоположних прав (*«Стоянова проти Болгарії» (Stoyanova v. Bulgaria)*, 2018, § 64). Нездатність розрізнити спосіб вирішення ситуацій, які істотно відрізняються, може становити невиправдане поводження, несумісне зі статтею 14 Конвенції, в сукупності зі статтею 2 (*«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, § 160).

200. Наприклад, якщо обставини нападу мають ознаки гендерно зумовленого насильства, органи влади повинні діяти з особливою ретельністю при проведенні слідчих дій. За наявності підозри того, що напад може бути гендерно мотивованим, особливо важливо, щоб розслідування проводилося з належними зусиллями (*«Тершана проти Албанії» (Tërshana v. Albania)*, 2020, § 160).

201. Так само, коли надходять повідомлення про скоєння насилля з расистських міркувань, вкрай важливо, аби розслідування було енергійним і безстороннім з огляду на необхідність неухильно доводити, що суспільство засуджує расизм, і зберігати довіру меншин до спроможності влади захистити їх від загрози расистського насилля (*«Менсон проти Сполученого Королівства» (Menson v. the United Kingdom)* (ухв.), 2003; *«Джиконді та інші проти Греції» (Gjikondi and Others v. Greece)*, 2017, § 118).

202. Обов'язок належним чином реагувати на подібні напади поширюється і на судовий розгляд, під час якого вирішується питання про те, чи засуджувати і яким чином карати стверджуваних злочинців (*«Стоянова проти Болгарії» (Stoyanova v. Bulgaria)*, 2018, § 64). Наприклад, коли син заявниці був убитий трьома чоловіками, що вважали його гомосексуалом, Суд встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 2, оскільки національні суди не змогли передбачити будь-яких відчутних правових наслідків, спричинених гомофобними мотивами злочину, при винесенні вироку злочинцям. Це стало результатом прогалини в кримінальному законодавстві, коли вбивство, мотиване ворожістю до жертви через її дійсну або ймовірну сексуальну орієнтацію, не вважається злочином «з обтяжуючими обставинами» або інакше розглядається як більш тяжкий злочин через особливий дискримінаційний мотив, який лежить в його основі (*«Стоянова проти Болгарії» (Stoyanova v. Bulgaria)*, 2018, §§ 70-76).

203. Більш детальну інформацію можна знайти у *Посібнику із судової практики щодо статті 14 і статті 1 Протоколу № 12 – «Заборона дискримінації».*

J. Процесуальні зобов'язання у транскордонних справах

204. Суд нагадує, що в принципі процесуальне зобов'язання, що випливає зі статті 2, покладається на Договірну Державу, до чиєї юрисдикції належала жертва на момент смерті (*«Емін та інші проти Кіпру, Греції та Сполученого Королівства» (Emin and Others v. Cyprus,*

Greece and the United Kingdom) (ухв.), 2010), якщо тільки певні особливі обставини не вимагають відступу від цього загального правила (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, §§ 241-242).

205. До того ж, стаття 2 не вимагає від Держав, щоб вони встановлювали загальну юрисдикцію, коли помирає один з їхніх громадян (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 244).

206. Водночас, навіть за відсутності особливих обставин, Суд вважає, що зобов'язання для Держави, на яку покладається розслідування, отримати докази, що перебувають під іншою юрисдикцією, передбачає супутнє зобов'язання для Держави, на території якої знаходиться доказ, надати, в межах своїх повноважень і ресурсів, будь-яку допомогу, стосовно якої надходить клопотання про надання правової допомоги (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 245).

207. Зокрема, якщо в іншій Державі наявні докази стосовно випадку протиправного насилля, що спричинило смерть, влада Держави, до якої втекли злочинці і на території якої можуть бути віднайдені докази правопорушення, може бути зобов'язана, на підставі статті 2, вжити належних заходів, за потреби – з власної ініціативи (*«Каммінс та інші проти Сполученого Королівства» (Cummins and Others v. the United Kingdom)* (ухв.), 2005; *«О'Лафлін та інші проти Сполученого Королівства» (O'Loughlin and Others v. the United Kingdom)* (ухв.), 2005).

208. У випадках, коли ефективне розслідування незаконного вбивства, яке сталося в межах юрисдикції однієї Договірної Держави, вимагає залучення більш ніж однієї Договірної Держави, особливий характер Конвенції як договору про колективне правозастосування в принципі тягне за собою зобов'язання відповідних Держав ефективно співпрацювати одна з одною з метою з'ясування обставин вбивства і притягнення винних до відповідальності. Відтак стаття 2 може вимагати від обох Держав двостороннього зобов'язання співпрацювати одна з одною, що одночасно означає зобов'язання звертатися за допомогою і зобов'язання надавати допомогу. Однак характер і обсяг цих зобов'язань залежать від обставин кожної конкретної справи (*«Гюзелюртлу та інші проти Кіпру і Туреччини» (Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey)* [ВП], 2019, §§ 232-233; див. *«Ісраїлов проти Росії» (Israilov v. Russia)*, 2023, §§ 121-126 та 127-136, щодо відмови російських органів влади співпрацювати з австрійськими органами влади в розслідуванні вбивства сина заявника в Австрії; див. також *«Ромео Кастаньо проти Бельгії» (Romeo Castaño v. Belgium)*, у якій Суд постановив, що Держава-член Європейського Союзу повинна співпрацювати з іншою Державою-членом в рамках системи Європейського ордеру на арешт (EAW) і належним чином розглянути питання про видачу підозрюваного в тероризмі, який ухиляється від правосуддя (2019, §§ 41-42 і 79-82).

209. У зв'язку з цим Суд підкреслив, що зобов'язання співпрацювати може бути лише одним із засобів, а не результатом. Це означає, що відповідні Держави повинні вжити всіх можливих розумних заходів, щоб співпрацювати одна з одною, добросовісно вичерпавши можливості, доступні їм відповідно до чинних міжнародних документів про взаємну правову допомогу та співробітництво у кримінальних справах. Відтак, процесуальне зобов'язання співпрацювати в цьому контексті буде недотримано Державою, що потребує співпраці, тільки якщо вона не змогла запустити належний механізм співпраці згідно з відповідними міжнародними договорами; і Державою, яку запитують про співпрацю, якщо вона не відповіла належним чином або не змогла послатися на законну підставу для відмови у співпраці, запитуваної згідно з цими документами (*«Гюзелюртлу та інші проти Кіпру і Туреччини» (Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey)* [ВП], 2019, §§ 235-236). Наприклад, щодо особи, видача якої запитується на підставі Європейського ордера на арешт (EAW), висновок судів Держави-виконавця про те, що умови тримання під вартою в запитуючій Державі будуть нелюдськими і такими, що принижують гідність, який ґрунтується на неповних і застарілих матеріалах, не є законною підставою для відмови у співпраці (*«Ромео Кастаньо проти Бельгії» (Romeo Castaño v. Belgium)*,

2019, §§ 85-90). У справах за участю Договірної Держави і фактичного суб'єкта, що перебуває під ефективним контролем іншої Договірної Держави, обов'язок співпрацювати, за відсутності офіційних дипломатичних відносин, може вимагати від цих Держав використання інших, більш неформальних або опосередкованих каналів співпраці, наприклад, через треті Держави або міжнародні організації. За таких обставин Суд бере до уваги, чи використали відповідні Держави всі неформальні або спеціальні канали співпраці, що використовувалися ними поза межами механізмів співпраці, передбачених відповідними міжнародними договорами, керуючись при цьому положеннями цих договорів як вираженням норм і принципів, що застосовуються в міжнародному праві (*«Гюзелюртлу та інші проти Кіпру і Туреччини» (Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey)* [ВП], 2019, §§ 237-238).

K. Процесуальні зобов'язання в умовах збройного конфлікту

210. Суд постановив, що процесуальний обов'язок за статтею 2 продовжує застосовуватися в складних умовах безпеки, зокрема в контексті збройного конфлікту. У зв'язку з цим очевидно, що якщо смерть, яка підлягає розслідуванню за статтею 2, сталася в умовах повсюдних проявів насильства, збройного конфлікту або заворушень, на шляху слідчих можуть виникнути перешкоди, а конкретні обмеження можуть вимагати застосування менш ефективних заходів розслідування або викликати затримки в розслідуванні. Водночас обов'язок за статтею 2 передбачає, що навіть у складних умовах безпеки мають вживатися всі розумні заходи для забезпечення проведення ефективного, незалежного розслідування ймовірних порушень права на життя (*«Ханан проти Німеччини» (Hanan v. Germany)* [ВП], 2021, § 204; *«Грузія проти Росії (II)» (Georgia v. Russia (II)* [ВП] (по суті), 2021, § 326).

211. Однак Суд роз'яснив, що стосовно розслідування смертей, що мали місце під час збройного конфлікту, процесуальний обов'язок, передбачений статтею 2, повинен застосовуватися реалістично (*«Грузія проти Росії (II)» (Georgia v. Russia (II)* [ВП] (по суті), 2021, § 327). Відтак, коли виклики/обмеження для слідчих органів (у зв'язку з тим, що смерть настала під час активних бойових дій в екстериторіальному збройному конфлікті) стосуються розслідування в цілому і продовжують впливати на можливість проведення слідчих дій, що можуть бути вжиті протягом усього розслідування (включаючи слідчі дії, що проводяться цивільними органами на території Держави-члена), Суд постановив, що стандарти, застосовні до розслідування, проведеного цивільними органами розслідування в цій Державі-членові, визначаються стандартами, встановленими щодо розслідувань смертей в екстериторіальному збройному конфлікті (*«Ханан проти Німеччини» (Hanan v. Germany)* [ВП], 2021, § 200).

L. Процесуальні зобов'язання за смерть чи тяжкі поранення, скоєні через недбалість

212. Як зазначалось вище, Суд поширив процесуальні зобов'язання, що випливають зі статті 2, на випадки завдання потенційно смертельних поранень або на загибель через недбалість. У такий спосіб Суд поширив на них і загальні принципи, зокрема згадані критерії зобов'язання провести розслідування, водночас адаптувавши їх до обставин таких справ.

1. Загальні принципи

213. Питання про відповідальність Держави на підставі статті 2 Конвенції може поставати тоді, коли внутрішньодержавна правова система неспроможна забезпечити притягнення до відповідальності за недбалість, котра створює ризик спричинити смерть або спричиняє її (*«Банель проти Литви» (Banel v. Lithuania)*, 2013, § 70).

214. Тому, якщо недбалість приватної особи є причиною загибелі або завдання потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, зобов'язання Держави вжити усіх заходів, необхідних для захисту життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією, покладає на неї обов'язок запровадити ефективну і незалежну судову систему, котра надавала б правові засоби, що дозволяють швидко встановити факти, притягнути винних осіб до відповідальності і забезпечити потерпілим належне відшкодування (*«Фергек проти Хорватії» (Fergec v. Croatia)*, 2017, § 32, стосовно ефективного характеру провадження, відкритого за фактом вибуху гранати у піцерії; *«Цехонська проти Польщі» (Ciechońska v. Poland)*, 2011, § 66, стосовно провадження щодо загибелі чоловіка заявниці від того, що на нього на території лікарняної установи впало дерево; *«Анна Тодорова проти Болгарії» (Anna Todorova v. Bulgaria)*, 2011, § 72, стосовно провадження щодо загибелі сина заявниці у дорожньо-транспортній пригоді; *«Ільбей Кемалоглу та Меріє Кемалоглу проти Туреччини» (Ilbeyi Kemaloğlu and Meriye Kemaloğlu v. Turkey)*, 2012, § 38, стосовно загибелі сина заявників, який замерз у семирічному віці, намагаючись повернутись додому під час завірюхи; *«Котельніков проти Росії» (Kotelnikov v. Russia)*, 2016, §§ 99-101, у якій заявника було тяжко поранено у дорожньо-транспортній пригоді).

215. У галузі охорони здоров'я Суд тлумачив процесуальне зобов'язання, що випливає зі статті 2, як таке, що зобов'язує запровадити ефективну і незалежну судову систему, спроможну у випадку смерті особи, яка перебувала під відповідальністю медичних працівників державного чи приватного сектору, встановити причину смерті і зобов'язати конкретних винних осіб відповідати за свої дії (*«Шиліх проти Словенії» (Šilih v. Slovenia)* [ВП], 2009, § 192 ; *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 214).

216. У зв'язку з цим Суд постановив, що у випадку, коли посягання на право на життя або на фізичну недоторканність особи не є умисними, зобов'язання запровадити «ефективну судову систему» не обов'язково і не завжди вимагає кримінально-правових засобів, оскільки воно може бути дотримане шляхом надання можливості звернення до судів цивільної юрисдикції, як окремо, так і в сукупності зі зверненням до судів кримінальної юрисдикції, що дозволило б встановити відповідальність будь-якого виду і вжити будь-яких засобів відшкодування цивільно-правового характеру (*«Кальвеллі та Чілio проти Італії» (Calvelli and Ciglio v. Italy)* [ВП], 2002, § 51; *«Мастроматтео проти Італії» (Mastromatteo v. Italy)* [ВП], 2002, § 90; *«Во проти Франції» (Vo v. France)* [ВП], 2004, § 90; *«Анна Тодорова проти Болгарії» (Anna Todorova v. Bulgaria)*, 2011, § 73; *«Чевріоглу проти Туреччини» (Cevrioğlu v. Turkey)*, 2016, § 54; *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, §§ 137 і 215). Якщо йдеться про представників Держави або представників певних професій, можуть також передбачатися дисциплінарні заходи (*«Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, § 159 і *«Зінатуллін проти Росії» (Zinatullin v. Russia)*, 2020, § 32).

217. Стосовно цього Суд також підкреслив, що вибір засобів, які дозволили б забезпечити дотримання позитивних зобов'язань, що випливають зі статті 2, в принципі є питанням, що належить до можливості розсуду Держав-учасниць. З огляду на різноманітність засобів, котрі можуть гарантувати захищені Конвенцією права, той факт, що Держава-учасниця не вжила певного заходу, передбаченого внутрішнім правом, не перешкоджає їй дотриматись свого позитивного зобов'язання у інший спосіб. Водночас, аби таке зобов'язання було дотримане, необхідно, щоб передбачені внутрішнім правом захисні механізми не лише існували в теорії, але й ефективно діяли на практиці (*«Чевріоглу проти Туреччини» (Cevrioğlu v. Turkey)*, 2016, §§ 53 і 55; *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 216).

218. Тому Суд покликаний встановити, чи засоби правового захисту, наявні у праві і на практиці, в сукупності можуть вважатись правовими засобами, котрі дозволяють встановити факти, притягнути винних до відповідальності і надати потерпілим відшкодування. Інакше кажучи, замість того, щоб оцінювати правовий режим *in abstracto*, Суд має перевірити, чи він, в

сукупності, дозволив правильно вирішити спір (*«Валерій Фуклєв проти України» (Valeriy Fuklev v. Ukraine)*, 2014, § 67).

219. Тим не менш, навіть у випадках неумисного посягання на право на життя можуть існувати виняткові обставини, за яких є необхідним ефективне кримінальне розслідування, аби задовольнити вимоги статті 2 Конвенції (*«Чевріоглу проти Туреччини» (Cevrioğlu v. Turkey)*, 2016, § 54; *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 215). Наприклад, у наступних випадках Суд постановив, що такі обставини були присутні, коли недбалість, що спричинила посягання на право на життя, виходила за межі звичайної помилки у судженні або необережності:

- у випадку небезпечної промислової діяльності (*«Онер'їлдіз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey)* [ВП], 2004, § 71; *«Дурдай та інші проти Албанії» (Durdaj and Others v. Albania)*, 2023, § 184);
- у випадку відмови надати медичну допомогу (*«Асія Генч проти Туреччини» (Asiye Genç v. Turkey)*, 2015, § 73);
- у випадку військової діяльності (*«Орук проти Туреччини» (Oruk v. Turkey)*, 2014, §§ 50 і 65);
- у випадку перевезення небезпечних вантажів (*«Сінім проти Туреччини» (Sinim v. Turkey)*, 2017, §§ 62-64);
- у випадку безпеки дорожнього руху (*«Сміляніч проти Хорватії» (Smiljanić v. Croatia)*, 2021, § 93);
- у випадку бездіяльності поліції у справі про домашнє насильство (*«Тхелідзе проти Грузії» (Tkhelidze v. Georgia)*, 2021, §§ 59-60; див. також *«Пенаті проти Італії» (Penati v. Italy)*, 2021, §§ 158-162, у якій Суд також вимагав провести кримінальне розслідування вбивства дитини її батьком під час зустрічі, організованої департаментом соціального забезпечення).

220. Також Суд погоджується з тим, що якщо одразу не було чітко встановлено, що причиною смерті є нещасний випадок або інше неумисне діяння, і що гіпотеза умисного вбивства з огляду на факти є принаймні ймовірною, Конвенція вимагає, щоб було проведене розслідування, котре відповідало б мінімальним стандартам ефективності, аби пролити світло на обставини смерті. Той факт, що розслідування зрештою зупиняється на гіпотезі нещасного випадку, не має для цього питання жодного наслідку, оскільки зобов'язання провести розслідування має за мету саме підтвердити або заперечити наявні гіпотези (*«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey)* [ВП], 2015, § 133; *«Ніколає Вірґіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, §§ 160-164, у якій Суд детально зупинився на цьому питанні).

221. Якщо у процесі такого початкового розслідування буде встановлено, що небезпечне для життя ушкодження не було завдано навмисно, цивільний засіб захисту зазвичай вважається достатнім, за винятком випадків, пов'язаних з винятковими обставинами, коли необхідно провести ефективне кримінальне розслідування (*«Ніколає Вірґіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, § 163; *«Зінатуллін проти Росії» (Zinatullin v. Russia)*, 2020, § 35).

222. У сфері охорони здоров'я Суд постановив, що необхідно, аби система, запроваджена на національному рівні для встановлення причин смерті осіб, які знаходилась під відповідальністю медичних працівників, була незалежною. Це передбачає не лише відсутність ієрархічного чи інституційного зв'язку, але й як формальну, так і конкретну незалежність від осіб, причетних до подій, усіх сторін, уповноважених оцінити факти у рамках провадження, яке має встановити причину смерті (*«Баїч проти Хорватії» (Bajić v. Croatia)*, 2012, § 90). Ця вимога є особливо важливою, коли йдеться про отримання висновків медичної експертизи (*«Карпісевич проти*

Польщі» (Karpisiewicz v. Poland) (ухв.), 2012), оскільки дуже ймовірно, що звіти медичних експертів матимуть вирішальну вагу в оцінюванні, яке робитиме суд стосовно вкрай складних проблем медичної недбалості, що робить їхню роль у провадженні особливо важливою (*«Баїч проти Хорватії» (Bajić v. Croatia)*, 2012, § 95; *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 217).

223. Якщо має місце недбалість, то дане провадження має бути завершене у розумний строк (*«Шиліх проти Словенії» (Šilih v. Slovenia)* [ВП], 2009, § 196; *«Джавіт Тінарліоглу проти Туреччини» (Cavit Tınarlıoğlu v. Turkey)*, 2016, § 115; *«Фергек проти Хорватії» (Fergec v. Croatia)*, 2017, § 38).

224. У сфері охорони здоров'я Суд підкреслив, що окрім питання про повагу у тому чи іншому випадку до прав, що випливають зі статті 2, більш загальні міркування також вимагають невідкладного вивчення справ стосовно медичної недбалості у лікарняній установі. Знання фактів і помилок, скоєних у наданні медичної допомоги, є важливим для того, щоб допомогти відповідним закладам і медичним працівникам усунути потенційні недоліки і запобігти подібним помилкам. Тому невідкладний розгляд таких справ є важливим для безпеки усіх користувачів системи охорони здоров'я (*«Оял проти Туреччини» (Oyal v. Turkey)*, 2010, § 76).

225. Якщо у справах щодо застосування представниками Держави сили або щодо нещасних випадків, що спричинили смертельні наслідки, компетентні державні органи повинні з власної ініціативи розпочати розслідування, то у справах стосовно медичної недбалості, коли смерть було заподіяно неумисно, відповідальність Держави може мати місце тоді, коли рідні померлого ініціюють провадження (*«Шиліх проти Словенії» (Šilih v. Slovenia)* [ВП], 2009, § 156; *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 220).

226. Також у цьому питанні Суд вважає, що йдеться про зобов'язання не щодо результату, а тільки щодо засобів (*«Банель проти Литви» (Banel v. Lithuania)*, 2013, § 66; *«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal)* [ВП], 2017, § 221). Відповідно, сам той факт, що наслідок внутрішнього провадження був несприятливим для зацікавленої особи, не означає, що Держава-відповідач не виконала своє позитивне зобов'язання, котре випливає зі статті 2 Конвенції (*там само*, § 221; *«E.M. та інші проти Румунії» (E.M. and Others v. Romania)* (ухв.), 2014, § 50).

2. Приклади

a. Скарги на медичну недбалість

227. Суд, зокрема, постановив у наступних випадках, що правова база не передбачала негайного і належного рішення, котре відповідно до процесуальних зобов'язань за статтею 2 покладається на Державу:

- Внутрішнє провадження було надмірно тривалим (*«Биржиковський проти Польщі» (Byrzykowski v. Poland)*, 2006, §§ 114-116; *«Шиліх проти Словенії» (Šilih v. Slovenia)* [ВП], 2009, §§ 202-210; *«Зафер Озтюрк проти Туреччини» (Zafer Öztürk v. Turkey)*, 2015, §§ 56-57; *«Білбія і Блажевич проти Хорватії» (Bilbija and Blažević v. Croatia)*, 2016, §§ 105-107);
- Професійні стосунки між медичними експертами і обвинуваченим були такими, що не могли вважатись об'єктивно неупередженими (*«Баїч проти Хорватії» (Bajić v. Croatia)*, 2012, §§ 98-102; і, *a contrario*, *«Карпісевич проти Польщі» (Karpisiewicz v. Poland)* (ухв.), 2012);

- Була відсутня співпраця між судово-медичними експертами і слідчими органами, а висновки експертів не були мотивовані (*«Євгенія Лазар проти Румунії» (Eugenia Lazăr v. Romania)*, 2010, §§ 81-85);
- Внутрішня правова система не надавала рідним жертви можливості подати цивільний позов і отримати відшкодування моральної шкоди (*«Сарішвілі-Болквадзе проти Грузії» (Sarishvili-Bolkvadze v. Georgia)*, 2018, §§ 90-98);
- Розмір відшкодування, присудженого в цивільних провадженнях за неналежне виконання професійних обов'язків медичними працівниками, був недостатнім (*«Скрипник проти Республіки Молдова» (Scripnic v. the Republic of Moldova)*, 2021, §§ 43-48).

228. Натомість у наступних випадках Суд не дійшов висновку про відсутність механізму, який уможливив би притягнення до кримінальної, дисциплінарної або цивільної відповідальності:

- *«Во проти Франції» (Vo v. France)* [ВП], 2004, § 95 (добровільне переривання вагітності);
- *«Урсу проти Румунії» (Ursu v. Romania)* (ухв.), 2015, (смерть від інфаркту);
- *«Марусева проти Росії» (Maruseva v. Russia)* (ухв.), 2006, (смерть дитини під час хірургічної операції на серці);
- *«Севім Гюнгер проти Туреччини» (Sevim Güngör v. Turkey)* (ухв.), 2009, (смерть літнього пацієнта у лікарні від наслідків бронхопневмонії);
- *«Бесен проти Туреччини» (Besen v. Turkey)* (ухв.), 2012, (смерть матері заявниці від наслідків операції);
- *«Вакрілов проти Болгарії» (Vakrilov v. Bulgaria)* (ухв.), 2012, § 41 (смерть від наслідків тяжкої серцево-судинної і дихальної недостатності);
- *«E.M. та інші проти Румунії» (E.M. and Others v. Romania)* (ухв.), 2014, § 56 (смерть у лікарні від наслідків пост-операційної бактеріальної інфекції) ;
- *«Букса проти Польщі» (Buksa v. Poland)* (ухв.), 2016, §§ 15-16 (смерть немовляти від наслідків недіагностованої доброякісної пухлини печінки).

b. Нещасні випадки

229. Суд, зокрема, постановив у наступних випадках, що Держава не забезпечила ефективної судової відповіді стосовно загибелі особи від нещасного випадку:

- Внутрішнє провадження було надмірно тривалим через недбалість з боку державних органів (*«Анна Тодорова проти Болгарії» (Anna Todorova v. Bulgaria)*, 2011, § 83; *«Ігор Шевченко проти України» (Igor Shevchenko v. Ukraine)*, 2012, § 61; *«Старчевич проти Хорватії» (Starčević v. Croatia)*, 2014, § 67; *«Мучібабіч проти Сербії» (Mučibabić v. Serbia)*, 2016, § 135; *«Сидика Імрен проти Туреччини» (Sıdıka İmren v. Turkey)*, 2016, § 67; *«Фергек проти Хорватії» (Fergec v. Croatia)*, 2017, §§ 41-42);
- У збиранні доказів були недоліки, які повністю унеможливили встановлення фактів у справі і притягнення до відповідальності осіб, обвинувачених у рамках наступних проваджень (*«Цехонська проти Польщі» (Ciechońska v. Poland)*, 2011, § 75; *«Антонов проти України» (Antonov v. Ukraine)*, 2011, § 50; *«Вовк і Богданов проти Росії» (Vovk and Bogdanov v. Russia)*, 2020, § 77).

230. Натомість у наступних випадках Суд не дійшов висновку про відсутність механізму, який дозволив би притягнення до кримінальної, дисциплінарної або цивільної відповідальності осіб, які могли би бути винними:

- *«Фурдік проти Словаччини» (Furdík v. Slovakia)* (ухв.), 2008 (загибель альпініста);

- *«Коческі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Koceski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* (ухв.), 2013, § 28 (загибель на ігровому майданчику дівчинки, роздушеної важкою бетонною плитою, що обвалилась);
- *«Джавіт Тінарліоглу проти Туреччини» (Cavit Tınarlıoğlu v. Turkey)*, 2016, § 125 (тяжкі поранення, отримані заявником внаслідок зіткнення з моторним човном у невідмежованій зоні для купання);
- *«Міхно проти України» (Mikhno v. Ukraine)*, 2016, § 151 (падіння на землю військового літака, що спричинило загибель осіб, присутніх на відкритому для публіки авіашоу);
- *«Чакмак проти Туреччини» (Çakmak v. Turkey)* (ухв.), 2017, § 34 (загибель від електричного струму родича заявників, коли він зривав шишки із дерева, розташованого у садку початкової школи);
- *«Акташ проти Туреччини» (Aktaş v. Turkey)* (ухв.), 2019, § 29 (загибель сина заявника, який на мотоциклі зіткнувся із мікроавтобусом);
- *«Гучі проти Румунії» (Huci v. Romania)*, 2024, §§ 59-60 (загибель родича заявників унаслідок авіакатастрофи несертифікованого невеликого надлегкого моторного літака під час випробувального польоту).

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає винесені Судом ухвали або рішення, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі – «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було винесено Палатою Суду. Абревіатура «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а абревіатура «[ВП]» на те, що справа розглядалася Великою палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними у розумінні статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у списку нижче. У § 2 Статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (a) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлено; або (c) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли запит про передачу приймається колегією Великої палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має юридичної сили; наступне рішення Великої палати стає остаточним.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (ухвал і рішень Великої палати, Палати і Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (рішень і доповідей), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд виносить свої ухвали та рішення англійською та/або французькою мовою – двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн збірок судової практики, підготовлених третіми сторонами.

—A—

«А і Б проти Грузії» (A and B v. Georgia), № 73975/16, 10 лютого 2022 року
«А і Б проти Румунії» (A and B v. Romania), №№ 48442/16 та 48831/16, 02 червня 2020 року
«Абуєва та інші проти Росії» (Abuyeva and Others v. Russia), № 27065/05, 02 грудня 2010 року
«Авшар проти Туреччини» (Avşar v. Turkey), № 25657/94, ЄСПЛ 2001-VII (витяги)
«Агдаш проти Туреччини» (Ağdaş v. Turkey), № 34592/97, 27 липня 2004 року
«Адіяман проти Туреччини» (Adıyaman v. Turkey) (ухв.), № 58933/00, 09 лютого 2010 року
«Айдогду проти Туреччини» (Aydoğdu v. Turkey), № 40448/06, 30 серпня 2016 року
«Айніс та інші проти Італії» (Ainis and Others v. Italy), № 2264/12, 14 вересня 2023 року
«Акденіз та інші проти Туреччини» (Akdeniz and Others v. Turkey), № 23954/94, 31 травня 2001 року
«Акдогду проти Туреччини» (Akdoğdu v. Turkey), № 46747/99, 18 жовтня 2005 року
«Акелієне проти Литви» (Akelienė v. Lithuania), № 54917/13, 16 жовтня 2018 року
«Аккум та інші проти Туреччини» (Akkum and Others v. Turkey), № 21894/93, ЄСПЛ 2005-II (витяги)
«Акташ проти Туреччини» (Aktaş v. Turkey), № 24351/94, ЄСПЛ 2003-V (витяги)
«Акташ проти Туреччини» (Aktaş v. Turkey) (ухв.), № 9054/13, 19 грудня 2019 року
«Алі та Айше Дюран проти Туреччини» (Ali and Ayşe Duran v. Turkey), № 42942/02, 08 квітня 2008 року
«Алкін проти Туреччини» (Alkın v. Turkey), № 75588/01, 13 жовтня 2009 року

«Алтуг та інші проти Туреччини» (Altuğ and Others v. Turkey), № 32086/07, 30 червня 2015 року
«Алхатіб та інші проти Греції» (Alkhatib and Others v. Greece), № 3566/16, 16 січня 2024 року
«Алховейш проти Угорщини» (Alhowais v. Hungary), № 59435/17, 02 лютого 2023 року
«Альбеков та інші проти Росії» (Albekov and Others v. Russia), № 68216/01, 09 жовтня 2008 року
«Аль Наширі проти Польщі» (Al Nashiri v. Poland), № 28761/11, 24 липня 2014 року
«Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom), № 61498/08, ЄСПЛ 2010 року
«Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom) [ВП], № 55721/07, ЄСПЛ 2011 року
«Аль-Хавсаві проти Литви» (Al-Hawsawi v. Lithuania), № 6383/17, 16 січня 2024 року
«Амуєва та інші проти Росії» (Amuyeva and Others v. Russia), № 17321/06, 25 листопада 2010 року
«Андроніку і Константіну проти Кіпру» (Andronicou and Constantinou v. Cyprus), 9 жовтня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-VI
«Ангелова проти Болгарії» (Anguelova v. Bulgaria), № 38361/97, ЄСПЛ 2002-IV
«Анна Тодорова проти Болгарії» (Anna Todorova v. Bulgaria), № 23302/03, 24 травня 2011 року
Antonov проти України, № 28096/04, 3 листопада 2011 року
«Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (Armani Da Silva v. the United Kingdom) [ВП], № 5878/08, 30 березня 2016 року
«Арская проти України» (Arskaya v. Ukraine), № 45076/05, 5 грудня 2013 року
«Асія Генч проти Туреччини» (Asiye Genç v. Turkey), № 24109/07, 27 січня 2015 року
«Аслаханова та інші проти Росії» (Aslakhanova and Others v. Russia), №№ 2944/06 і 4 інших, 18 грудня 2012 року
«Асоціація "21 грудня 1989 року" та інші проти Румунії» (Association "21 December 1989" and Others v. Romania), №№ 33810/07 і 18817/08, 24 травня 2011 року
«Атаман проти Туреччини» (Ataman v. Turkey), № 46252/99, 27 квітня 2006 року
«Афтанаш проти Румунії» (Aftanache v. Romania), № 999/19, 26 травня 2020 року
«Ахмет Озкан та інші проти Туреччини» (Ahmet Özkan and Others v. Turkey), № 21689/93, 6 квітня 2004 року

—Б—

«Баббінс проти Сполученого Королівства» (Bubbins v. the United Kingdom), № 50196/99, ЄСПЛ 2005-II (витяги)
«Базоркіна проти Росії» (Bazorkina v. Russia), № 69481/01, 27 липня 2006 року
«Баїч проти Хорватії» (Bajić v. Croatia), № 41108/10, 13 листопада 2012 року
«Байрак та інші проти Туреччини» (Bayrak and Others v. Turkey), № 42771/98, 12 січня 2006 року
«Байсаєва проти Росії» (Baysayeva v. Russia), № 74237/01, 05 квітня 2007 року
«Бакан проти Туреччини» (Bakan v. Turkey), № 50939/99, 12 червня 2007 року
«Банель проти Литви» (Banel v. Lithuania), № 14326/11, 18 червня 2013 року
«Барбу Ангелеску проти Румунії» (Barbu Anghelescu v. Romania), № 46430/99, 05 жовтня 2004 року
«Бекер проти Туреччини» (Beker v. Turkey), № 27866/03, 24 березня 2009 року
«Бексултанова проти Росії» (Beksultanova v. Russia), № 31564/07, 27 вересня 2011 року
«Бекташ і Озалп проти Туреччини» (Bektaş and Özalp v. Turkey), № 10036/03, 20 квітня 2010 року
«Бензер та інші проти Туреччини» (Benzer and Others v. Turkey), № 23502/06, 12 листопада 2013 року

«Бесен проти Туреччини» (Besen v. Turkey) (ухв.), № 48915/09, 19 червня 2012 року
«Бетаєв і Бетаєва проти Росії» (Betayev and Betayeva v. Russia), № 37315/03, 29 травня 2008 року
«Биржиковський проти Польщі» (Byrzykowski v. Poland), № 11562/05, 27 червня 2006 року
«Білбія і Блажевич проти Хорватії» (Bilbija and Blažević v. Croatia), № 62870/13, 12 січня 2016 року
«Біннур Узун та інші проти Туреччини» (Binnur Uzun and Others v. Turkey), № 28678/10, 19 вересня 2017 року
«Бішар Айхан проти Туреччини» (Bişar Ayhan v. Turkey), №№ 42329/11 і 47319/11, 18 травня 2021 року
«Блакай та інші проти Хорватії» (Bljakaj and Others v. Croatia), № 74448/12, 18 вересня 2014 року
«Бойченко проти Росії» (Boychenko v. Russia), № 8663/08, 12 жовтня 2021 року
«Босо проти Італії» (Boso v. Italy) (ухв.), № 50490/99, 05 вересня 2002 року
«Бранко Томашич та інші проти Хорватії» (Branko Tomašić and Others v. Croatia), № 46598/06, 15 січня 2009 року
«Брекнелл проти Сполученого Королівства» (Brecknell v. the United Kingdom), № 32457/04, 27 листопада 2007 року
«Брінкат та інші проти Мальти» (Brincat and Others v. Malta), №№ 60908/11 і 4 інших, 24 липня 2014 року
«Будаєва та інші проти Росії» (Budayeva and Others v. Russia), №№ 15339/02 і 4 інших, ЄСПЛ 2008 (витяги)
«Букруру та інші проти Франції» (Boukrourou and Others v. France), № 30059/15, 16 листопада 2017 року
«Букса проти Польщі» (Buksa v. Poland) (ухв.), № 75749/13, 31 травня 2016 року
«Булдан проти Туреччини» (Buldan v. Turkey), № 28298/95, 20 квітня 2004 року

—B—

«B проти Чеської Республіки» (V v. the Czech Republic), № 26074/18, 07 грудня 2023 року
«Вакрілов проти Болгарії» (Vakrilov v. Bulgaria) (ухв.), № 18698/06, 09 жовтня 2012 року
«Валерій Фуклєв проти України» (Valeriy Fuklev v. Ukraine), № 6318/03, 16 січня 2014 року
«Ван Колле проти Сполученого Королівства» (Van Colle v. the United Kingdom), № 7678/09, 13 листопада 2012 року
«Ваньо Тодоров проти Болгарії» (Vanyo Todorov v. Bulgaria), № 31434/15, 21 липня 2020 року
«Вардосанідзе проти Грузії» (Vardosanidze v. Georgia), № 43881/10, 07 травня 2020 року
«Варесяк проти Польщі» (Waresiak v. Poland) (ухв.), № 58558/13, 10 березня 2020 року
«Варнава та інші проти Туреччини» (Varnava and Others v. Turkey) [ВП], №№ 16064/90 і 8 інших, ЄСПЛ 2009
«Василевська і Калуцька проти Польщі» (Wasilewska and Kałucka v. Poland), №№ 28975/04 і 33406/04, 23 лютого 2010
«Василка проти Республіки Молдова» (Vasîlca v. the Republic of Moldova), № 69527/10, 11 лютого 2014
«Велікова проти Болгарії» (Velikova v. Bulgaria), № 41488/98, ЄСПЛ 2000-VI
«Верейн КлімаСеніоріннен Швайц та інші проти Швейцарії» (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland) [ВП], № 53600/20, 09 квітня 2024 року
«Віатер проти Польщі» (Wiater v. Poland) (ухв.), № 42290/08, 15 травня 2012 року
«Вільнес та інші проти Норвегії» (Vilnes and Others v. Norway), №№ 52806/09 і 22703/10, 05 грудня 2013 року
«Во проти Франції» (Vo v. France) [ВП], № 53924/00, ЄСПЛ 2004-VIII
«Вовк і Богданов проти Росії» (Vovk and Bogdanov v. Russia), № 15613/10, 11 лютого 2020 року

«Волк проти Словенії» (Volk v. Slovenia), № 62120/09, 13 грудня 2012 року

—Г—

«Г.Н. та інші проти Італії» (G.N. and Others v. Italy), № 43134/05, 01 грудня 2009 року
«Г'ю Джордан проти Сполученого Королівства» (Hugh Jordan v. the United Kingdom), № 24746/94, 04 травня 2001 року
«Гард та інші проти Сполученого Королівства» (Gard and Others v. the United Kingdom) (ухв.), №39793/17, 27 червня 2017 року
«Гаррісон та інші проти Сполученого Королівства» (Harrison and Others v. the United Kingdom) (ухв.), № 44301/13, 25 березня 2014 року
«Гемсворт проти Сполученого Королівства» (Hemsworth v. the United Kingdom), № 58559/09, 16 липня 2013 року
«Георге проти Румунії» (Gheorghe v. Romania) (ухв.), № 19215/04, 22 вересня 2005 року
«Гіллер проти Австрії» (Hiller v. Austria), № 1967/14, 22 листопада 2016 року
«Гласс проти Сполученого Королівства» (Glass v. the United Kingdom) (ухв.), № 61827/00, 18 березня 2003 року
«Гокдемір проти Туреччини» (Gökdemir v. Turkey) (ухв.), № 66309/09, 19 травня 2015 року
«Гонгадзе проти України» (Gongadze v. Ukraine), № 34056/02, ЄСПЛ 2005-XI
«Гонкалвеш Монтейру проти Португалії» (Goncalves Monteiro v. Portugal), № 65666/16, 15 березня 2022 року
«Горовеньки та Бугара проти України» (Gorovenky and Bugara v. Ukraine), №№ 36146/05 і 42418/05, 12 січня 2012 року
«Грузія проти Росії (II)» (Georgia v. Russia (II) [ВП] (по суті), № 38263/08, 21 січня 2021 року
«Гуртекін та інші проти Кіпру» (Gurtekin and Others v. Cyprus) (ухв.), №№ 60441/13 і 2 інші, 11 березня 2014 року
«Гучі проти Румунії» (Huci v. Romania), № 55009/20, 16 квітня 2024 року
«Гюзелюртлу та інші проти Кіпру і Туреччини» (Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey) [ВП], № 36925/07, 29 січня 2019 року
«Гюлеч проти Туреччини» (Güleç v. Turkey), 27 липня 1998, Звіти про рішення та ухвали 1998-IV

—Д—

«Дарайбу проти Хорватії» (Daraibou v. Croatia), № 84523/17, 17 січня 2023 року
«Де Дондер і Де Кліппель проти Бельгії» (De Donder and De Clippel v. Belgium), № 8595/06, 06 грудня 2011 року
«Денізсі та інші проти Кіпру» (Denizci and Others v. Cyprus), №№ 25316-25321/94 і 27207/95, ЄСПЛ 2001-V
«Дереник Мкртчян і Гаяне Мкртчян проти Вірменії» (Derenik Mkrtchyan and Gayane Mkrtchyan v. Armenia), № 69736/12, 30 листопада 2021 року
«Дімаксян проти Вірменії» (Dimaksyan v. Armenia), № 29906/14, 17 жовтня 2023 року
«Джавіт Тінарліоглу проти Туреччини» (Cavit Tınarlıoğlu v. Turkey), № 3648/04, 02 лютого 2016 року
«Джалуд проти Нідерландів» (Jaloud v. the Netherlands) [ВП], № 47708/08, ЄСПЛ 2014
«Джиконді та інші проти Греції» (Gjikondi and Others v. Greece), № 17249/10, 21 грудня 2017 року
«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy) [ВП], № 23458/02, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Дзецяк проти Польщі» (Dzieciak v. Poland), № 77766/01, 09 грудня 2008 року
«Додов проти Болгарії» (Dodov v. Bulgaria), № 59548/00, 17 січня 2008 року

«Думпе проти Латвії» (Dumpe проти Латвії) (ухв.), № 71506/13, 16 жовтня 2018 року
«Дурдай та інші проти Албанії» (Durdaj and Others v. Albania), № 63543/09 та 3 інших, 07 листопада 2023 року

—Е—

«Е.М. та інші проти Румунії» (E.M. and Others v. Romania) (ухв.), № 20192/07, 03 червня 2014 року
«Еванс проти Сполученого Королівства» (Evans v. the United Kingdom) [ВП], № 6339/05, ЄСПЛ 2007-I
«Еврім Октем проти Туреччини» (Evrim Öktem v. Turkey), № 9207/03, 04 листопада 2008 року
«Едвардс проти Сполученого Королівства» (Edwards v. the United Kingdom), 16 грудня 1992 року, серія A № 247-B
«Емарс проти Латвії» (Emars v. Latvia), № 22412/08, 18 листопада 2014 року
«Емін та інші проти Кіпру, Греції та Сполученого Королівства» (Emin and Others v. Cyprus, Greece and the United Kingdom) (ухв.), №№ 59623/08 і 6 інших, 03 червня 2010 року
«Ензіле Оздемір проти Туреччини» (Enzile Özdemir v. Turkey), № 54169/00, 08 січня 2008 року
«Енукідзе та Ґірґвліані проти Грузії» (Enukidze and Girgvliani v. Georgia), № 25091/07, 26 квітня 2011 року
Error! Hyperlink reference not valid., № 42749/19, 21 листопада 2023 року
«Ердоган та інші проти Туреччини» (Erdoğan and Others v. Turkey), № 19807/92, 25 квітня 2006 року
«Ергі проти Туреччини» (Ergi v. Turkey), 28 липня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-IV
«Естаміров та інші проти Росії» (Estamirov and Others v. Russia), № 60272/00, 12 жовтня 2006 року
«Естемірова проти Росії» (Estemirova v. Russia), № 42705/11, 31 серпня 2021 року

—Є—

«Євгенія Лазар проти Румунії» (Eugenia Lazăr v. Romania), № 32146/05, 16 лютого 2010 року
«Єліч проти Хорватії» (Jelić v. Croatia), № 57856/11, 12 червня 2014 року
«Єреміашова і Печова проти Чеської Республіки» (Eremiášová and Pechová v. the Czech Republic) (переглянуте), № 23944/04, 20 червня 2013 року

—Ж—

«Жанті проти Бельгії» (Jeanty v. Belgium), № 82284/17, 31 березня 2020 року

—З—

«З проти Польщі» (Z v. Poland), № 46132/08, 13 листопада 2012 року
«Зафер Озтюрк проти Туреччини» (Zafer Öztürk v. Turkey), № 25774/09, 21 липня 2015 року
«Здjелар та інші проти Хорватії» (Zdjelar and Others v. Croatia), № 80960/12, 06 липня 2017 року
«Зінатуллін проти Росії» (Zinatullin v. Russia), № 10551/10, 28 січня 2020 року
«Зенгін проти Туреччини» (Zengin v. Turkey), № 46928/99, 28 жовтня 2004 року

—І—

«Ігор Шевченко проти України» (Igor Shevchenko v. Ukraine), № 22737/04, 12 січня 2012 року
«Ікінчісой проти Туреччини» (İkincisoy v. Turkey), № 26144/95, 27 липня 2004 року
«Ільбей Кемалоглу та Меріє Кемалоглу проти Туреччини» (Ilbeyi Kemaloğlu and Meriye Kemaloğlu v. Turkey), № 19986/06, 10 квітня 2012 року
«Ільхан проти Туреччини» (İlhan v. Turkey) [ВП], № 22277/93, ЄСПЛ 2000-VII
«Іпек проти Туреччини» (İpek v. Turkey), № 25760/94, ЄСПЛ 2004-II (витяги)
«Ісаєва та інші проти Росії» (Isayeva and Others v. Russia), №№ 57947/00 і 2 інші, 24 лютого року 2005
«Ісраїлов проти Росії» (Israilov v. Russia), №№ 21882/09 та 6189/10, 24 жовтня 2023 року

—Й—

«Й та інші проти Болгарії» (Y and Others v. Bulgaria), № 9077/18, 22 березня 2022 року
«Йорга проти Молдови» (Iorga v. Moldova), № 12219/05, 23 березня 2010 року
«Йотова проти Болгарії» (Yotova v. Bulgaria), № 43606/04, 23 жовтня 2012 року

—К—

«Кагіров проти Росії» (Kagirov v. Russia), № 36367/09, 23 квітня 2015 року
«Какуллі проти Туреччини» (Kakoulli v. Turkey), № 38595/97, 22 листопада 2005 року
«Календер проти Туреччини» (Kalender v. Turkey), № 4314/02, 15 грудня 2009 року
«Кальвеллі та Чіліо проти Італії» (Calvelli and Ciglio v. Italy) [ВП], № 32967/96, ЄСПЛ 2002-I
«Каммінс та інші проти Сполученого Королівства» (Cummins and Others v. the United Kingdom) (ухв.), № 27306/05, 13 грудня 2005 року
«Карпісевич проти Польщі» (Karpisiewicz v. Poland) (ухв.), № 14730/09, 11 грудня 2012 року
«Картер проти Росії» (Carter v. Russia), № 20914/07, 21 вересня 2021 року
«Кац та інші проти України» (Kats and Others v. Ukraine), № 29971/04, 18 грудня 2008 року
«Кая проти Туреччини» (Kaya v. Turkey), 19 лютого 1998, Звіти про рішення та ухвали 1998-I
«Келлер проти Росії» (Keller v. Russia), № 26824/04, 17 жовтня 2013 року
«Келлі та інші проти Сполученого Королівства» (Kelly and Others v. the United Kingdom), № 30054/96, 04 травня 2001 року
«Кетреб проти Франції» (Ketreb v. France), № 38447/09, 19 липня 2012 року
«Кіліч проти Туреччини» (Kılıç v. Turkey), № 22492/93, ЄСПЛ 2000-III
«Кілінч та інші проти Туреччини» (Kılınç and Others v. Turkey), № 40145/98, 07 червня 2005 року
«Кінан проти Сполученого Королівства» (Keenan v. the United Kingdom), № 27229/95, ЄСПЛ 2001-III
«Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey) [ВП], № 25781/94, ЄСПЛ 2001-IV
«Кітановська Станойкович та інші проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Kitanovska Stanojkovic and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), № 2319/14, 13 жовтня 2016 року
«Кішмір проти Туреччини» (Kişmir v. Turkey), № 27306/95, 31 травня 2005 року
«Клаас проти Німеччини» (Klaas v. Germany), 22 вересня 1993 року, серія A № 269
«Коку проти Туреччини» (Koku v. Turkey), № 27305/95, 31 травня 2005 року
«Колеві проти Болгарії» (Kolevi v. Bulgaria), № 1108/02, 05 листопада 2009 року
«Коляденко та інші проти Росії» (Kolyadenko and Others v. Russia), №№ 17423/05 і 5 інших, 28 лютого 2012 року
«Косева проти Болгарії» (Koseva v. Bulgaria) (ухв.), № 6414/02, 22 червня 2010 року

«Котельніков проти Росії» (Kotelnikov v. Russia), № 45104/05, 12 липня 2016 року
«Котілайнен та інші проти Фінляндії» (Kotilainen and Others v. Finland), № 62439/12, 17 вересня 2020 року
«Кочеські проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Koceski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia) (ухв.), № 41107/07, 22 жовтня 2013 року
«Крастанов проти Болгарії» (Krastanov v. Bulgaria), № 50222/99, 30 вересня 2004 року
«Кудра проти Хорватії» (Kudra v. Croatia), № 13904/07, 18 грудня 2012 року
«Курт проти Австрії» (Kurt v. Austria) [ВП], № 62903/15, 15 червня 2021 року
«Кухалашвілі та інші проти Грузії» (Kukhalashvili and Others v. Georgia), №№ 8938/07 і 41891/07, 02 квітня 2020 року
«Куцарові проти Болгарії» (Kutsarovi v. Bulgaria), № 47711/19, 07 червня 2022 року
«Куштова та інші проти Росії (№2)» (Kushtova and Others v. Russia (no. 2), № 60806/08, 21 лютого 2017 року

—Л—

«Л.К.Б. проти Сполученого Королівства» (L.C.B. v. the United Kingdom), 09 червня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-III
«Ланді проти Італії» (Landi v. Italy), № 10929/19, 7 квітня 2022 року
«Ламберт та інші проти Франції» (Lambert and Others v. France) [ВП], № 46043/14, ЄСПЛ 2015 (витяги)
«Лапшин проти Азербайджану» (Lapshin v. Azerbaijan), № 13527/18, 20 травня 2021 року
«Лере та інші проти Франції» (Leray and Others v. France) (ухв.), № 44617/98, 16 січня 2001 року
«Лопес де Суза Фернандес проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal) [ВП], № 56080/13, 19 грудня 2017 року

—М—

«М. Озель та інші проти Туреччини» (M. Özel and Others v. Turkey), №№ 14350/05 і 2 інші, 17 листопада 2015 року
«Магомадов проти Росії» (Magomadov v. Russia), № 68004/01, 12 липня 2007 року
«Майорано та інші проти Італії» (Maiorano and Others v. Italy), № 28634/06, 15 грудня 2009 року
«Макараціс проти Греції» (Makaratzis v. Greece) [ВП], № 50385/99, ЄСПЛ 2004-XI
«МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. the United Kingdom), 27 вересня 1995 року, серія A № 324
«МакКерр проти Сполученого Королівства» (McKerr v. the United Kingdom) (ухв.), № 28883/95, 04 квітня 2000 року
«Макучян та Мінасян проти Азербайджану та Угорщини» (Makuchyan and Minasyan v. Azerbaijan and Hungary), № 17247/13, 26 травня 2020 року
«Малік Бабаєв проти Азербайджану» (Malik Babayev v. Azerbaijan), № 30500/11, 01 червня 2017 року
«Мансуроглу проти Туреччини» (Mansuroğlu v. Turkey), № 43443/98, 26 лютого 2008 року
«Маргуш проти Хорватії» (Marguš v. Croatia) [ВП], № 4455/10, ЄСПЛ 2014 (витяги)
«Маріус Александру та Марінела Штефан проти Румунії» (Marius Alexandru and Marinela Ştefan v. Romania), № 78643/11, 24 березня 2020 року
«Марусева проти Росії» (Maruseva v. Russia) (ухв.), № 28602/02, 01 червня 2006 року
«Мастроматтео проти Італії» (Mastromatteo v. Italy) [ВП], № 37703/97, ЄСПЛ 2002-VIII

«Махарадзе і Сіхарулідзе проти Грузії» (Makharadze and Sikharulidze v. Georgia), № 35254/07, 22 листопада 2011 року
«Махмут Кая проти Туреччини» (Mahmut Kaya v. Turkey), № 22535/93, ЄСПЛ 2000-III
«Медова проти Росії» (Medova v. Russia), № 25385/04, 15 січня 2009 року
«Межиєва проти Росії» (Mezhiyeva v. Russia), № 44297/06, 16 квітня 2015 року
«Менді проти Франції» (Mendy v. France) (ухв.), № 71428/12, 04 вересня 2018 року
«Менсон проти Сполученого Королівства» (Menson v. the United Kingdom) (ухв.), № 47916/99, ЄСПЛ 2003-V
«Меріем Челік та інші проти Туреччини» (Meryem Çelik and Others v. Turkey), № 3598/03, 16 квітня 2013 року
«Мехмет Шентюрк і Бекір Шентюрк проти Туреччини» (Mehmet Şentürk and Bekir Şentürk v. Turkey), № 13423/09, ЄСПЛ 2013
«Мікаїл Мамедов проти Азербайджану» (Mikayil Mammadov v. Azerbaijan), № 4762/05, 17 грудня 2009 року
«Мікієва та інші проти Росії» (Mikiyeva and Others v. Russia), №№ 61536/08 і 4 інші, 30 січня 2014 року
«Мітіч проти Сербії» (Mitić v. Serbia), № 31963/08, 22 січня 2013 року
«Міхно проти України» (Mikhno v. Ukraine), № 32514/12, 1 вересня 2016 року
«Мойсеєв проти Польщі» (Mojsiejew v. Poland), № 11818/02, 24 березня 2009 року
«Мокану та інші проти Румунії» (Mocanu and Others v. Romania) [ВП], №№ 10865/09 і 2 інші, ЄСПЛ 2014 (витяги)
«Молі проти Румунії» (Molie v. Romania) (ухв.), № 13754/02, 1 вересня 2009 року
«Мортьє проти Бельгії» (Mortier v. Belgium), № 78017/17, 04 жовтня 2022 року
«Мусаєва та інші проти Росії» (Musayeva and Others v. Russia), № 74239/01, 26 липня 2007 року
«Мосендз проти України» (Mosendz v. Ukraine), № 52013/08, 17 січня 2013 року
«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey) [ВП], № 24014/05, 14 квітня 2015 року
«Мучібабіч проти Сербії» (Mučibabić v. Serbia), № 34661/07, 12 липня 2016 року

—Н—

«Навальний проти Росії (№ 3)» (Navalnyy v. Russia (No. 3), № 36418/20, 06 червня 2023 року
«Натчова та інші проти Болгарії» (Natchova and Others v. Bulgaria) [ВП], №№ 43577/98 і 43579/98, ЄСПЛ 2005-VII
«Нафіє Четін та інші проти Туреччини» (Nafiye Çetin and Others v. Turkey), № 19180/03, 07 квітня 2009 року
«Ненчева та інші проти Болгарії» (Nencheva and Others v. Bulgaria), № 48609/06, 18 червня 2013 року
«Несібе Харан проти Туреччини» (Nesibe Haran v. Turkey), № 28299/95, 06 жовтня 2005 року
«Нємцова проти Росії» (Nemtsova v. Russia), № 43146/15, 11 липня 2023 року
«Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania) [ВП], № 41720/13, 25 червня 2019 року
«Нітецький проти Польщі» (Nitecki v. Poland) (ухв.), № 65653/01, 21 березня 2002 року
«Нурай Шен проти Туреччини (№ 2)» (Nuray Şen v. Turkey (no. 2), № 25354/94, 30 березня 2004 року

—О—

«О'Лафлін та інші проти Сполученого Королівства» (O'Loughlin and Others v. the United Kingdom) (ухв.), № 23274/04, 25 серпня 2005 року
«Оганнісян і Карапетян проти Вірменії» (Hovhannisyan and Karapetyan v. Armenia), № 67351/13, 17 жовтня 2023 року
«Огур проти Туреччини» (Oğur v. Turkey) Туреччини [ВП], №21594/93, ЄСПЛ 1999-III
«Озалп та інші проти Туреччини» (Özalp and Others v. Turkey), № 32457/96, 08 квітня 2004 року
«Олевнік-Чеплінська та Олевнік проти Польщі» (Olewnik-Cieplińska i Olewnik v. Poland),
«Онер'їлдіз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey) [ВП], № 48939/99, ЄСПЛ 2004-XII
«Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey), № 33401/02, ЄСПЛ 2009
«Орук проти Туреччини» (Oruk v. Turkey), № 33647/04, 04 лютого 2014 року
«Орхан проти Туреччини» (Orhan v. Turkey), № 25656/94, 18 червня 2002 року
«Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. the United Kingdom), 28 жовтня 1998, Звіти про рішення та ухвали 1998-VIII
«Османоглу проти Туреччини» (Osmanoğlu v. Turkey), № 48804/99, 24 січня 2008 року
«Оял проти Туреччини» (Oyal v. Turkey), № 4864/05, 23 березня 2010 року

—П—

«Паліч проти Боснії та Герцеговини» (Palić v. Bosnia and Herzegovina), № 4704/04, 15 лютого 2011 року
«Парву проти Румунії» (Pârvu v. Romania), № 13326/18, 30 серпня 2022 року
«Парфітт проти Сполученого Королівства» (Parfitt v. the United Kingdom) (ухв.), № 18533/21, 20 квітня 2021 року
«Пауелл проти Сполученого Королівства» (Powell v. the United Kingdom) (ухв.), № 45305/99, ЄСПЛ 2000-V
«Паша та Еркан Ерол проти Туреччини» (Paşa and Erkan Erol v. Turkey), № 51358/99, 12 грудня 2006 року
«Пенаті проти Італії» (Penati v. Italy), № 44166/15, 11 травня 2021 року
«Пентякова та інші проти Молдови» (Pentiacova and Others v. Moldova) (ухв.), № 14462/03, ЄСПЛ 2005-I
«Переведенцев проти Росії» (Perevedentsevy v. Russia), № 39583/05, 24 квітня 2014 року
«Перейра Енрікес проти Люксембургу» (Pereira Henriques v. Luxembourg), № 60255/00, 09 травня 2006 року
«Перк та інші проти Туреччини» (Perk and Others v. Turkey), № 50739/99, 28 березня 2006
«Піталев проти Росії» (Pitalev v. Russia), № 34393/03, 30 липня 2009 року
«Піціладі і Василелліс проти Греції» (Pitsiladi and Vasilellis v. Greece), №№ 5049/14 та 5122/14, 06 червня 2023 року
«Прітті проти Сполученого Королівства» (Pretty v. the United Kingdom), № 2346/02, ЄСПЛ 2002-III
«Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» (Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom), № 46477/99, ЄСПЛ 2002-II

—Р—

«Р.Р. та інші проти Угорщини» (R.R. and Others v. Hungary), № 19400/11, 04 грудня 2012 року
«Райковська проти Польщі» (Rajkowska v. Poland) (ухв.), № 37393/02, 27 листопада 2007 року
«Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. the Netherlands) [ВП], № 52391/99, ЄСПЛ 2007-II

«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia), № 25965/04, ЄСПЛ 2010 (витяги)
«Рейнольдс проти Сполученого Королівства» (Reynolds v. the United Kingdom), № 2694/08, 13 березня 2012 року
«Ренольд проти Франції» (Renolde v. France), № 5608/05, ЄСПЛ 2008 (витяги)
«Рибчева та інші проти Болгарії» (Ribcheva and Others v. Bulgaria), № 37801/16 та 2 інших, 30 березня 2021 року
«Ромео Кастаньо проти Бельгії» (Romeo Castaño v. Belgium), № 8351/17, 09 липня 2019 року
«Рупа проти Румунії (№ 1)» (Rupa v. Romania (no. 1), № 58478/00, 16 грудня 2008 року

—С—

«С.Ф. проти Швейцарії» (S.F. v. Switzerland), № 23405/16, 30 червня 2020 року
«Салман проти Туреччини» (Salman v. Turkey) [ВП], № 21986/93, ЄСПЛ 2000-VII
«Сауд проти Франції» (Saoud v. France), № 9375/02, 09 жовтня 2007 року
«Сафі та інші проти Греції» (Safi and Others v. Greece), № 5418/15, 07 липня 2022 року
«Сашо Горгієв проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Sašo Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), № 49382/06, ЄСПЛ 2012 (витяги)
«Севім Гюнгер проти Туреччини» (Sevim Güngör v. Turkey) (ухв.), № 75173/01, 14 квітня 2009
«Сейхан проти Туреччини» (Seyhan v. Turkey), № 33384/96, 02 листопада 2004 року
«Селахаттін Демірташ проти Туреччини» (Selahattin Demirtaş v. Turkey), № 15028/09, 23 червня 2015 року
«Селчук проти Туреччини» (Selçuk v. Turkey), № 23093/20, 09 липня 2024 року
«Сергій Шевченко проти України» (Sergey Shevchenko v. Ukraine), № 32478/02, 04 квітня 2006
«Серф проти Туреччини» (Cerf v. Turkey), № 12938/07, 03 травня 2016 року
«Сесілія Перейра Енрікес та інші проти Люксембургу» (Cecilia Pereira Henriques and Others v. Luxembourg) (ухв.), № 60255/00, 26 серпня 2003 року
«Сидика Імрен проти Туреччини» (Sıdıka İmren v. Turkey), № 47384/11, 13 вересня 2016 року
«Сінім проти Туреччини» (Sinim v. Turkey), № 9441/10, 06 червня 2017 року
«Скавуццо-Хагер та інші проти Швейцарії» (Scavuzzo-Hager and Others v. Switzerland), № 41773/98, 07 лютого 2006 року
«Скрипник проти Республіки Молдова» (Scripnic v. the Republic of Moldova), № 63789/13, 13 квітня 2021 року
«Слімані проти Франції» (Slimani v. France),, № 57671/00, ЄСПЛ 2004-IX (витяги)
«Сміляніч проти Хорватії» (Smiljanić v. Croatia), № 35983/14, 25 березня 2021 року
«Соаре та інші проти Румунії» (Soare and Others v. Romania), № 24329/02, 22 лютого 2011 року
«Соарес Кампос проти Португалії» (Soares Campos v. Portugal), № 30878/16, 14 січня 2020 року
«Сольська та Рибіцька проти Польщі» (Solska and Rybicka v. Poland), №№ 30491/17 та 31083/17, 20 вересня 2018 року
«Старчевич проти Хорватії» (Starčević v. Croatia), № 80909/12, 13 листопада 2014 року
«Стоянова проти Болгарії» (Stoyanova v. Bulgaria), № 56070/18, 16 червня 2022 року
«Стоянові проти Болгарії» (Stoyanovi v. Bulgaria), № 42980/04, 09 листопада 2010 року

—Т—

«Т.В. проти Хорватії» (T.V. v. Croatia), № 47909/19, 11 червня 2024 року
«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia), №№ 26562/07 і 6 інших, 13 квітня 2017 року
«Тагієва проти Азербайджану» (Tagiyeva v. Azerbaijan), № 72611/14, 07 липня 2022 року
«Таніш та інші проти Туреччини» (Tanış and Others v. Turkey), № 65899/01, ЄСПЛ 2005–VIII

«Танлі проти Туреччини» (Tanli v. Turkey), № 26129/95, ЄСПЛ 2001-III (витяги)
«Тарарієва проти Росії» (Tarariyeva v. Russia), № 4353/03, ЄСПЛ 2006-XV (витяги)
«Тахсін Акар проти Туреччини» (Tahsin Acar v. Turkey) [ВП], № 26307/95, ЄСПЛ 2004-III
«Текін і Арслан проти Бельгії» (Tekın and Arslan v. Belgium), № 37795/13, 05 вересня 2017 року
«Тершана проти Албанії» (Tërshana v. Albania), № 48756/14, 04 серпня 2020 року
«Тімурташ проти Туреччини» (Timurtaş v. Turkey), № 23531/94, ЄСПЛ 2000-VI
«Траскунова проти Росії» (Traskunova v. Russia), № 21648/11, 30 серпня 2022 року
«Тревалек проти Бельгії» (Trévalec v. Belgium), № 30812/07, 14 червня 2011 року
«Трубніков проти Росії» (Trubnikov v. Russia), № 49790/99, 05 липня 2005 року
«Тунч проти Туреччини» (Tunç v. Turkey) (ухв.), № 45801/19, 22 лютого 2022 року
«Турлуєва проти Росії» (Turluyeva v. Russia), № 63638/09, 20 червня 2013 року
«Тхелідзе проти Грузії» (Tkhelidze v. Georgia), № 33056/17, 08 липня 2021 року

—У—

«Україна проти Росії (щодо Криму) (Ukraine v. Russia (re Crimea)» [ВП], №№ 20958/14 та 38334/18, 25 червня 2024 року
«Урсу проти Румунії» (Ursu v. Romania) (ухв.), № 58670/00, 03 травня 2005 року

—Ф—

«Ф.Г. проти Швеції» (F.G. v. Sweden) [ВП], № 43611/11, 23 березня 2016 року
«Фергек проти Хорватії» (Fergec v. Croatia), № 68516/14, 09 травня 2017 року
«Фернандеш де Олівейра проти Португалії» (Fernandes de Oliveira v. Portugal) [ВП], № 78103/14, 31 січня 2019 року
«Фіногенов та інші проти Росії» (Finogenov and Others v. Russia) (ухв.), №№ 18299/03 і 27311/03, 18 березня 2010 року
«Фіногенов та інші проти Росії» (Finogenov and Others v. Russia), №№ 18299/03 і 27311/03, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Фонтас проти Греції» (Fountas v. Greece), № 50283/13, 03 жовтня 2019 року
«Фурдік проти Словаччини» (Furdík v. Slovakia) (ухв.), № 42994/05, 02 грудня 2008 року

—Х—

«Хайрулліна проти Росії» (Khayrullina v. Russia), № 29729/09, 19 грудня 2017 року
«Ханан проти Німеччини» (Hanan v. Germany), № 4871/16, 16 лютого 2021 року
«Хассан проти Сполученого Королівства» (Hassan v. the United Kingdom) [ВП], № 29750/09, ЄСПЛ 2014
«Хашиєв та Акаєва проти Росії» (Khashiyev and Akayeva v. Russia), №№ 57942/00 і 57945/00, 24 лютого 2005 року
«Хорефтакіс і Хорефтакі проти Греції» (Choreftakis and Choreftaki v. Greece), № 46846/08, 17 січня 2012 року
«Христозов та інші проти Болгарії» (Hristozov and Others v. Bulgaria), №№ 7039/11 і 358/12, ЄСПЛ 2012 (витяги)
«Хуохванайнен проти Фінляндії» (Huohvanainen v. Finland), № 57389/00, 13 березня 2007 року

—Ц—

«"Центр правових ресурсів" від імені Валентини Кампеану проти Румунії» (Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania) [ВП], № 47848/08, ЄСПЛ 2014
«Цехонська проти Польщі» (Ciechońska v. Poland), № 19776/04, 14 червня 2011 року

—Ч—

«Чакмак проти Туреччини» (Çakmak v. Turkey) (ухв.), № 34872/09, 21 листопада 2017 року
«Чакмакчі проти Туреччини» (Çakmakçı v. Turkey) (ухв.), № 3952/11, 02 травня 2017 року
«Чевріоглу проти Туреччини» (Cevrioğlu v. Turkey), № 69546/12, 04 жовтня 2016 року

—Ш—

«Шандру та інші проти Румунії» (Şandru and Others v. Romania), № 22465/03, 08 грудня 2009 року
«Шафієва проти Росії» (Shafiyeva v. Russia), № 49379/09, 03 травня 2012 року
«Шиліх проти Словенії» (Šilih v. Slovenia) [ВП], № 71463/01, 09 квітня 2009 року
«Шимшек та інші проти Туреччини» (Şimşek та інші проти Туреччини), №№ 35072/97 і 37194/97, 26 липня 2005 року
«Ширін Їлмаз проти Туреччини» (Şirin Yılmaz v. Turkey), № 35875/97, 29 липня 2004 року

—Ю—

«Юксель Ердоган та інші проти Туреччини» (Yüksel Erdoğan and Others v. Turkey), № 57049/00, 15 лютого 2007 року
«Юхимович проти України» (Yukhymovych v. Ukraine), № 11464/12, 17 грудня 2020 року

—Я—

«Ябансу та інші проти Туреччини» (Yabansu and Others v. Turkey), № 43903/09, 12 листопада 2013 року
«Янгер проти Сполученого Королівства» (Younger v. the United Kingdom) (ухв.), № 57420/00, ЄСПЛ 2003-I